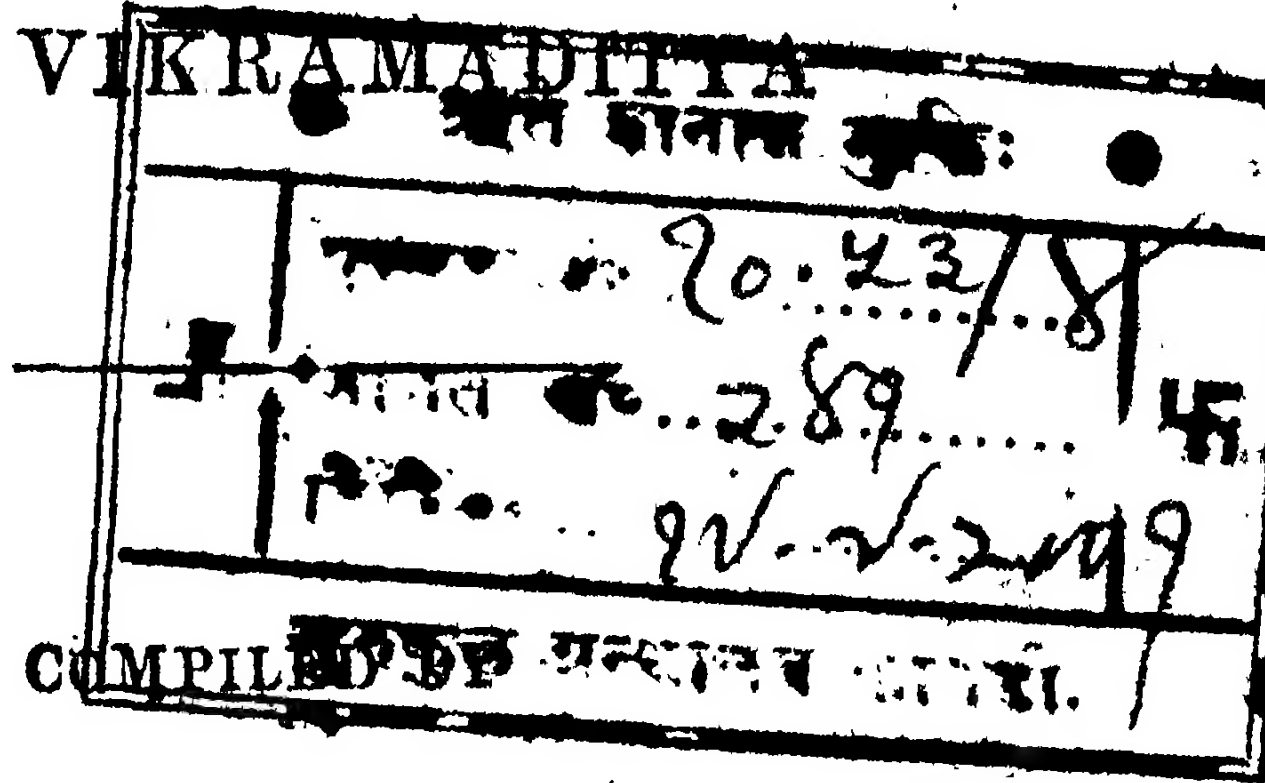


DWATRINGSHATPUTTALIKA

OR

THIRTY TWO ANECDOTES RELATING TO

RAJA VIKRAMADITTA



PANDIT JIBANANDA VIDYASAGARA, B. A.

Superintendent, Free Sanskrit College, Calcutta.



CALCUTTA :

PRINTED AT THE SARASWATI PRESS.

1881.

To be had from Pandit Jibananda Vidyasagara, B. A.

Superintendent Free Sanskrit College, Calcutta.

द्वाविंशत् पुत्तलिका ।



वि, ए, उपाधिधारिणा

श्रीजीवानन्द विद्यासागर-भट्टाचार्येण

सहलिता ।

पुस्तकालय

मन्मथ कान्गडी



कलिकाता नगर्याम्

सरस्वती यन्त्रे मुद्रिता ।

१८८१

७४

- १९१

द्वाविंशत् पुत्तलिका ।

श्रीगणेशाय नमः ।

चतुर्मुखमुखाभोजवनहंसवधूर्मम

मानसे रमतां नित्यं सर्वशुक्ला सरस्वती ॥ १ ॥

श्रीपुराणपुरुषं पुरातनं पद्मसम्भवमुमासुतं मया ।

सुप्रणम्य सुभगां सरस्वतीं विक्रमार्कचरितं विरच्यते ॥ २ ॥

श्रीकैलासशैलशिखरे समासीनं परमेश्वरं जगद-
म्बिका समवदत् ।

वेदशास्त्रविवादेन कालो गच्छति धीमताम् ।

इतरेषां तु मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥ ३ ॥

इत्युक्त्वा कालापन्नयनार्थं कापि सकललोकाच्चित्तचमत्-
कारिणी कथा कथनोयेति । ततः परमेश्वरः पार्वतीं
प्रत्याह । भो प्राणेश्वरि ! श्रूयताम् ।

सकलहृदयहारिणी कथा मया कथ्यते ।

अस्ति समस्तवस्तुविस्मितदेवा गुणपराभूतपुरन्दरनि-
वासा उज्जयिनी नाम नगरी । तत्र सामन्तसीमन्तसिन्दू-
रारुणितचरणकमलयुगलो भर्तृहरिर्नाम राजाऽभूत् सक-
लकलाप्रवीणः समस्तशास्त्राभिज्ञश्च तस्यानुजो विक्रमादित्य-
नामा स्वविक्रमपरिहृतवैराविक्रमोऽभूत् ।

तस्य भ्रातुर्भर्तृहरेर्भाष्या रूपलावण्यादिगुणविनिर्जित
सुराङ्गना अनङ्गसेना नामाभूत् ।

तस्मिन्नगरे ब्राह्मणः कश्चित्सकलशास्त्रविचक्षणः विशे-
षतो मन्त्रशास्त्रवित् परं दरिद्रो मन्त्रानुष्ठानेन भुवनेश्वरी-
मतोषयत् । तुष्टा सा ब्राह्मणमवादीत् । भो ब्राह्मण ! तव
मन्त्रानुष्ठानेन भक्त्या च प्रसन्नास्मि वरं वृणीष्व । ब्राह्मणेनो-
क्तम् । यदि मे प्रसन्नासि । तर्हि मां जरामरणवर्जितं कुरुष्वेति ।

ततो देव्या दिव्यमेकं फलं दत्त्वा भणितञ्च

भो पुत्र ! फलं भक्षय । जरामरणरहितो भविष्यसीति ।
तदा ब्राह्मणस्तत् फलं गृहीत्वा भवनं प्रत्यागत्य देवतार्च-
नादिकं विधाय यावत् फलं भक्षयति तावत् मनस्येवं बुद्धि-
रभूत् । किमिति अहं तावद्दरिद्रः अमरोभूत्वा कस्योप-
कारं करिष्यामि । परं बहुकालं जीविनापि भिक्षाटन-
मेव कार्यम् । अतःपरोपकारिणः पुरुषस्य तत्फलं श्रेयमे
भवति यतः । यस्तु विज्ञानस्विभवादिगुणैर्युक्तः क्षण-
मपि जीवति तस्यैव जीवितं सफलं भवति । तथा चोक्तम् ।

यत् जीवति क्षणमपि प्रथितो मनुष्यो

विज्ञानशीर्यविभवादिगुणैः समेतः ।

तत् तस्य जीवितफलं प्रवदन्ति सन्तः

काकोऽपि जीवति चिरञ्च बलिञ्च भुङ्क्ते ॥

यज्जीव्यते यशोधर्मसहितं तद्धि जीवितम् ।

बलिं कबलयन् क्षिप्यन् चिरञ्जीवति वायसः ॥

अपिच ।

यस्मिञ्जीवति जीवन्ति बहवः स तु जीवति ।

वयांसि किञ्च कुर्वन्ति चञ्चा खोदरपूरणम् ॥

किञ्च ।

क्षुद्राः सन्तु सहस्रशः स्वभरणव्यापारपूरोदराः
स्वार्थो यस्य परार्थं एव स पुमानेकः सतामग्रणीः ।
दुष्पूरोदरपूरणाय पिबति स्रोतःपतिं बाडवो
जीमूतस्तु निदाघसंहतजगत्सन्तापविच्छिन्नये ॥

इति विचार्य एतत् फलं राज्ञे दीयते चेत् स राजा
जरामरणवर्जितो भूत्वा सर्वोपकारकर्त्ता भविष्यतीति
सञ्चिन्तय तत्फलं गृहीत्वा राजसमीपमागत्य

अहीनां मालिकां बिभ्रत् तथा पीताम्बरं दधत् ।

हरो हरिश्च भूपाल ! करोतु तव मङ्गलम् ॥ ४ ॥

इत्याशीर्वादपूर्वकं राजहस्ते फलं दत्त्वाब्रवीत् । भो
राजन् ! देवतावरप्रसादलब्धमिदमपूर्वफलं भक्षय । जरा-
मरणवर्जितो भविष्यसि । राजा तत्फलं गृहीत्वा तस्मै
बहुन्यग्रहाराणि दत्त्वा विसृज्य विचारयति स्म । अहो
ममैतत्फलभक्षणादमरत्वं भविष्यति । मम अनङ्गसेनायां
अतीव प्रीतिः । सा मयि जीवत्येव मरिष्यति तदा तस्या-
वियोग दुःखं सोढुं न शक्नोमि । तस्मादिदं फलं मम प्राण-
प्रियायै अनङ्गसेनायै दास्यामीत्यनङ्गसेनां आह्वय दत्तवान् ।
तस्या अनङ्गसेनायाः कश्चिन्मायुरिकः प्रियतमदासोऽभूत्
साच विचार्य तस्मै फलं ददौ । तस्य मायुरिकस्य काचि-
दासो प्रियतमा तस्यै स प्रादात् । तस्या अपि कश्चिन्नी-
पालके प्रीतिः सा तस्मै दत्तवती । तस्यापि कस्याञ्चिद्
गोमयधारिण्यां प्रीतिः सोऽपि तस्यै प्रायच्छत् । ततः सा
शुभरणी

गोमयधारिणी ग्रामावहिर्गोमयं धृत्वा गोमयभाजनं
शिरसि निधाय तदुपरि तत्फलं निक्षिप्य यावद्वाज-
वीथ्यामागच्छति तावद्वाजा भर्तृहरिः राजकुमारैः सह
विहारार्थं वहिर्गतः तस्याः शिरसि गोमयाग्रे स्थितं फलं
दृष्ट्वा गृहीत्वा गृहमागतः । ततो ब्राह्मणमाकार्यं प्रवा-
दीत् । भो ब्राह्मण ! त्वया यत्फलं दत्तं तादृशमन्यत्-
फलं मस्ति किं ? ब्राह्मणेनोक्तम् । भो राजन् ! तत्-
फलं देवतावरप्रसादलभ्यं दिव्यं तादृशमन्यन्नास्ति ।
राजा तु साक्षादीश्वरः । तस्याग्रे अनृतं न वाच्यम् ।
स देवतेव निरीक्षणीयः । तथाचोक्तम् ।

सर्वदेवमयो राजा ऋषिभिः परिकीर्तितः ।

तस्मात् तं देववत्पश्यन् अलीकं न वदेत् सुधीः ॥१॥

ततो राज्ञा भणितम् । तादृशं फलं दर्शयति काचित्
तत्कथं सम्भवति । ब्राह्मणोऽब्रवीत् । तत्फलं भक्षितं वा
नवा ? । राजाऽभणत् । न मया भक्षितं मम प्राणवत्सभायै
अनङ्गसेनायै दत्तं ब्राह्मणेनोक्तम् । तां पृच्छत तत्फलं किं
कृतमिति । ततो राजा तामाकार्यं तत्फलं किं कृतमिति
प्रपथं कारयित्वाऽपृच्छत तथोक्तम् । माधुरिकाय दत्त-
मिति । ततः सः आकारितः पृष्टः दास्यै दत्तमिति अकथ-
यत् । दासी गोपालकाय गोपालकः गोमयधारिण्यै ।
ततो राजा च प्रलप्य परमविषादं गत्वा परं श्लोकमपठत् ।

रूपे मनोहारिणी यौवने च हृद्यैव पुंसामभिमानवृद्धिः ।

नतम्बुवां चेतसि चित्तं जन्मप्रभूर्यदेवेच्छति तत्करोति ॥

अहो ! स्त्रीचित्तं केनापि हर्तुं न शक्यते । तथा चोक्तम्

अख्युतं माधवगर्जितं च स्त्रीणां चरित्रं पुरुषस्य भाग्यम् ।

अवर्षणं चाप्यतिवर्षणं च देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ॥

गृह्णन्ति विपिने व्याधा विहङ्गं चलतेस्थितम् ।

सरिद्धृतवते नावं न स्त्रीणां चापलाङ्गतिम् ॥

किञ्च । बभ्यापुत्रस्य राज्यश्रीः पुष्पश्रीर्गगनस्य च ।

स्याद्देवान्न तु नारीणां मनःशुद्धिर्मनागपि ॥

अपि च ।

सुखदुःखजयं जीवितं ये हि जीवन्ति योगिनः सदा ।

मुह्यन्ति तेऽपि हि नूनं न विदुश्चेष्टितं स्त्रीणाम् ॥

अन्यच्च ।

स्मरोत्सर्गमनुप्राप्य वाञ्छन्ति पुरुषान्तरम् ।

नार्यः सर्वाः स्वभावेन वदन्तीत्यमलाशयाः ॥

तथा । विनाञ्जनेन मन्त्रेण तन्त्रेण विनयेन च ।

वञ्चयन्ति नरं नार्यः प्रज्ञाधनमपि क्षणात् ॥

कुलजातिपरिम्रष्टं निकृष्टं दुष्टचेष्टितम् ।

अस्पृश्यं मरणप्राप्तं मन्ये स्त्रीणां प्रियं वरम् ॥

गौरवेषु प्रतिष्ठासु गुणेषु साधुगोष्ठिषु ।

धृता अपि विसृज्यन्ति दोषमङ्गे स्वयं स्त्रियः ॥

नार्योऽहसन्ति च रुदन्ति च वित्तहेतो-

र्विश्वासयन्ति च नरं न तु विश्वसन्ति ।

तस्मान्नरेण कुलशीलवता सदैव

नार्यः क्षणानवटिका इव वर्जनीयाः ॥

न वैराग्यात् परं भाग्यं न बोधात् परमः सखा ।

न हरेरपरस्नाता न संसारात् परोरिषुः ॥

इति एतानि पद्यानि पठित्वा परमं वैराग्यं गतो
विक्रमार्कं राज्ये अभिविच्य स्वयं वनं जगाम ।

इति भर्तृहरेर्वैराग्य कथा ।

ततः राजा विक्रमादित्यः देवब्राह्मणानाथदीनात्त-
कुञ्जपङ्खादीनां मनोरथान् पूरयन् प्रजाः सम्यगपाल-
यत् । परिचारकादीनां सन्तोषमुत्पादयन् मन्त्रिसामन्ता-
दीनां वचनपरिपालनेन मनोऽहरत् । एवं सकलानु-
रञ्जनेन राजा राज्यं करोतिस्म । ततः एकदा कश्चि-
द्दिगम्बरो राजसमीपमागत्य ।

लीलया मण्डलीकृत्य भुजङ्गान् धारयन् हरः ।

देयाद्देवो वराहश्च तुभ्यमभ्यधिकां श्रियम् ॥

इति आशीर्वादपूर्वकं राज्ञो हस्ते फलं दत्त्वा अब्रवीत् ।
भो राजन् ! अहं कृष्णचतुर्दश्यां महाश्मशाने अघोरम-
न्त्रेण हवनं करिष्यामि । तत्र त्वया उत्तरसाधकेन भवि-
तव्यम् । राज्ञा च प्रतिज्ञातम् । तस्य तेन प्रसङ्गेन राज्ञो
वेतालः प्रसन्नो जातः अष्टौ महासिद्धयश्च प्राप्ताः । भूतले
विक्रमस्य सादृश्यं न कोऽपि बभार । त्रिभुवने अस्य कीर्ति-
रनर्गला गङ्गेव प्रवहतिस्म । अत्रान्तरे सुरलोके देवेन्द्रो
विश्वामित्रतपोभङ्गकरणाय रश्मासुर्वशीं चाहुय अवादीत् ।
भवत्योर्मध्ये नृत्ये गीते या चातिप्रवीणा सा विश्वामित्रतपो-
भङ्गकरणाय तत्तपोवनं गच्छतु । या विश्वामित्र-तपो-विना-
शिनी तस्यै पारितोषिकं अहं दास्यामि । इत्येतद् वचः श्रुत्वा
रश्मया भणितम् । अहं नृत्ये प्रवीणा । उर्वश्या भणितं
देव ! यथाशास्त्रदृष्टं नृत्यं जानामीति तयोर्विवादे जाते

निर्णयार्थं देवसभा समाहता आसीत् । प्रथमं रम्भानृत्यम-
भूत् । द्वितीयदिवसे उर्वश्या नृत्यमभूत् । ततः सर्वोऽपि देव-
गणः उभयोर्नृत्यं दृष्ट्वा सन्तोषमगमत् । इयमत्यन्तं नृत्ये
कुशलेति न कश्चित् निर्णयं चकार । तस्मिन्नवसरे नारदेनो-
क्तम् । भो देवराज ! भूतले विक्रमादित्योऽस्ति स सकलक-
लाभिज्ञो विशेषतः सङ्गीतनृत्यविद्याविचक्षणः स एवैतयो-
र्विवादनिर्णयं करिष्यति । ततो महेन्द्रेण विक्रमादित्या-
ह्वानार्थं उज्जयिनीं प्रति मातलिः प्रेषितः । ततो विक्रम-
स्तेनाहूतः नमस्कृत्य सन्मान पूर्वकमुपवेशितः । तदनन्तरं
पुनरपि नृत्यावसरो मण्डितः । प्रथमं रम्भा रङ्गे स्थिता नृत्य-
मकरोत् । द्वितीयदिवसे उर्वशी रङ्गमधिष्ठिता यथा शास्त्रं
नृत्यमकरोत् । ततः विक्रमादित्येन उर्वशी प्रशंसिता
जयोऽपि दत्तः । इन्द्रेण भणितं कथमस्यै जयो दत्तः ।
विक्रमेण भणितम् । देव ! नृत्ये प्रथममङ्गसौष्ठवं प्रधानम् ।
तथाचोक्तम् । नृत्यशास्त्रे ।

अनुच्चमीच चरतामङ्गानां चलपादता ।

कटिकूर्परशोर्षाक्षि कर्णानां समरूपता ।

रम्या प्रथितविशान्ति करसञ्च समुन्नतिः

अभ्यासा गर्हिते पादसौष्ठवं नृत्यवेदिनाम् ॥ १ ॥

अन्यच्च । नर्तक्या रङ्गोचितावस्थान विशेषः प्रका-
शनीयः । उक्तं चावस्थानविशेषो नृत्यशास्त्रे ।

चतुरस्रत्वं सहितौ समपादौ लताकरी ।

प्रारम्भे सर्वनृत्यानां मेतत्सामान्यमुच्यते ।

यथाह्यन्यैर्नैव दृश्यस्तथाह्यस्यावपुर्भवेत् ।

दीर्घाक्षं शरदिन्दुकान्ति वदनं बाह्व लतेवांगयोः
 संच्छिप्तं निविडोन्नतस्तनमुरः पाणौ प्रविष्टाविव ।
 मध्यः पाणिमितो नितम्बजघनं पादावताराङ्ग, लीः
 छन्दो नर्तयितुं यथैव मनसास्त्रिष्टं तथास्वं वपुः ॥३॥
 नृत्यावस्थानविशेषः स्मरणीयः ।

वामं सन्धिस्तिमितबलयं न्यस्य हस्तं नितम्बे
 तन्वी श्यामा विटपसदृशं तस्तमुक्तं द्वितीयम् ।
 पादाङ्ग, ल्यां ललितकुसुमे कुट्टिमे पातिताक्षं
 नृत्यादवामा स्थगयति तरां कान्ति भृत्पाद युग्मम् ॥४॥
 किं बहुनोक्तेन । अङ्गैरन्तर्निहितवचनैः सूचितः सम्यगर्थः
 पादन्यासी लयमनुगतस्तन्मयत्वं रसेषु ।
 शाखायोनिमृदुरति विनयस्तद्विकल्पानुवृत्ती
 भावो भावादति मतिविषयाद्रागबन्धः स एव ॥५॥
 एवं नृत्यशास्त्रोक्त लक्षणयुक्ता नर्तकी प्रशंसिता मयो-
 र्वशी । ततो महेन्द्रः सन्तुष्टः सन् विक्रमार्कं वस्त्रादिना
 सम्भाव्य महार्घं वररत्नखचितं सिंहासनं तस्मै ददौ ।

तत्सिंहासने खचिता द्वात्रिंशत् पुत्तलिकाः सन्ति ।
 तासां शिरसि पदं दत्वा तत्सिंहासनमध्यासितव्यम् ।
 तदतिमनीहरं सिंहासनमिन्द्राज्ञां च गृहीत्वा विक्र-
 मार्को निजां पुरीमगमत् । तदनन्तरं शुभे मुहूर्ते
 शुभे लग्ने सिंहासनमधिष्ठाय राज्यं करोति स्म ।

ततोऽनन्तरं वर्षेषु बहुषु गतेषु प्रतिष्ठानगरे शालिवाहनः
 सार्धवर्षद्वय कन्यायां शेषनागेन्द्रादुत्पन्नः । उज्जयिन्यां भूकम्प-
 धूमकेतु-दिग्दाहाद्युत्पाताः राज्ञा जनैश्च दृष्टाः । ततो विक्र-

मादित्यो दैवज्ञानाह्वयावादीत् । भो दैवज्ञाः ! किमेतदु-
त्पाताः राज्ञा जनैश्च प्रतिदिनं दृष्टाः भवन्ति । एतेषां फलं
किं ? कस्य अनिष्टं कथयति ? तैरुक्तम् । देव ! अयं भूकम्पः
सन्ध्याकाले जातः अतः राज्ञोऽनिष्टं सूचयति । तथा
च नारदीये ।

अनिष्टदः क्षितीशानां भूकम्पः सन्ध्योर्द्वयोः ।

राज्ञां विनाशपिशुनो धूमकेतुरुदाहृतः ।

दिग्दाहः पीतवर्णश्चेत् क्षितीशानां भयप्रदः । इति
दैवज्ञ वचनं श्रुत्वा राजा तु पुनरब्रवीत् : ।

भो दैवज्ञ ! मया तपसा सन्तोषित ईश्वरः प्राह ।
भो राजन् ! प्रसन्नोऽस्मि पर्यायेणामरत्वं याचयेति तदा
मया भणितम् भो देव ! सार्द्धवर्षद्वयं कन्यायां पुत्रो भविष्यति ।
तस्मात् मम मरणमस्तु नान्येन । ईश्वरेण तथास्त्विति भणि-
तम् । तर्हि तादृशं कुतो जनयिष्यति दैवज्ञैरुक्तम् । देव !
दैवो सृष्टिरचिन्त्या तादृशः कस्मिन्नपि देवे उत्पन्नो भवि-
ष्यति । तथा च दृश्यते । ततो राजा वेतालमाह्वयैतत् सर्वं
तस्मै निवेद्याब्रवीत् । भो यक्ष ! त्वं सर्वत्र पृथ्वीमध्ये परिभ्र-
मन्नेवंविधः कस्मिन् देशे कस्मिन्नगरे समुत्पन्न इति निश्चित्य-
स्थानं ज्ञात्वा भटिति समागच्छ ततो वेतालो महाप्रसाद
इति वीटिकां गृहीत्वा कुशद्वीपादि द्वीपानालोक्य ज-
म्बुद्वीपं प्रत्यागत्य प्रतिष्ठानगरं प्रविश्य कुम्भकारगृहे
कञ्चिन्माणवकं काञ्चन कन्यकां क्रीडमानौ दृष्ट्वा अप्रच्छत् ।
अहो युवां परस्परं किं प्रभवतः । तदा कन्ययोक्तम् अयं
मम पुत्रः । वेतालेनोक्तम् । तव पिता कः । तदा कोऽपि

ब्राह्मणोदर्शितः । ततो ब्राह्मणमपृच्छत् । केयमिति ।
 ब्राह्मणेनोक्तम् । इयं ममैकन्या अस्याः पुत्रोऽयं तच्छ्रुत्वा
 विस्मयङ्गतो वेतालः पुनर्ब्राह्मणमब्रवीत् । भो ब्राह्मण !
 कथमेतत् । देवानां चरितमगोचरम् । अस्यां शेष-
 नागेन्द्रः सङ्गममकरोत् । तस्मादस्यां जातः पुत्रोऽयं
 शालिवाहनः । तच्छ्रुत्वा वेतालः सत्वरं उज्जयिनीं
 आगत्य राज्ञे विक्रमादित्याय सर्वमपि वृत्तान्तमकथयत् ।
 राजा परितोषिकं दत्त्वा खड्गमादाय प्रतिष्ठानगरङ्गतः ।
 यावत् खड्गेन शालिवाहनं हर्तुं प्रवृत्तस्तावत्तेन दण्डेन
 ताडितः । प्रतिष्ठानगरा दुज्जयिन्यां पतितः वेदनामसह-
 मानः शरीरं विससर्ज । तस्य राज्ञः सर्वा स्त्रियोऽग्निं प्रवेशं
 कर्तुं प्रवृत्ताः । तदा मन्त्रिभिर्विचारितं राजा अयमपुत्रः ।
 किं कर्तव्यम् । भट्टिनोक्तं विचार्यताम् ।

आसां स्त्रीणां मध्ये काचिद्यदि गर्भिणी भविष्यति
 ततो विचार्यमाणे एका सप्तमास गर्भिणी समभवत् ।
 तदा सर्वैर्मन्त्रिभिर्मिलित्वा गर्भाभिषेकः कृतः मन्त्रिणः
 स्वयं राज्यं पालयितुं प्रवृत्ताः । तदिन्द्र दत्तं सिंहा-
 सनं तथैव शून्यमासीत् । एकदा सभा मध्ये अशरीरिणी
 वागासीत् । भो मन्त्रिणः ! स्वयं राज्यं पालयितुमेत-
 स्मिन् सिंहासने उपवेष्टुं च योग्यस्तादृशो राजा नास्ति ।
 तर्हि सुचेत्वे निक्षिप्यतामिदं सिंहासनं तच्छ्रुत्वा सर्व-
 मन्त्रिभिरति पवित्रचेत्वे तत् सिंहासनं निक्षिप्तम् । निक्षे-
 पानन्तरं बहूनि वर्षाणि गतानि । भोजराजो राज्यं प्राप्य
 तस्मिन् राज्यं कुर्वति एकदा कश्चिद्ब्राह्मणो यत्र सिंहासनं

निक्षिप्तं तत् क्षेत्रं कृत्वा यावनालानवपत् । तस्मिन् क्षेत्रे
महत्फलमभूत् । स ब्राह्मणः यत्र तत्सिंहासनं निक्षिप्तं
तदुच्च स्थानमिति मत्वा पक्षिणामुत्थापनार्थं तदुपरि
मञ्चं कृत्वोपविश्य पक्षिण उत्थापयति ततः एकदा
भोजराजो वै विहारं कर्तुं सकल राजकुमारैः समवेतस्तत्
क्षेत्रं समीपं यावन्नच्छति तावन्मञ्चोपरिस्थितेन ब्राह्मणे-
नोक्तम् । भो राजन् ! एतत् क्षेत्रं सम्यक् फलितमस्ति
ससैन्यः समागत्य यथेच्छं भुज्यताम् । अश्वेभ्यश्चणका दी-
यन्ताम् । अद्य मज्जन्म सफलमभूत् । यतो भवान्ममातिथि-
र्जातः यत ईदृशः प्रस्तावः कदा सम्पद्यते तच्छ्रुत्वा स राजा
ससैन्यः क्षेत्रं मध्ये प्रविष्टः । अथ ब्राह्मणोऽपि मञ्चका-
दवरुह्य राजानं क्षेत्रमध्ये स्थितं भणति । भो राजन् !
किमयमधर्मः क्रियते । इदं ब्राह्मण क्षेत्रं विनश्यते
त्वया । यदन्यायः क्रियते चेत् तुभ्यं निवेद्यते त्वमेवा-
न्यायं कर्तुं प्रवृत्तः । इदानीं को वा निवारयिष्यति ।
उक्तञ्च । गजे कण्डुगरीये च रात्रि जारिणि वा पुनः ।

पापकृतसु च विद्वत्सु नियन्ता जन्तुरत्र कः ॥ १ ॥

भवान् धर्मशास्त्राभिज्ञश्च ब्राह्मणद्रव्यं कथं नाशयति
ब्रह्मस्वमेतद्विषमं तथाहि ।

न विषं विषमित्याहुः ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ।

विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्र पौत्रकम् ।

इति तेनोक्तं श्रुत्वा राजा यावत् क्षेत्रादहिः सपरि-
वारो निर्गच्छति तावत् पक्षिणः समुत्थाप्य पुनः मञ्च-
मारुढो वदति भो ! राजन् किमिति गम्यते । क्षेत्रं

साधु फलितमस्ति । यावनालकदण्डानखादयो भक्ष-
यन्तु । उर्वारुकफलानि सन्ति उपभुज्यन्ताम् । पुनर्ब्राह्मण-
वचनमाकर्ण्य सपरिवारो राजा यावत् क्षेत्रमध्ये प्रविशति
तावत्पशुत्यापनार्थं मञ्चादवरुह्य पुनस्तथैवा भणत् । ततो
राजा स्वसनसि विचारयति । अहो आश्चर्यं यदा अयं
ब्राह्मणो मञ्चमारोहति तदास्य चेतसि दातव्यं भोक्तव्यमिति
बुद्धिरुत्पद्यते । यदा अवतरति तदा दीनबुद्धिर्भवति तदहं
मञ्चमारुह्य पश्यामीति मञ्चमारुरोह । भो जराजस्य चेतसि
तदा वासना एवमभूत् । विश्वस्यार्तिः परिहरणीया सर्वस्य
लोकस्यापि दारिद्र्यं सम्यक् निवारणीयं दुष्टा दण्डनीयाः
सज्जनाः पालनीयाः प्रजा धर्मेण पालनीयाः । किं बहुना ।
अस्मिन् समये यदि कश्चिच्छरीरमपि प्रार्थयिष्यति तदपि
देयमिति आनन्दपरिपूर्णः पुनर्विचारयति । अहो एतत्
क्षेत्रमस्य एवं विधां बुद्धिमुत्पादयति । उक्तञ्च

जले तैलं खले गुह्यं पात्रे दानं मनागपि ।

प्राप्ते शास्त्रं स्वयं याति विस्तारं वस्तुशक्तितः ॥

कथमेतत् क्षेत्रस्य माहात्म्यं ज्ञायत इति विचार्य
ब्राह्मणमाह्वयावादीत् । भो ब्राह्मण ! तवै तस्मात् क्षेत्रात् कि-
यन्नाभो भवति । ब्राह्मणेनोक्तम् । भो राजन् ! सकलकुशलेन
त्वया अविदितं किमपि नास्ति । यदर्हति तत्करोतु ।
राजा नाम साक्षाद्विणोर्वतारभूतः तस्य दृष्टिर्यस्योपरि
पतति तस्य दैन्यदुर्भिचादयो नश्यन्ति राजा नाम साक्षात्
कल्पवृक्षः । स त्वं ममदृष्टेर्गोचरोऽभूः अद्य मम दैन्यदारि-
द्र्यातादीनामवसानं जातम् । क्षेत्रं कियत् ? ततो राजा ६

ब्राह्मणं धनधान्यादिना परितोष्य तत्क्षेत्रं गृहीत्वा मञ्चकाधः
 खानयितुं प्रारभ्य मकार्षीत् । पुरुषप्रमाणे गते जाते शिलैका
 सुमनोहरा अवलोकिता । तदधः चन्द्रकान्तशिलाविनिर्मितं
 नानारत्नखचितं द्वात्रिंशत्पुस्तलिकाभिर्युक्तम् अतिरम-
 णीयं दिव्यमेकं सिंहासनमपश्यत् । तत्सिंहासनं दृष्ट्वा
 भोजराजः परमानन्दलहरीपरिपूर्णहृदयो भूत्वा सिंहासनं
 ग्रामं प्रति नेतुं यावदुच्चालयति तावदधिकं गुरु भवति
 नोच्चलति च । ततो मन्त्रिणमवदत् । भो मन्त्रिन् ! किम-
 र्थमेतत् सिंहासनं नोच्चलति । मन्त्रिणोक्तम् । राजन् एतत्-
 सिंहासनं दिव्यमपूर्वं च वलिहोमपूजादिकं विना नोच्चलि-
 ष्यति तव साध्यं च न भविष्यति । तस्य वचनं श्रुत्वा राजा
 ब्राह्मणान् आहूय तैः सर्वमपि विधानं कारितवान् । तत-
 स्तत्सिंहासनं लघु भूत्वा स्वयमेवोच्चलति स्म । तद्दृष्ट्वा राजा
 मन्त्रिणमुवाच । भो मन्त्रिन् ! एतत्सिंहासनं प्रथमं ममासा-
 ध्य प्रभवत् । परन्तु इदानीं तव बुद्धिप्रभावेण मम हस्तगतमा-
 सीत् । अहो बुद्धिमतां संसर्गो लाभाय सुखाय च भवति ।
 ततो मन्त्रिणा भणितम् । भो राजन् ! श्रूयतां यः स्वयं बुद्धि-
 मान् भवति अन्येषामपि बुद्धिं न शृणोति स सर्वथा नार्थं
 प्राप्नोति । त्वं तथाविधो न भवसि । बुद्धिमानपि आप्त-
 वचनं शृणोषि अतस्तव सकलकार्येष्वन्तरायो नास्ति ।
 राजा अब्रवीत् योऽनर्थकार्यं निवारयति आगाम्यर्थं
 साधयति च स एव मन्त्री । तथाचोक्तम् ।
 स्थितस्य कार्यस्य समुद्भवार्थम् आगामिनोऽर्थस्य च सम्भवार्थम् ।
 अनर्थकार्यं प्रतिघातनार्थं यो मन्यतेऽसौ परमो हि मन्त्री ॥

मन्त्रिणोक्तम् । भो राजन् ! मन्त्रिणा स्वामिहितकार्यं
कर्तव्यम् ।

मन्त्रः कार्यानुगो येषां कार्यं स्वामिहितानुगम् ।

त एव मन्त्रिणो राज्ञां न तु ये गल्लपद्मलाः ॥

अन्यच्च । यन्मन्त्रिणा विना राज्यं गृहं धान्यादिकं विना ।

विना तारुण्यं सौभाग्यं विना ज्ञानं विरागता ॥

दुर्जनानां शान्तिः । पाषण्डिनां मतिः वेश्यानां प्रीतिः ।

खलानां मैत्री, पराधीनस्य स्थातव्यम् । निर्धनस्य रोषः ।

सेवकस्य कोपः । स्वामिनः स्नेहः । कृपणस्य गृहम् । व्यभि-

चारिण्याः पुरुषभक्तिः तस्कराणां युक्तिः । मूर्खाणां

सम्पत्तिः इत्येतत् सर्वं कार्यं निष्फलं ज्ञातव्यम् । अन्यच्च ।

राज्ञा महतां सेवा कर्तव्या । आप्तानां वचः श्रोतव्यम् ।

देवब्राह्मणाः प्रतिपालनीयाः । न्यायमार्गेण वर्तितव्यम् ।

भो राजन् । राजलक्षणोक्ता गुणाः सर्वे त्वयि विद्यन्ते ।

त्वं सकलराजराजोत्तमः । मन्त्रिणापि एवविधगुणगरिष्ठेन

भवितव्यम् । यः कुलक्रियातः कामन्दकचाणक्यपञ्च-

तन्त्रादिसकलशास्त्रकलाभिज्ञश्च । गुणाः—स्वामिकार्यार्थम्

उद्यमः, प्रापाद्भयं, प्रजानां सङ्गोपनीयम्, परिचारकाणां

संयोजनीयं, राज्ञः चित्तवृत्त्यनुसरणं, समयोचितपरिज्ञा-

नश्च । अपायकार्याद्राजा निवारणीयः । एवंविधगुणयुक्तो

मन्त्रिप्रदयोग्यो भवति । यथा नन्दराजमन्त्रिणा बहुश्रुतेन

राज्ञो ब्रह्महत्या निवारिता । भोजराजेनोक्तम् । कथमेतत् ?

मन्त्री वदति ।

भो राजन् ! श्रूयताम्, कथयामि ।

विशालायां नगर्यां मन्धो नाम राजा महाशीर्यसम्पन्नोऽ-
भूत् । निजभुजबलेन सर्वान् प्रत्यर्थिनृपतौन् पादपद्मोपजी-
विनो विधाय एककृत्रेण राज्यं करोति स्म । तस्य राज्ञः जय-
पालो नाम पुत्रः, षड्विध दण्डायुधसाधनाभिज्ञो नाममन्त्री
बहुश्रुतो, भार्या भानुमती च नाम आसीत् । सा राज्ञोऽति
प्रिया । भूपतिः सर्वदा तस्यामनुरक्तः सुरतसुखमनुभवन्
तिष्ठति स्म । यदा सिंहासने उपविशति तदा अर्द्धाङ्गे भानु-
मतौमुपवेशयति । क्षणमपि तस्या वियोगं न सहते । एकदा
मन्त्रिणा मनसि विचारितम् श्रयं राजा निलज्जो भूत्वा स-
भामध्ये सिंहासने स्त्रियमुपवेशयति । सर्वोऽपि जनस्तां
पश्यति महदेतदनुचितं यः कामी स उचितानुचितं न
जानाति । तथा हि ।

किमु कुबलयनेत्राः सन्ति नो नाकनार्य

स्त्रिदेशपतिरहल्यां तापसीं यः सिषेवे ।

हृदयदणकुटीरे दह्यमाने स्मराग्नौ

उचितमनुचितं वा वेत्ति कः पण्डितोऽपि ॥ १ ॥

यः स्त्रीणां कटाक्षबाणै र्यावन्न भिद्यते तावदेव प्रतिष्ठां
घैर्यं च वहति । तथाचोक्तम् ।

तावद्वत्ते प्रतिष्ठां प्रशमयति मनसापलं तावदेव

तावत्सिद्धान्तसूत्रं स्फुरति हृदि परं विश्वलोकैकदीपम् ।

क्षीराब्धेः पारवेलाबलयविलसितैर्मानिनीनां कटाक्षै-

र्यावन्नो हन्यमानं कलयति हृदयं दीर्घलोलायताक्षैः ॥

अहो मदनस्य माहात्म्यं कालक्षमपि विकलयति ।

उक्तञ्च ।

विकसयति कलाकुशलं हसति रुचिं प्रणितं विदुष्यति ।

अधीरयति धीर पुनश्च चरेन भक्तभजो देवः ॥ २ ॥

तथा च ।

श्रुतं सत्यं तपः शीलं विज्ञानं तत्त्वमुत्तमम् ।

इमनीकुरुते मूढः प्रविष्य वनितानले ॥ ३ ॥

इतिवृत्तं बलस्यान्तं स्वकुलस्यापि लाञ्छनम् ।

मरणन्तु समीपस्थं कामी लोको न पश्यति ॥ ४ ॥

इति सञ्चिन्त्य एकदावसरं प्राप्य राजानमब्रवीत् ।

भो राजन् ! किञ्चित् विज्ञाप्यमस्ति । राज्ञोक्तम् । किन्तद्

ब्रूहि । मन्त्रिणोक्तम् । यदेतज्जानुमती सभामध्ये अर्द्धासने

उपविशति तन्महदनुचितं भवति । असूर्यम्पश्चा राज-

दारा इति शास्त्रकार-वचनम् । अत्र नानाविधो जनः

समागत्य तां पश्यति । राज्ञोक्तम् । सर्वमपि जानामि किं क-

रोमि मम महती प्रीतिः अस्याम् । इमां विहाय क्षणं स्थातुं

न शक्नोमि । मन्त्रिणोक्तम् । तर्ह्येवं क्रियतां राज्ञोक्तम् ।

किं तन्निरूप्यताम् । तेनोक्तम् । चित्रकारमाह्वय तेन पट-

स्योपरि भानुमत्या रूपं लेखयित्वा पुरस्थिते भित्तिप्रदेशे

सङ्घट्य तस्याः स्वरूपं द्रष्टव्यं तद्वचनं राज्ञः चित्ते लग्नम् ।

ततो राजा चित्रकारमाह्वयोक्तवान् । भो चित्रकार ! भानु-

मत्या रूपं चित्रे लेखनीयम् । चित्रकारेणोक्तम् । भो देव !

तस्याहं रूपं प्रथमं प्रत्यक्षं विलोक्य पश्चाद्यथावयवं विलि-

खिष्यामि तच्छ्रुत्वा राज्ञा भानुमती आकारिता । तस्मै

दर्शिता च । स तु तां विलोक्य पद्मिनी स्त्री इयमिति विज्ञाय

पद्मिनीलक्षणयुक्तां विलिलेख । पद्मिनीलक्षणं यथा ।

कमलमुकुलमृदौ पुष्कराजीवगन्धा

सुरतपयसि यस्याः सौरभं दिव्यमङ्ग ।

चकितमृगसनाभे प्रान्तरक्ते च नेत्रे

स्तनयुगलमनघं श्रीफलश्रीविडम्बि ॥ १ ॥

तिलकुसुमसमानं बिभ्रती नासिकं स्व

द्विजसुरगुरुपूजां श्रद्धधाना सदैव ।

कुवलयदलकान्तिः कापि चाम्पेयगौरी

विकच कमलकोशा कामिनी कान्तपत्रा ॥ २ ॥

व्रजति मृदु सलीलं राजहंसीव तन्वी

त्रिवलि ललितमध्या हंसवाणी सुवेषा ।

मृदु लघु शुचि भङ्क्ते राजहंसी सुकेशी

धवलकुसुमवासोवक्त्रभा पद्मिनी स्यात् ॥ ३ ॥

एवमुक्त लक्षणयुक्तं तस्याः रूपं लिखित्वा राज्ञो हस्ते
समर्पितवान् । राजापि तत्र चित्रलिखितां तां दृष्ट्वा
अतिसन्तुष्टस्त्वस्मै चित्रकाराय उचितं ददौ । तदनन्तरं
शारदानन्देन राजगुरुणा चित्रपटलिखितां भानुमतीं
दृष्ट्वा चित्रकं प्रति भणितम् । भो चित्रक ! भानु-
मत्याः सर्वं लक्षणं लिखितं परमेकं विस्मृतं त्वया ।
तेनोक्तम् । भो स्वामिन् ! किं विस्मृतं कथय । शारदानन्दे-
नोक्तम् । तस्याः वामजघनस्थले तिलकसदृशो मतस्योऽस्ति
स न लिखितस्त्वया । राजापि शारदानन्दवचनं श्रुत्वा
तत्प्रत्ययनिरीक्षणार्थं यावत् सुरतसमये तस्याः वामजघनं
पश्यति तावत्तिलकसदृशो मतस्यो दृष्टः । तं दृष्ट्वा राजा
स्वमनसि अचिन्तयत् कथमस्याः गुह्यदेशे स्थितं मतस्यं दृष्टः

वान् । सर्वधानया सह अस्य संसर्गो विद्यते । अन्यथा
कथमेतदनेन ज्ञातम् । स्त्रीणां विषये पापसन्देहः क-
र्त्तव्यः । तथा च ।

जल्पन्ति सार्द्धमन्येन पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमाः ।

हृदये चिन्तयन्त्यन्यं न स्त्रीणामेकतो रतिः ॥

नाग्निस्त्रृप्यति काष्ठौघैर्नापगाभिर्महोदधिः ।

नान्तकः सर्वभूतैश्च न पुम्भिर्वामलोचना ॥

रहो नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता जनः ॥

इत्थं नारद ! नारीणां पातिव्रत्यं हि कल्पते ।

यो मोहान्नन्यते मूढो रक्तेयं मयि कामिनी ॥

स भवेद् वशगस्तस्या नृत्यक्रीडाशकुन्तवत् ।

तासां वाक्यानि स्वल्पानि तथ्यानि सुगुरूण्यपि ॥

करोति यः कृतो लोके लघुत्वं तस्य निश्चितम् ।

अलक्तको यथा रक्तो निष्पीड्य पुरुषस्तथा ।

अवलाभिर्वलाद्रक्तः पादमूले निपद्यते ॥

इत्थेवं विचार्य मन्त्रिणमाह्वय पूर्ववृत्तान्तमकथयत् ।

मन्त्रिणापि तत्समये तच्चित्तानुकूलं यथा तथा भणितम् ।

भो राजन् ! कस्य चेतसि कौटुम्बिकमस्ति तत् केन ज्ञायते

सर्वथा सत्यं भवितुमर्हत्ययं वृत्तान्तः । राज्ञा भणितम् । भो

मन्त्रिन् ! यदि मम त्वं प्रियस्तर्हि अमुं शारदानन्दं मा-

रय । मन्त्रिणापि तथास्त्विति उक्त्वा लोकानां पुरतो धृतः

शारदानन्दो बद्धश्च तस्मिन् अवसरे शारदानन्देन भणितम् ।

अहो राजा न कस्यापि प्रियो भवतीति लोकोक्तिः सत्या ।

तथा हि ।

कोऽर्थान् प्राप्य न मर्वितो विषयिणः कस्यापदोऽस्तं गताः
स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः को नाम राज्ञां प्रियः ।
कः कालस्य न गोचरत्वमगमत् कोऽर्थी गतो गौरवं
को वा दुर्जनवागुरासु परितः क्षेमेण यातः पुमान् ॥
काके शौचं द्यूतकारे च सत्यं क्लीवे शौर्यं मद्यपे तत्त्वचिन्ता ।
सर्पे चान्तिः स्त्रीषु कामोपशान्तिः राजा मित्रं केन दृष्टं श्रुतं वा ॥१॥

राजा यस्मै क्रुध्यति स शुचिरप्यशुचिर्भवति । तथा
चोक्तम् ।

शुचिरशुचिः पटुरपटुः शूरोभोरुश्चिरायुरल्पायुः ।

कुलजः कुलेन हीनो भवति नरो नरपतेः क्रोधात् ॥२॥
ततो मन्त्रिणा बध्यस्थानं प्रति नीयमानः श्लोकमपठत् ।
वने रणे शत्रु जलाग्निमध्ये महार्णवे पर्वतमस्तकेषु ।
सुप्तं प्रमत्तं विषमस्थितं वा रक्षन्ति पुण्यानि पुराकृतानि ॥३॥

मन्त्रिणा स्वमनसि विचारितम् । अहो एतत्कृत्यं वा
मिथ्या वा किमर्थं ब्राह्मणबधः क्रियते । महदनुचितमेत-
दिति शारदानन्दमन्यैः अज्ञातं ह्यन्तर्भवनं नीत्वा भूगर्भं
निक्षिप्य राजानं प्रत्यागत्य भणितम् । भो राजन् ! अनु-
ष्ठिता तवाज्ञा राजा साधु कृतमिति भणितम् । तदन-
न्तरमेकदा राजकुमारः आखेटार्थं वनं प्रति निर्गतः ।
निर्गमनसमये अपशकुनोऽभूत् । स यथा ।

अकालवृष्टिः शवसूतकञ्च निर्घात उल्कापतनं तथैव ।

इत्याद्यनिष्ठानि ततो बभूवुर्निवारणार्थं सुहृदो वचश्च ॥

तस्मिन्नवसरे मन्त्रिपुत्रेण बुद्धिसागरेणोक्तम् । भो जय-
पाल ! अद्य आखेटं मा गच्छ महानपशकुनो दृश्यते । ततो

जयपालेनोक्तं अपश्यकुमस्य प्रतीतिर्नास्ति । तेनो-
क्तम् । भो राजकुमार ! बुद्धिमता मुखपेषानिष्टोऽप्य-
शकुनः प्रत्ययेन द्रष्टव्यः । उक्तञ्च ।

न विषं भक्षयेत् प्राज्ञो न क्रीडेत्पन्नगैः सह ।

न निन्देत् योगिनां वृन्दं ब्रह्मवैषं न कारयेत् ॥

इति तेन निवारितोऽपि तद्वचनमनादृत्य राजपुत्री
निर्गतः । पुनर्निर्गमनसमये तेन भणितम् । भो जय-
पाल ! तव विनाशकालः समायातः अन्यथैवं बुद्धिर्नो-
त्पद्यते । तथा चोक्तम् ।

नीता न केनापि न दृष्टपूर्वा न श्रूयते हेममयी कुरङ्गी ।

तथापि तृष्णा रघुनन्दनस्य विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥१॥

उपार्जितानां कर्मणामुपभोगं विना कथं विनाशः स्यात् ।

सद्भावो नास्ति वेश्यानां स्थिरता नास्ति सम्पदाम् ।

विवेको नास्ति मूर्खाणां विनाशो नास्ति कर्मणाम् ॥ २ ॥

ततो राजकुमारो वनं गत्वा बहून् श्वापदान् व्यापाद्य
कृष्णसारं दृष्ट्वा तदनुगतो महदरण्यं प्रविष्टो यावत्
पश्यति तावत् सर्वोऽपि सैन्यवर्गः नगरमार्गं लग्नः ।

कृष्णसारोऽपि तत्रा दृश्यो जातः । स्वयमेकाकी तुरगा-
रूढः सरोवरस्य अग्रे वनमपश्यत् । तत्राश्वाद्बतीर्णी
वृक्षशाखायामश्वं निबध्य जलपानं विधाय । यावद्ब्रह्मा-
धस्थक्षमायामुपविशति तावदतिभयङ्करः कश्चिद्व्याघ्रः
समागतः तं व्याघ्रं दृष्ट्वाश्वो बन्धनं तोटयित्वा पलाय-
मानो नगरमार्गमगमत् । राजकुमारोऽपि भयाद्द्वेषमानः
शाखामालम्ब्य वृक्षमारूढः । पूर्वारूढं भङ्गूकं दृष्ट्वा पुनर-

१२.२.२०१
२५०
६६
हास्ययुक्तिका ।
३३,२४७
२१

त्यक्तं भयं प्राप्तः । अथ तेन भक्तकेन भक्षितम् । भो
राजकुमार ! त्वं मा भेषीः अथ मम शरणागतत्वं अतः
एवाहं किमप्यनिष्टं न करिष्यामि मां विश्वस्य व्याघ्रा-
दपि न भेतव्यं राजकुमारेण भक्षितम् । भो ऋक्षराज !
अहं तव शरणागतः विशेधतो भयभीतः अतो महत्
पुण्यं शरणागतरक्षणात् भवति ।

एकतः क्रतवः सर्वं सहस्रवरदक्षिणाः ।

एकतो भयभीतानां प्राणिनां प्राणरक्षणम् ॥

तदा भक्तकेन समाश्वासितो राजपुत्रः । व्याघ्रोऽपि
वृक्षाधःसमायातः ततः सूर्योऽप्यस्तङ्गतः । रात्रावतिश्रान्तं
राजपुत्रं यावत् निद्रा समायाति वृक्षाधः पतिष्यसि एहि
ममाङ्गे निद्रां कुरु एवमुक्तस्य भक्तकस्याङ्गे निद्राङ्गतः
राजपुत्रः । तदा व्याघ्रो वदति भो भक्तक ! अयं ग्रामवासी
पुनरपि मृगययास्मान् निहनिष्यति शत्रुरयं किमर्थमङ्गे
निवेशितः । यतोऽयं मानुषः उक्तञ्च ।

मानुषेषु कृतं नास्ति तिर्यग्योनिषु यत्कृतम् ।

व्याघ्रवानरसर्पाणां भाषितं न कृतं मया ॥ १ ॥

त्वयोप कृतोऽप्ययमपकारमेव करिष्यति तस्मादमुमधः
पातय । अहमेनं भक्षयित्वा सुखेन गमिष्यामि । त्वमपि
निजाश्वमङ्गच्छ । भक्तकेनोक्तम् । अयं यादृशीऽपि भवतु परं
मम शरणागतः अमुं न पातयिष्यामि । शरणागतमारणे
महत्पापम् ।

विश्वासघातकाश्चैव शरणागतघातकाः ।

वसन्ति नरके घोरं यावदाभूतसंग्रवम् ॥ १ ॥ पुस्तकाल

पुस्तकालय

तदनन्तरं राजपुत्रो विनिद्रो जातः । भल्लं केनोक्तम् ।
 भो राजकुमार ! अहं क्षणं निद्रां करिष्यामि । त्वमप्रमत्तः
 तिष्ठ । तेनोक्तम् । तथा भवतु । ततो भल्लूको राजपुत्र-
 समीपे निद्राङ्गतः । तदा व्याघ्रेणोक्तम् । भो राजकुमार !
 त्वमस्य विश्वासं मा कुरु यतोऽयं नखायुधः । उक्तञ्च ।

नदीनाञ्च नखीनाञ्च शृङ्गिणां शस्त्रपाणिनाम् ।

विश्वासो नैव कर्त्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु ॥ १ ॥

अयं च चलचित्तो दृश्यते । तस्मादस्य प्रसादोऽपि भय-
 ङ्कर एव ।

क्षणं तुष्टाः क्षणं रुष्टा न तुष्टाश्च क्षणे क्षणे ।

अव्यवस्थितचित्तानां प्रसादोऽपि भयङ्करः ॥ १ ॥

अयं त्वां मत्तो रक्षित्वा स्वयमत्तुमिच्छति । अतस्त्वमसुं
 भल्लं कमधः पातय अहमेनं भक्षयित्वा गमिष्यामि । त्वमपि
 निजं नगरङ्गच्छ । तत् श्रुत्वा राजपुत्रो यावत् तमधः
 पातयति तावद्भल्लूको वृक्षात् पतनमन्तरा शाखामन्यामव-
 लम्बितवान् । पुनस्तं दृष्ट्वा राजपुत्रो भयमाप भल्लूकोऽप्य-
 वदत् । भो पापिष्ठ ! किमर्थं विभेषि यत् पुरार्जितं कर्म
 तत् त्वया भोक्तव्यमस्ति । तर्हि त्वं ससेमिरेति वदन् पिशाचो
 भव इति शापं दत्तवान् । ततः प्रभातमासीत् । व्याघ्रस्त-
 स्मात् स्थानात् निर्गतः । भल्लूकोऽपि राजकुमारं शप्त्वा निज-
 स्थानमगात् । राजकुमारोऽपि ससेमिरेति वदन् । पिशाचो
 भूत्वा वनं परिभ्रमति स्म । राजपुत्रस्य तुरङ्गो राजपुत्रेण
 शून्यो नगरमगमत् जनाः अश्वं शून्यं दृष्ट्वा राज्ञोऽग्रे केव-
 लमागतमश्वमाचख्युः । ततो राजा मन्त्रिणमाह्वय भणति

स । भो मन्त्रिन् । यदा कुमारो मृगयार्थं वनं प्रति
निर्गतः । तदा महानप शकुन आसीत् । तमुल्लङ्घ्य निर्ग-
तस्तस्य प्रत्ययो ज्ञातः तेनारूढोऽश्वः शून्यः सन् वनादा-
गतः । अतस्तन्मार्गणार्थं वनं प्रति गमिष्यामः । तेनोक्तं
देव ! तथा कर्त्तव्यम् । ततो राजा मन्त्रिणा परिवारेण च
सह येन मार्गेण स गतः तेनैव मार्गेण वनङ्गतः । वनमध्ये
परिभ्रमन्तं ससेमिरा इति वदन्तं पिशाचीभूतं दृष्ट्वा
महाशोकसागरे निमग्नस्तमादाय स्वपुरमगमत् । मणि-
मन्तौषधज्ञान् आह्वय तैश्चिकित्सितोऽपि न स्वस्थो बभूव ।
तस्मिन्नवसरे राजा मन्त्रिणमवदत् । भो मन्त्रिन् ! अस्मिन्न-
वसरे शारदान्दश्वेदतिष्ठत् तर्हि क्षणमात्रेणामुम-
चिकित्सत् । स मया मारितः पुरुषेण यत्काय्यं क्रियते
तद्विचार्यैव कर्त्तव्यम् । अन्यथा परमापदः सम्भवन्ति ।
उक्तञ्च ।

सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ।

वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः ॥

अपरीक्ष्य न कर्त्तव्यं कर्त्तव्यं च परीक्षितम् ।

पश्चाद्भवति सन्तापो ब्राह्मणी लगुडं यथा ॥ २ ॥

तस्मिन्नवसरे कोऽपि निवारको नासीत् । मन्त्रिणीकृतम् ।

स समयस्तथैव स्थितः । यादृशं भवितव्यञ्च तादृशी बुद्धि-
रपि जाता । उक्तञ्च ।

आशा सम्पद्यते बुद्धिः सा मतिः सा च भावना ।

सहायास्तादृशाज्ञेया यादृशी भवितव्यता ॥ १ ॥

न हि भवति यन्न भव्यं भवति च भव्यं विना प्रयत्नेन ।

करतलगतमपि नश्यति यस्य हि भवितव्यता नास्ति ॥

राज्ञोक्तम् । तत्कर्मोत्तरेणाभूत् । इदानीमस्य विषये
महाप्रयत्नः कर्तव्यः । मन्त्रिणोक्तम् । कथम् । राजाऽब्रवीत् ।
यः कोऽप्यस्य पुत्रस्य चिकित्सां करिष्यति । तस्यार्धं राज्यं
दीयत इति मे घोषः प्रदातव्यः । मन्त्रिणापि तथा कारयित्वा
स्वभवनमागत्य शारदानन्दाग्रे सर्वमपि वृत्तान्तमकथ-
यत् । तत् सर्वं श्रुत्वा शारदानन्देन भणितम् । भो
मन्त्रिन् ! राज्ञोऽग्रे निरूपय यत् मम कापि कन्या वर्तते ।
तस्या दर्शनमस्य कार्यं सा कमप्युपायं करिष्यति । तच्छ्रुत्वा
राज्ञोऽग्रे मन्त्रिणा तथैव कथितम् । ततो राजा सर्वसभा-
सहितो मन्त्रिमन्दिरमागत्योपविष्टः । तदा राजपुत्रोऽपि
ससेमिरा इतिवदन्नपविष्टः । तच्छ्रुत्वा जवनिकान्तःस्थितेन
शारदानन्देन पद्यान्येतानि भणितानि ।

सद्भावप्रतिपन्नानां वञ्चने का विदग्धता ।

अङ्गमारुह्य सुप्तानां हन्तुः किं नाम पौरुषम् ॥ १ ॥

तत्पद्यं श्रुत्वा चतुर्णामक्षराणां मध्ये एकमक्षरं परित्य-
क्तम् । पुनर्द्वितीयं पद्यमपठत् ।

सेतुं गत्वा समुद्रस्य गङ्गासागरसङ्गमम् ।

मल्लहत्या प्रमुच्येत मित्रद्रोही न मुच्यते ॥ २ ॥

तत् पद्यं श्रुत्वा अक्षरद्वयं परित्यक्तम् । ततः
तृतीयं पद्यमपठत् ।

मित्रद्रोही कृतघ्नश्च यस्य विश्वासघातकः ।

त्रयस्ते नरकां याप्ति यावदाभूतसङ्गवम् ॥ ३ ॥

तत एकमेवाक्षरमपठत् । तदनन्तरं चतुर्थं पद्यमपठत् ।

भो राजन् ! तव पुत्रस्य यदि कल्याणमिच्छसि ।

देहि दानं द्विजातिभ्यो देवताराधनं कुरु ॥

एवमुक्त्वति शारदानन्दे राजपुत्रः स्वस्थः सावधानश्चा-
भवत् । ततः पितुरग्रे भल्लुकस्य पूर्ववृत्तान्तमकथयत् ।
तच्छ्रुत्वा राजाऽब्रवीत् ।

ग्रामे वससि कौमारी अटव्यां नैव गच्छसि ।

ऋक्ष भल्लूक व्याघ्राणां कथं जानासि भाषितम् ॥ २ ॥

तदा जवनिकान्तःस्थितेन शारदानन्देन भाषितम् ।

देवद्विज-प्रसादेन जिह्वां वसति शारदा ।

तेनाह मवगच्छामि भानुमत्या स्तिलं यथा ॥ २ ॥

तद्वचनं श्रुत्वा राजा साश्चर्यो भूत्वा यावज्जवनिकामप-
कर्षति तावत् शारदानन्दं दृष्ट्वा । अथनरपति-प्रभृतिभिः
सर्वैर्नमस्कृतः शारदानन्दः । तदा मन्त्रिणा पूर्ववृत्तान्तः क-
थितः । राजा बहुश्रुतं मन्त्रिणमुवाच । भो मन्त्रिन् ! तव
संसर्गेण कीर्तिः प्राप्ता दुर्गतिश्च गता । अतः पुरुषेण सतां सङ्गो
विधेयः । तेनोभयमपि प्रयोजनं भवति । तथा च ।

वारयति वर्त्तमाना मापदमागामिनीं सत्सेवा ।

लृणां च पीतं गङ्गाया दुर्गतिं नश्यति तथा चाम्भः ॥

मम पुत्रोऽपि त्वदुद्विकौशलेन महद्विपज्जालात्

रक्षितः । राज्ञा ईदृशानां सतां महाकुलानां संग्रहः

कर्त्तव्यः । उक्तञ्च ।

संग्रहं वा कुलीनस्य सर्पस्येव करोति यः ।

स एव श्लाघ्यते मन्त्री सम्यग्गारुडिको यथा ॥ २ ॥

इति नानाप्रकारैः सुतिकदम्बकैर्मन्त्रिणं सुत्वा वस्त्रा-

दिना सम्भाव्य राज्यमकरोत् । इति मन्त्री भोजराजं
 प्रति कथां कथयित्वा पुनरब्रवीत् । भो राजन् ! यो राजा
 मन्त्रिवाक्यं शृणोति स दीर्घायुः सुखी च भवति । ततो भोज-
 राज्ञो स्वमन्त्रिणं स्तुत्वा बस्त्रादिना सम्भाव्य तत्सिंहासनं
 नगराभ्यन्तरं नीत्वा तत्र सहस्रस्तम्भैर्मण्डपद्वारयित्वा
 सुमुहूर्ते तत्र मन्त्रीभिर्विराजमानो विप्रैराशीर्भिरर्चितो
 वन्दिभिः प्रशंसितः चातुर्वर्ण्यं दानमानाभ्यां सम्भाव्य
 दीनवधिरपङ्गुकुष्मादीनां दानं दत्त्वा ह्यत्रचामरा-
 ङ्कितो यावत्पुत्तलिकामस्तके पादपद्मं निदधाति तावत्
 पुत्तलिका मनुष्यवाचा राजानमब्रवीत् । भो राजन् !
 विक्रमस्य शौर्यौदार्य-सत्त्वादिक-सादृश्यं यदि विद्यते
 तर्हि अस्मिन् सिंहासने समुपविश । राजाऽब्रवीत् ।
 हे पुत्तलिके ! मम त्वयोक्तं सर्वमौदार्यादिकं विद्यते
 किं न्यूनमस्ति ? मयाऽपि सर्वेषां अर्थिनां कालोचितं
 दत्तम् । भो राजन् ! एतदेव तवानुचितं यत् स्वमुखेनैव
 आत्मानं कीर्त्तयसि यः स्वगुणान् कीर्त्तयति स
 केवलं दुर्जन एव सज्जनस्तु नैवं वक्ति । उक्तञ्च ।
 स्वगुणान् परदोषान् वा वक्तुं शक्नोति दुर्जनो लोके ।
 परदोषान् स्वगुणान् वा वक्तुं न शक्नोति सज्जनः सत्यम् ॥ १ ॥
 अन्यच्च ।

आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमौषधसङ्गमे ।

दानमानापमानञ्च नव गोप्यानि सर्वदा ॥ २ ॥

अतएव आत्मनो गुणाः आत्मना न स्तोतव्याः परेषां
 निन्दा न कर्तव्या । इति पुत्तलिकयोक्तं श्रुत्वा सविस्मयो

भोजराजा पुनः पुत्तलिकामवदत् सत्यमुक्तं त्वया यः
स्वगुणान् कीर्तयति स मूर्ख एव । मया मनुष्याः कीर्तिताः
तदनुचितमेव । यस्य एतत्सिंहासनं तस्यौदार्यं कथय
पुत्तलिका भणति भो राजन् ! एतत्सिंहासनं विक्रमा-
र्कस्य स तु सन्तुष्टयेत् अर्थिजनेभ्यः कोटिसुवर्णं
प्रयच्छति ।

निरीक्षिते सहस्रन्तु अयुतन्तूपजल्पते ।

महते लक्ष्मणे भूपः सन्तुष्टः कोटिदः सदा ॥ १ ॥

त्वयि औदार्यं विद्यते चेत् तर्ह्यस्मिन् सिंहासने
उपविश राजा तूष्णीमासीत् ।

इति विक्रमार्के चरिते सिंहासनोपाख्याने अप्सरा-
भोजसंवादे प्रथमोपाख्यानम् ।

अथ द्वितीयोपाख्यानम् ।

पुनरपि राजा यावत् पुत्तलिकामस्तके पादपद्मे निदधाति ।
तावत् पुत्तलिका मनुष्यवाचा राजानमब्रवीत् । भो राजन् !
विक्रमस्य औदार्यसत्वादिकसादृश्यं यदि विद्यते
तर्हि अस्मिन् सिंहासने समुपविश । भोजराजो वदति
स्म । भो पुत्तलिके ! कथय तस्य विक्रमस्यौदार्यवृत्तान्तम्
सा कथयति । भो राजन् ! श्रूयताम् विक्रमादित्यः राज्यं
पालयन् एकदा चारानाह्वयाब्रवीत् । भो दूताः ! भवन्तः
पृथिवीपरिभ्रमणं कुर्वन्तो यत्र यत्र कीतुकं तीर्थकिशेषश्च
विलोकयन्ति तन्मम निवेदयन्तु । अहं तत्र गमिष्यामि ।
एवं काले गते एकदा देशान्तरं परिभ्रमन्नागतः कश्चि-

हूतो राजानमब्रवीत् । भो राजन् ! चित्रकूटपर्वत नि-
 कटे तपोवनमध्ये अतिमनोहरं देवालयमस्ति । तत्र पर्व-
 तोच्चस्थानात् विमला जलधारा पतति तत्रस्नानं यदि क्रि-
 यते तर्हि सर्वेषां महापापानां क्षयो भवति । यस्तु महा-
 पापं करोति तस्याङ्गादतीव कृष्णमुदकं निःसरति यस्तत्र
 स्नानं करोति स पुण्यपुरुषः । अन्यच्च । तत्र कश्चिद्ब्राह्मणः
 महति होमकुण्डे हवनं करोति तस्य कियन्ति वर्षाणि-
 अतीतानि इति न ज्ञायते । प्रतिदिनं कुण्डाद् बहिः
 स्थापितं भस्म पर्वताकारं सत् अस्ति । स ब्राह्मणः केनापि
 सह न सम्भाषते । एवमतिविचित्रतरं स्थानं दृष्टम् ।
 तच्छ्रुत्वा च राजा एकाकी तेन सह तत् स्थानं
 गत्वा परमानन्दं प्राप्नोऽवादीत् । अहो अतिपवित्रमेतत्
 स्थानं अत्र साक्षाज्जगदात्मिका निवसति । एतत् स्थानं
 दृष्ट्वा मनो मे विमलं जातमित्युक्त्वा तत्रान्तरिक्षोदकस्नानं
 विधाय देवतां नमस्कृत्य यत्र ब्राह्मणा हवनं करोति तत्र
 गत्वा ब्राह्मणमवादीत् । भो ब्राह्मण ! हवनं मारभ्य
 कतिवर्षाणि जातानि ब्राह्मणेनोक्तम् । यदा सप्तर्षिम-
 ण्डलं रेवतीनक्षत्रस्य प्रथमचरणे स्थितं तदा मया हवनं
 प्रारब्धं इदानीमश्विनीनक्षत्रे तिष्ठति होमं कुर्वती वर्ष-
 शतमभूत् । तथापि देवता प्रसन्ना नाभवत् । तच्छ्रुत्वा
 राजा स्वयं देवतां स्मृत्वा होमकुण्डे आहुतिमक्षिपत् । त-
 दापि देवी प्रसन्ना नाभूत् । तदनन्तरं राजा स्वशिरः कम-
 लाहुतिं दास्यामि इति बुद्ध्याऽयावत्कुण्डे खड्गं करोति ता-
 वत् देवता अन्तराले खड्गं धृत्वा अवादीत् । भो राजन् ! प्रस-

नास्ति वरं वृणीष्व । राज्ञा उक्तम् । भो देवि ! ब्राह्मणोऽयं
बहुकालं हवनं करोति अस्मिन् किमर्थं न प्रसन्ना भवसि ।
मम किमिति शीघ्रं प्रसन्नासि । तयोक्तम् । भो राजन् !
हवनं मयं करोति परमस्य चेतसि स्वार्थं नास्ति । अतः
प्रसन्ना न भवामि । उक्तञ्च ।

अङ्गुल्यग्रेण यज्जप्तं यज्जप्तं मेरुलङ्घनैः ।

व्यग्रचित्तेन यज्जप्तं त्रिविधं निष्फलं भवेत् ॥ १ ॥

मन्त्रे तीर्थे द्विजे देवे दैवज्ञे भेषजे गुरौ ।

यादृशी भावना यत्र सिद्धिर्भवति तादृशी ॥ २ ॥

न काष्ठे विद्यते देवो न पाषाणे न मृगमये ।

भावे हि विद्यते देवस्तस्माद्भावो हि कारणम् ॥ ३ ॥

राजाऽब्रुवत् । यदि मम प्रसन्ना जातासि तर्ह्यस्य ब्रा-
ह्मणस्य मनोरथान् पूरय । साब्रवीत् । भो राजन् !
परोपकारी महाद्रुम इव स्वदेहकष्टं सहित्वा परममोच्छेदं
करोषि । उक्तञ्च ।

क्षायामन्यस्य कुर्वन्ति स्वयं तिष्ठन्ति चातपे ।

फलन्ति हि परार्थे च सत्यमेते महाद्रुमाः ॥ १ ॥

परोपकाराय वहन्ति नद्यः परोपकाराय दुहन्ति गावः ।

परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः परोपकाय शरीरमेतत् ॥ २ ॥

राजानं सुत्वा ब्राह्मणस्य मनोरथं पूरयति स्म । राजापि
स्वपुरीमगात् ।

इमां कथां कथयित्वा पुत्तलिका भोजमब्रुवत् ।

राजन् ! एवं विधं धैर्यं विद्यते चेत् तर्ह्यस्मिन् सिंहासने
समुपविश । इति द्वितीयोपाख्यानम् ।

अथ तृतीयोपाख्यानम् ।

पुनरपि राजा सिंहासने समुपवेश्य गच्छति ततोऽन्या
पुत्तलिका समवदत् । भो राजन् ! एतत्सिंहासने तेनै-
वाध्यासितम् यस्य विक्रमतुल्यमौदार्यमस्ति भोजनोक्तम् ।
भो पुत्तलिके ! कथय । तस्यौदार्यवृत्तान्तम् । सा वदति ।
श्रूयतां राजन् ! विक्रमार्कं सदृशो राजा भूमण्डले नास्ति ।
यस्य चेतसि अयं परः अयं मदीय इति विकल्पो नास्ति ।
स सकलमपि विश्वं पालयति ।

अयं निजः परो वेति विकल्पो भ्रान्तचेतसाम् ।

पुनस्तूदारचित्तानां वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ १ ॥

साहसे उद्यमे धैर्ये तत्समो नास्ति तस्मात् इन्द्रादथो
देवाः अस्य साहाय्यं कुर्वन्ति स्म ।

उद्यमः साहसं धैर्यं शक्तिर्बुद्धिः पराक्रमः ।

षडैते यस्य तिष्ठन्ति तस्य देवोऽपि शङ्कते ॥ १ ॥

राजन् यसु अर्थिनां मनोरथं पूरयति तस्येप्सितं
देवः सम्पादयति ।

कृते विनिश्चये पुंसां विश्णुः पूरयतीप्सितम् ।

यदि स्यात् दाढ्यसम्पत्तिः सत्यं सत्यं हि मानव ! ॥

उत्साह सम्पन्नमदीर्घसूत्रं क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वसक्तम् ।

शूरं कृतज्ञं दृढनिश्चयं च लक्ष्मी स्वयं वाञ्छति वासहेतोः ॥

एवं सकल-गुणाधिवासः स विक्रमो राजा सर्वस-
म्पदा परिपूर्णः एकदा स्वमनसि अचिन्तयत् । अहो असा-
रोऽयं संसारः कदा कस्य किं भविष्यतीति न ज्ञायते ।

अतः उपार्जितं वित्तं दानं भोगैर्विना सफलं न भवति ।
अतो वित्तस्य सत्पात्रे दानमेकं फलम् । अन्यथा नाशमेव
प्राप्नोति ।

दानं भोगो नाशस्त्रिस्तो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
यो न ददाति न भुङ्क्ते सति विभवे न तस्य तद्व्ययम् ॥

अति परुषपवनं विलुलितदीपशिखेव चञ्चला लक्ष्मीः ।
उपार्जितानां वित्तानां त्यागायैव हि कारणम् ।

तटाकोदरसंस्थानं परीवाह इवाम्भसाम् ॥

इत्येवं विचार्य सर्वस्वदक्षिणं यज्ञं कर्तुं उपक्रान्त-
वान् । ततः शिल्पिभिरतीव मनोहरो मण्डपः कारितः ।
सर्वापि यज्ञसामग्री सम्पादिता । देव मुनिगन्धर्वयक्ष-
सिद्धादयः समाहूताः । तस्मिन्नवसरे समुद्राह्वानार्थं कश्चिद्
ब्राह्मणः समुद्रतीरे प्रेषितः । सोऽपि समुद्रतीरं गत्वा गन्ध-
पुष्पादि षोडशोपचारं विधायान्वीत् । भो समुद्र ! वि-
क्रमाकीं राजा राज्यं करोति तेन प्रेषितोऽहं त्वामाहर्तुं
समागत इति जलमध्ये पुष्पाञ्जलिं दत्वा क्षणं स्थितः ।
कोऽपि तस्य प्रत्युत्तरं ददौ । तदोज्जयिनीं यावत् प्रत्या-
गच्छति तावत् देदीप्यमानशरीरः समुद्रो ब्राह्मणरूपी सन्
तमागत्यावदत् । भो ब्राह्मण ! विक्रमेण अस्मान् आह्वानं
प्रेषितस्त्वं तर्हि तेन या सम्भावना कृता सा अस्माकं
प्राप्तैव । एतदेव सुहृदो लक्षणं यत् समये दानमानादि
क्रियते । उक्तञ्च ।

ददाति प्रतिगृह्णाति शुद्ध्यमाख्याति पृच्छति ।

भुङ्क्ते भोजयते चैव षड्गुणं प्रीति लक्षणम् । १ ॥

दूरस्थितानां मैत्री नश्यति समीपस्थानां वर्धते इति
न वाच्यम् । अत्र स्नेह एव प्रमाणम् ।

दूरस्थोऽपि समीपस्थो यो वै मनसि वर्तते ।

यो वै चित्ते न दूरस्थः समीपस्थो हि दूरतः ॥ १ ॥

गिरौ कलापी गगने च मेघो लक्षान्तरेऽर्कः सलिले च पद्मम् ।
द्विलक्षदूरे कुमुदस्य नाथो यो यस्य मित्रं न हि तस्य दूरम् ॥

तस्मात् सर्वथा गन्तव्यं मे । किन्तु ममात्र किञ्चित्प्र-
योजनमस्ति । तस्मै राज्ञे व्ययार्थमेतद्रत्नचतुष्टयं दास्यामि ।
एतेषां माहात्म्यम् । एकं रत्नं यद्वस्तु स्मर्यते तद्ददाति । द्वि-
तीयरत्नेन भोजनादिकं अमृततुल्यमुत्पद्यते । तृतीयर-
त्नात् अश्वरथपदातियुतं चतुरङ्गबलं भवति । चतुर्था-
द्रत्नात् दिव्याभरणानि जायन्ते तदेतानि रत्नानि
गृहीत्वा राज्ञो हस्ते प्रयच्छ । ततो ब्राह्मणस्तानि
रत्नानि गृहीत्वा उज्जयिनीं यावदागतस्तावद् यज्ञसमा-
प्तिर्जाता । राजा अवभृत्स्नानं कृत्वा सर्वान् अर्थिजनान् प-
रिपूर्णमनोरथान् अकरोत् । ब्राह्मणो राजानं दृष्ट्वा रत्नान्
अर्पयित्वा प्रत्येकं तेषां गुणकथनमकथयत् । ततो राजा
अवदत् । भो ब्राह्मण ! भवान् यज्ञदक्षिणकालं व्यतिक्रम्य
समागतः । मया सर्वोऽपि ब्राह्मणसमूहो दक्षिणया तो-
षितः । तर्हि त्वं एतेषां चतुर्णां मध्ये यत् तुभ्य रोचते तद्-
गृहाण । ब्राह्मणेनोक्तम् । गृह्णत्वा गृहिणीं पुत्रं सुषाञ्च
पृष्ट्वा सर्वेभ्यो यद्रोचते तदग्रहीष्यामि । राज्ञोक्तम् । तथा
कुरु । ब्राह्मणोऽपि स्वगृहमागत्य सर्वं वृत्तान्तं तेषामग्रे
अकथयत् । तच्छ्रुत्वा पुत्रेणोक्तम् । यद्रत्नं चतुरङ्गबलं

ददाति । तदग्रहीष्यामः । यतः सुखेन राज्यं कर्तुमायाति ।
पितृोक्तम् । बुद्धिमता राज्यं न प्रार्थनीयम् ।

रामस्य व्रजनं वस्तेर्नियमनं पाण्डोः सुतानां वनं
वृष्णीनां मिधनं नलस्य नृपते राज्यात्परिस्त्रंशनम् ।
सीदास्यं तदवस्थमर्जुनबधं संचिन्त्य लोकेश्वरं
दृष्ट्वा राज्यकृते विडम्बनगतं तस्मात् न तद्वाञ्छयेत् ॥
पुनः पिता वदति यस्माद्धनं लभ्यते तद्गृहाण धनेन
सर्वमपि लभ्यते ।

न तदस्ति जगत्स्थिन् यद्धनेन न लभ्यते ।
निश्चित्य मतिमान् तस्मात् अर्थमेकं प्रसाधयेत् ॥
भायेयोक्तम् । यद्रत्नं षड्रसान् सूते तद्गृह्यताम् । स-
र्वेषां प्राणिनामन्ने नैव प्राणधारणं भवति । उक्तञ्च
अन्नं विधात्रा विहितं मर्त्यानां जीवधारणम् ।
तस्मादन्नात्परं किञ्चित् प्रार्थये न कदाचन ॥
सुषयोक्तम् । यद्रत्नं रत्नाभरणाद्विकं सूते तद्ग्राह्यं
भूषयेत् भूषणै रस्यैर्यथा विभवमादरात् ।
शुचि सौभाग्यवृद्धार्थमायुर्लक्ष्म्यभि वृद्धये ।
सुहृत्सु शुभदं नित्यं वास एव विभूषणम् ॥
रत्नैश्च देवता तुष्टिर्भूषणस्यापि धारणात् ।

एवं चतुर्णां परस्परं विवादो लभ्यः ततो ब्राह्मणो राज-
समीपमागत्य चतुर्णां विवादवृत्तान्तमकथयत् । रा-
जापि तच्छ्रुत्वा तस्मै ब्राह्मणाय चत्वार्यपि रत्नानि ददौ
इयि कथां कथयित्वा पुत्तलिका राजानमवदत् । भो रा-
जन् ! औदार्यं नाम सहजो गुणः नतु औपाधिकः ।

चम्पकेषु यथा गन्धः कान्तिमुक्ताफलेषु च ।

यथेक्षदण्डे माधुर्यं औदार्यं सहजं तथा ॥

त्वयि एवं विधमौदार्यं विद्यते चेत्तर्हि अस्मिन् सिंहा-
सने समुपविश । इति अप्सरा भोजसंवादे तृतीयोपा-
ख्यानम् ।

अथ चतुर्थोपाख्यानम् ।

पुनरन्या पुत्तलिका वदति स्म । भो राजन् ! श्रूयताम् ।
विक्रमादित्ये राज्यं कुर्वति एकदा ब्राह्मणः कश्चित्स-
कलविद्या विचक्षणः समस्तगुणगणालङ्कृतोऽपि अपुत्रः
समभवत् । एकदा भार्यया भणितम् । भो प्राणेश्वर !
पुत्रं विना गृहस्थस्य गतिर्नास्तीति स्मृतिविदो वदन्ति
तथाहि ।

अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च ।

तस्मात् पुत्रमुखं दृष्ट्वा पुत्राद्भवति तापसः ॥

शर्वरी दीपकश्चन्द्रः प्रभाते दीपको रविः ।

त्रैलोक्य दीपको धर्मः सत्पुत्रः कुलदीपकः ॥

नागी भाति मर्देन कं जलरुहै पुर्णेन्दुना शर्वरी ।

शीलेन प्रमदा जवेन तुरगो नित्योत्सवैर्मन्दिरम् ॥

वाणी व्याकरणेन हंसमिथुनैर्नद्यः सभा पण्डितैः ।

सत्पुत्रेण कुलं तथा वसुमतीलोकत्रयं भानुना ॥

ब्राह्मणेनोक्तम् । भो प्रिये ! सत्यमुक्तं त्वया परं परोक्ष-
मेन द्रव्यं लब्धं शक्यते । गुरुशुश्रूषया विद्यापि लभ्यते
यशः सन्तान्तिश्च परमेश्वराराधनं विना न सिध्यति । उक्तञ्च

निरन्तरा सुखापेक्षा हृदये यदि विद्यते ।

कृत्वा भावं दृढतरं भवानौवल्लभं भजेत् ॥

भार्ययोक्तम् । भवान् सर्वज्ञः अतः परमेश्वरप्रसादार्थं
किमपि व्रतादिकमनुष्ठेयं तेनोक्तम् ।

मयाप्यङ्गीकृतमेव त्वद्वचनं कुतः ।

युक्तियुक्तमुपादेयं वचनं बालकादपि ।

विदुषापि सदा ग्राह्यं वृद्धादपि न दुर्वचः ॥

इत्युक्त्वा ब्राह्मणः परमेश्वरप्रीत्यर्थं रुद्रानुष्ठानं कृत-
वान् । ततः एकदा रात्रौ तं ब्राह्मणं स्वप्ने जटामुकुटधारी
वृषभवाहनस्थितः परमेश्वरः प्रत्यक्षीभूय उवाच ।

भो ब्राह्मण ! त्वं प्रदोषव्रतमाचर तेन व्रताचरणेन तव
पुत्रो भविष्यति । ततः प्रभाते ब्राह्मणेन वृद्धानां पुरतः
स्वस्वप्रवृत्तान्तः कथितः । तैरुक्तम् । भो ब्राह्मण ! यथाश्रौ-
ऽयं स्वप्नः उक्तञ्च

स्वप्नाध्याये ।

देवो द्विजो गुरुर्गावः पितरो लिङ्गिनो नृपः ।

यद्वदन्ति वचः स्वप्ने तत्तथैव विनिर्दिशेत् ॥

अस्मिन् व्रतेऽनुष्ठिते तव पुत्रो भविष्यति ।

तेषां वचनं श्रुत्वा ब्राह्मणो मार्गशीर्ष शुक्लत्रयोदशी-
तिथौ शनिवारे कल्पोक्तविधिपूर्वकं प्रदोषव्रतमनुष्ठितवान् ।
तेन व्रताचरणेन परमेश्वरः प्रसन्नो भूत्वा पुत्रमस्मै प्राय-
च्छत् । तदनन्तरं पुत्रे जाते तस्य पुत्रस्य ब्राह्मणो जात-
कर्म विधाय द्वादशदिवसे तस्य देवदत्त इति नामकरणं
कृत्वा अन्नप्राशनाद्युपनयनान्तानि कर्माण्यकार्षीत् । ततः

उपनीतं वेदशास्त्रादिकं शिष्ययित्वा षोडशे वर्षे गोदानानन्तरं विवाहं कारयित्वा स्वयं तीर्थयात्रां कर्तुं कामः पुत्राय बुद्धिमुपदिशति ।

भो पुत्र ! अतिकष्टां दशां प्राप्तोऽपि स्वधर्माचारं न परित्यज । परैः सह विवादं मा कुरु । सर्वभूतेषु दया कार्या । परमेश्वरे भक्तिर्विधेया । परस्त्री नावलोकनीया । बलवद्धिरोधं मा कुरु । मर्मज्ञेषु अनुवृत्तिर्विधेया । प्रस्तावसदृशं वक्तव्यम् । स्ववित्तानुसारेण व्ययः करणीयः । सज्जनाः सेवनीयाः । दुर्जनाः परिहर्तव्याः । स्त्रीणां गुह्यं न वक्तव्यं एवमनेकधा पुत्राय हितमुपदिश्य स्वयं वाराणसीं जगाम । देवदत्तोऽपि पितरूपदेशं परिपालयन् तत्रैव नगरे स्थितः एकदा होमसमिधाहरणार्थं महारण्यं प्रविष्टो यावत् समिधाच्छिनत्ति तावदिक्रमाको राजा मृगयार्थं वनं गतः । सूकरमनुधावन् महारण्यं प्रविष्टः पुरः मार्गमजानन् देवदत्तं दृष्ट्वा नगरमार्गमपृच्छत् । तेन दृष्टो देवदत्तः स्वयमग्रे गच्छन् राजानं नगरमानयत् । ततो राजा देवदत्तं बहुधा सम्मान्य कस्मिंश्चिद्व्यापारे नियुक्तवान् तदनन्तरं कालो महान् गतः । एकदा राजा भणितम् । कथमहं देवदत्तकृतोपकारादुत्तीर्णो भविष्यामि । यदनेन महतोऽरण्यमध्यात् ग्राममानीतः । तस्मिन्नवसरे केनचिदुक्तम् । अहोऽयं सत्पुरुषः कृतमुपकारं न विस्मरति । तदुक्तम् ।

प्रथमवयसि त्रयोऽं पीतमल्पं स्मरन्तः

शिरसि निहितभारा नारिकेलीफलानाम् ।

उदकममृतकल्पं दद्यादराजीवनान्तं

न हि क्षतमुपकारं साधवो विस्मरन्ति ॥

ब्राह्मणेन तद्राजवचनं श्रुत्वा स्वमनसि विचारितम् ।

अहो राजा एवं वदति । तत्सत्यं वा मिथ्या वा अस्य प्रत्ययो द्रष्टव्य इति भणित्वा राजकुमारं केनाप्यविदितं स्वमन्दिरे सङ्गोप्य तस्यालङ्कारं भृत्यहस्ते दत्त्वा नगर-मध्ये विक्रयार्थं प्रेषितम् । तस्मिन् अवसरे राजमन्दिरे राज-पुत्रः केनापि चोरेण मारित इति महान् कोलाहलो जातः । राज्ञापि स्वपुत्रमार्गेणाय सर्वेऽधिकारिणः प्रेषिताः । ततस्ते यावद्विपणि मध्ये विलोकयन्ति तावदाभरणहस्तो देवदत्तभृत्यो दृष्टः । ततस्तद् आभरणं राजकुमारस्येति ज्ञात्वा तं बद्ध्वा राजसकाशं निन्युः । पश्चात् भृत्याः कथयन्तिस्मरे पापाचार ! कथमेतदाभरणं तव हस्ते समागतं तेनोक्तं मम हस्ते देवदत्तेन ब्राह्मणेन दत्तं तस्याहं भृत्यः । विपणि मध्ये एतदाभरणं विक्रयेण धनमानयेति कथितञ्च । ततो राज्ञा देवदत्त आकारितो भणितञ्च । भो देवदत्त ! एतदाभरणं तव हस्ते केन दत्तम् । देवदत्तेनोक्तम् । न केनापि दत्तम् । अहमेव धनलोभपस्तव कुमारं हत्वा तदाभरणानि सर्वाणि गृहीत्वा तन्मध्ये इदमेकमाभरणमस्य हस्ते विक्रेतुं दत्तम् । इदानीं तुभ्यं यदोचते तत् कुरु मम कर्मवशादेवंविधा बुद्धि रभूदिति भणित्वा अधोमुखो बभूव । तद्वचनं श्रुत्वा राजा तूष्णीमवस्थितः । तदा स-भामध्ये कैश्चिदुक्तम् । अहोऽयं सर्व धर्मशास्त्र-वेत्तापि कथमीदृशे पापकर्मणि बुद्धिमकरोत् । अन्ये नोक्तम् ।

किञ्चित् स्वकर्मणा प्रेरितस्यैवं बुद्धिर्जाता । उक्तञ्च ।

किं करोति नरः प्राज्ञः प्रेर्यमाणः स्वकर्मणा ।

प्रायेण हि मनुष्याणां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ।

तत्र सभ्यैर्भणितम् । भो राजन् ! अयं बालघाती पुनः
स्वर्गस्तेयी च अतः खादिरेण शूलेन हन्तव्यः । ततः अ-
न्यैर्मन्त्रिभि रूक्तम् । अमुं शतखण्डं कृत्वा अस्य मांसेन गृ-
ध्राणां बलिर्दातव्यः । तेषां वचनं श्रुत्वा राज्ञा भणितम् ।
भो सभ्याः ! अयं ममाश्रितः पुरा मार्गदर्शनादुपकारी
च । अतः सत्पुरुषेण आश्रितानां गुणदोषचिन्ता न
कार्या । तथा चोक्तम् ।

चन्द्रः क्षयी प्रकृति वक्रतनुर्जडात्मा

दोषाकरो भवति मित्र विपत्तिकाले ।

मूर्ध्ना तथापि विधृतः परमेश्वरेण

नैवाश्रितेषु महतां गुणदोषचिन्ता ॥

अन्यच्च ।

उपकारिषु यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः ।

अपकारिषु यः साधुः स साधुः सङ्गिरुच्यते ॥ १ ॥

इत्युक्त्वा देवदत्तं प्रति भणति स्म । भो देवदत्त !
त्वं चेतसि किमपि भयं मा कार्षीः । मम पुत्रो बलीयसा
प्राकृतेन कर्मणामारितः । त्वया किं कृतम् । यतः
प्राकृतं कर्म कोऽपि लङ्घयितुं न शक्नोति ।

माता लक्ष्मी पिता विष्णुः स्वयञ्च विषमायुधः ।

तथापि शम्भुना दग्धः प्राकृतं केन लङ्घ्यते ॥ १ ॥

अन्यच्च । महारण्ये पतितं मां नगरं नीतवतो महो-

पकारिणस्तव प्रत्युपकार सहस्रै रप्युत्तीर्णी न भवामि इति
समाश्रयास्य वस्त्राभरणादिना देवदत्तं सम्भाव्य विससर्ज ।
देवदत्तोऽपि तं कुमारमानोय राज्ञे ददौ । ततः सविस्मयेन
राज्ञा भणितम् । किमिदमिति । देवदत्तेन उक्तम् ।
कृतोपकारात् कथमपि उत्तीर्णी न भवामीति पूर्व-
त्वयोक्तम् । तत्तव स्वभावनिरौक्षणार्थं मया एवं कृतम् ।
त्वयि प्रत्ययो दृष्टश्च राज्ञोक्तम् । यः कृतमुपकारं विस्म-
रति स पुरुषाधम एव । देवदत्तेनोक्तम् । भो राजन् !
कारणं विनापि सकलजगदुपकारी भवान् अतस्त्वमेव
सुजनो लोके तथा चोक्तम् ।

सुजनाः सुधनास्ते हि कृतिन सुखिनस्तथा ।

जन्तवो ये हि जीवन्ति परस्य हितकाम्यया ॥

इति कथां कथयित्वा पुत्तलिका राजानमवदत् ।
एवं परोपकार्यौदार्याणि विद्यन्ते त्वयि तर्हि अस्मिन् सिंहा-
सने समुपविश । भोजराजः तूष्णीमासौत् ।

—

अथ पञ्चमोपाख्यानम् ।

पुनरन्ययोक्तं भो राजन् ! श्रूयताम् । विक्रमाके राज्यं
कुर्वति एकदा कश्चिद्रत्नवणिक् समागत्य रत्नमनर्घ्यमेकं राज-
हस्ते समर्पितवान् । राजापि देदीप्यमानं तद्रत्नं दृष्ट्वा
परीक्षकानाकार्यावदत् । भो परीक्षकाः ! कीदृशमेतद्रत्नं
समीचीनं असमीचीनं वा अस्य मौल्यं कुर्वन्तु । तैस्तद्रत्नं
परोक्ष्य भणितं भो राजन् ! असमीक्ष्यमेतद्रत्नम् । अथ

मौल्यमविदित्वापि क्रीयते चेत् तर्हि महाप्रत्यवायोऽस्माकं भविष्यति । तेषां वचनं श्रुत्वा राजा भूरिद्रव्यं दत्त्वा भणति स्म । भो वणिक् ईदृशं रत्नमन्यदस्ति किम् ? देव ! एतत्सदृशानि रत्नानि इह आनीतानि न सन्ति । परं ग्रामे एवंविधान्येव दशरत्नानि विद्यन्ते । यदि प्रयोजनमस्ति तर्हि तेषां मौल्यं कृत्वा गृह्यताम् । ततः परीक्षकैः एकैकस्य रत्नस्य षट् कोटिसुवर्णं मौल्यं कृतम् । राजा तावत्सुवर्णं तस्मै वणिजे दत्तं तेन सह विश्वासी कश्चिद्भृत्यश्च प्रेषितः । उक्तञ्च । भो मणिकार ! अष्टानां वामराणां मध्ये रत्नानि गृहीत्वा आयास्यसि चेदुचितं तव दास्यामि । तेनोक्तम् । देव ! अष्टानां दिवसानां मध्ये एव चरणौ द्रक्ष्यामि । अन्यथा चेत् दण्ड्योऽहम् । एवमुक्त्वा स मणिकारस्तेन वणिजा सह तस्य निवास नगरङ्गतः । तत्र तेन दशरत्नानि दत्तानि । तानि गृहीत्वा मार्गे यावदागच्छति तावन्महतो वृष्टिरभूत् । तथा वृष्ट्या उभयतटपरिपूर्णं नदी प्रवहति ततः अपरं तीरं गन्तुमशक्नुवन् तत्र तटस्थितं नाविकमवदत् । भो कर्णधार ! मां नदीं उत्तारय । सोऽवदत् । हे पथिक ! एषा नदी वेलामतिक्रम्य वर्तते । कथमुत्तार्यते । प्रवल-नद्युत्तरणं बुद्धिमता वर्जनीयम् ।

महानदी प्रतरणं महापुरुष विग्रहम् ।

महाजन विरोधश्च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ १ ॥

चरिते योषितां पूर्णं सरित्ताये नृपादरे ।

सर्वत्रैव वणिक् स्नेहे विश्वासं नैव कारयेत् ॥ २ ॥

नदीनाञ्च नखीनाञ्च शृङ्गिणां शस्त्रपाणिनाम् ।

विष्वासो नैव कर्तव्योः स्त्रीषु राजकुलादिषु ॥ ३ ॥

मणिकारेणोक्तम् । भो कर्णधार ! त्वया यदुक्तं तत् सत्यमेव । तथापि मम महत्कार्यमस्ति सामान्यकार्याद्विशेष-
कार्यं बलवद्भवति ।

सामान्यकार्यतो नूनं विशेषो बलवान् भवेत् ।

परेण पूर्ववाधोवा प्रायशो दृश्यतामिह ॥ १ ॥

अतः मम नद्युत्तरणं सामान्यम् । राजकार्यं बलवत् ।
कर्णधारेणोक्तम् । महद्राजकार्यं तत् किम् ? मणिकारे-
णोक्तम् । अद्य दशरत्नानि गृहीत्वा राजसमीपं नागमिष्या-
मीति चेत् आज्ञाभङ्गाद्राजा निग्रहं करिष्यति नाविके-
नोक्तम् । तर्हि तेषां रत्नानां मध्ये मध्यं पञ्चरत्नानि दास्यसि
चेत्तर्हि त्वां नदीमुत्तारयिष्यामि । ततो मणिकारस्तस्मै
नाविकाय पञ्चरत्नानि दत्त्वा नदीमुत्तीर्य राजसमीपमा-
गत्य तस्य हस्ते पञ्चरत्नानि ददौ । राजाऽब्रवीत् । भो मणि-
कार ! किं पञ्चैव रत्नानि समानीतानि । अवशिष्टानि पञ्च
किं कृतानि मणिकारेणोक्तम् । देव ! श्रूयतां विज्ञाप्यं मे ।
अस्मान्नगरात् निर्गत्य तेन वणिजा सह तन्नगरं गत्वा तेन
दत्तानि दशरत्नानि गृहीत्वा ततो निर्गत्य यावदागच्छामि
तावन्मार्गे प्रबलवृद्ध्या नदी उभयतटं विलङ्घ्य प्रबलो-
दका प्रवहति । अष्टानां दिनानां मध्ये स्वामि-
चरणौ द्रष्टव्यौ । नदी दुस्तरा इति विचार्य नद्युत्तरणाग्र
नाविकस्य पञ्चरत्नानि दत्तानि पञ्च देवसमीपमानौ-
तानि । यद्यष्टदिनानां मध्ये नागम्यते चेत् आज्ञा भङ्गात्
स्वामिनश्चेतसि दुःखं स्यात् । चतुश्च

आज्ञा भण्णो करेन्द्राणां विप्राणां मानसखण्डनम् ।

पृथक् शय्या च नारीणां अशस्त बध उच्यते ॥ १ ॥

इति विचार्य दत्तानि । राजाऽपि तद्वचनं श्रुत्वा
सन्तुष्टः सन् अवशिष्टानि पञ्चरत्नानि तस्मै मणिकाराय
ददौ । इति कथां कथयित्वा पुनर्भोजमवदत् पुत्तलिका ।
परमौदार्यगुणवरिष्ठो विक्रमादित्यः । त्वयि एतादृशमौ-
दार्यं विद्यते तस्मिन् सिंहासने समुपविश ।

अथ षष्ठोपाख्यानम् ।

पुनः अन्या पुत्तलिका अव्रवीत् । श्रूयताम् राजन् !
विक्रमार्कः राज्यं कुर्वन् एकदा चैत्रमासे वसन्तोत्सवे
सकलान्तःपुरवधूसमेतः क्रीडार्थं शृङ्गार वनमगमत् ।
मानाविधतरु शोभिते तस्मिन् शृङ्गारवने इन्द्रनीलख-
चितभिस्ति-रमणीय-चन्द्रकान्त-शिला-विनिर्मिताङ्गणे ना-
नाविध धूपवासिते क्रीडाग्रहोत्पद्मिनो-प्रभृति चतु-
र्विधवनिताभिर्वस्त्र-ताम्बूल-पुष्पालङ्कृताभिः सह राजा
धिरं क्रीडामकार्षीत् । तदनसमीपे चण्डिकायतन-
मेकमासीत् । तत्र स्थितः कश्चिद्व्रजचारी राजानं तत्रा-
गतं विलोक्य स्वमनसि चिन्तयति स्म । अहो तपः कुर्वता
मया जन्म वृथैव नीयते । स्वप्नेऽपि विषयसङ्गमजन्मसुखं
नानुभूयते । उक्तञ्च ।

यद्यत्सुखं विषय सङ्गम जन्म तच्च

दुःखाय सृष्टमिति मूर्खविचारणैव ।

को नाम संपरिहरेत् सिततन्तुलाद्य

भीक्तं यतेत सुषमिषकषान् मनुष्यः ॥

तस्मात् महत्काष्टं कृत्वापि संसारे स्त्रीसुख मनुभोक्तव्यम् ।

असारे खलु संसारे पूज्याशा रङ्गलोचना ।

तदर्थं धनमिच्छन्ति तत्त्यागे च धनेन किम् ॥ १ ॥

असारभूते संसारे सारभूता नितम्बिनौ ।

इति सञ्चिन्त्य वै शम्भुर्द्वाङ्गे पार्वतीं दधौ ॥ २ ॥

विक्रमाकीं राजा प्रसङ्गतोऽत्र समागतोऽस्ति । तस्मात्
तं एकमग्रहरं याचित्वा काञ्चन कन्यकां विवाह्य संसार-
सुखमनुभविष्यामीति विचार्य राजसमीपमागत्य ।

पञ्चास्य पञ्चवदने हिमशैलजाया

रत्युत्सवे युगपदास्य रसं जिघृक्षी ।

त्वां पातु संकलित बिम्बम कर्णपूर

लीलदम्भमदम्भमर बिम्बमभृत्कटाक्षः ॥

इत्याशीर्वादं ददौ । ततो राजा तमासने समुपवे-
शयित्वाब्रवीत् । भो ब्राह्मण ! कुतः समागतोऽसि
तेनोक्तम् । अहमत्रैव जगदम्बिकापरिचर्यां कुर्वन् तिष्ठामि ।
नित्यमस्याः सेवां कुर्वतो मे पञ्चाशद्वर्षाणि गतानि ।
तावत्कालं अहं ब्रह्मचारी । अद्य देवता निशावसाने
मां समागत्याभणत् । भो ब्राह्मण ! त्वमेतावन्तं कालं मम
परिचर्याया आन्तोऽसि तवाहं प्रसन्ना जातास्मि ।
तर्हि इदानीं गृहस्थाश्रमं स्वीकुरु पुत्रमुपाद्य
पञ्चान्नमो मोक्षे निधेहि । अन्यथा तव गतिर्नास्ति ।

आश्रमान् तीनपाकृत्य यो मोक्षेऽस्तर्निवेशयेत् ।

अनया क्रियया सोऽयं श्रेयमानः प्रतत्यधः ॥

आदौ ब्रह्मचारी ततो वनौ च भूत्वा प्रव्रजेति ।
अथ विक्रमार्क भूपती कथितं चेत् तव मनोरथं स पूर-
यिष्यतीति एवं देव्या स्वप्ने भणितम् । अतस्तव समी-
पमागतोऽस्मि इत्येवं कपटवचनैः राजानमुक्तवान् ।
तच्छ्रुत्वा राजा स्वमनसि अचिन्तयत् । असावेव अनृतं व-
दति । अस्तु तथाप्यर्थी वर्त्तते सर्वथास्य मनोरथः पूर-
णीयः ।

दत्वात्ताय नृपो दानं शून्यं लिङ्गं प्रपूज्य च ।

परिपाल्याश्रितं नित्यं अश्वमेधफलं लभेत् ॥ १ ॥

इति विचार्य तत्र नगरमेकं कारयित्वा तमभिषिच्य
च तस्मिन्नगरे संस्थाप्य विलासिनीनां शतमदात् । पञ्चा-
शद्भजान् चतुरङ्गाणां पञ्चशतीं भट्टानां चतुःसहस्रीं
तस्मै ब्राह्मणाय दत्वा चण्डिका पुरमिति तस्य नग-
रस्य नाम कृतम् । ततः परिपूर्णमनोरथो ब्राह्मणस्तं
राजानमाशौभिर्रथयामास । अथ राजा निजनगरमग-
मत् । इति कथां कथयित्वा पुत्तलिका राजानमब्रवीत् ।
भो राजन् ! त्वयि एवमौदार्यं विद्यते चेत् तर्हि अस्मिन्
सिंहासने समुपविश ।

अथ सप्तमोपाख्यानम् ।

पुनरन्या भोजं प्रति विक्रमकथां कथयति । विक्र-
मार्के राज्यं कुर्वति सर्वोऽपि जनः सुखेना-

सौत् । लोके दुर्जनकण्टको नास्ति । सदाचारवन्तः
सर्वे जनाः ब्राह्मणाः वेदशास्त्राभ्यासस्वधर्माचार पराः
षट् कर्म निरता बभूवुः । सर्वस्यापि वर्णस्य सिद्धौ यश्चसि
चाभिरुचिः परोपकारकरणे वासना असत्ये अप्रणयः लोभे
द्वेषः परापवादे अनादरः जीवदयायां अनुरागः परमेश्वरे
भक्तिः । देहे निर्ममता नित्यानित्यवस्तुनि विचारः परत्र
विषये बुद्धिः वाचि सत्यम् । उक्तिपरिपालने दार्ढ्यं हृदये
औदार्यगुणः । एवं सर्वोऽपि लोकः सदासनाश्रितः प-
वित्रीभूतान्त करणो राज्ञः प्रसादात् सुखेन वर्तते । तस्मि-
न्नगरे धनदो नाम कश्चिद् वणिक् अस्ति तस्य सम्पत्तेर्मर्यादा-
नास्ति येन यद्वस्तु चिन्त्यते तद्वस्तु तस्य गृहे लभ्यते । एवं सक-
लसम्पदाश्रयस्य वणिजः सर्ववस्तुषु अनित्यत्वबुद्धिरुत्पन्ना ।
असारोऽयं संसारः सर्वं सुदुर्लभमपि वस्तुजातमनित्यम् ।

गगनं नगरं कल्पं मङ्गलं वल्लभानां
जलद्रुपटलतुल्यं यौवनं वा धनं वा ।
स्वजनसुत शरीरादीनि विद्युच्चलानि
क्षणिकमिति समस्तं विद्धि संसारवृत्तम् ॥ १ ॥
शरणमशरणं वा बान्धवो बन्धमूलं
शरणमपि तदाराहारमापद्यहाणाम् ।
विकलितमति पुत्राः शत्रवः सर्वमेतत्
त्यजत भजत धर्मं निर्मलं कर्मपाशान् ॥ २ ॥

अतः संसारिणां धर्म एव शरणं तथा चोक्तम् ।
धर्मो रक्षति रक्षितो ननुहन्तो हन्ति ध्रुवं प्राणिनो
हन्तव्यो न ततः स एव शरणं संसारिणां सर्वथा ।

धर्मः प्रापयतीह सम्पदमपि ध्यायन्ति तद्योगिनो
नोधर्मात् सुहृदस्ति नैव सुखिनो गोपण्डिता धार्मिकात् ॥
तथा च ।

धर्मः शर्म भुजङ्गव पुरीसारं विधातुं क्षमो
धर्मोर्मर्त्यजनस्य च ददत् प्रीतिं तदा शाश्वतीम् ।
धर्मः स्वर्गगरी निरन्तर सुखाम्नादोदयस्यास्पदम्
धर्मः किं न करोति मक्ति वनितां सम्भोग योग्यान्तनुम् ॥

अतो धर्मसंग्रहार्थं उपार्जितं द्रव्यं सत्पात्रे दा-
तव्यं बुद्धिमता । तस्मिन्नर्पितं तत् बहुगुणं भवति ।
पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं भजति वित्तं तदातुः
जलमिव समुद्र शुक्तौ मुक्तां फलति पर्यादस्य ।
न्यग्रोधस्य यथा बीजः स्तोकं सुक्षेत्रभूमिगम् ।
बहुविस्तीर्णतां याति तद्वद् दानं सुपात्रगमिति ॥

बहुधा विचार्य श्रौत्रियान् ब्राह्मणानाह्वय तेभ्यः सका-
शात् हेमाद्रिप्रतिपादितानि दानखण्डोक्त-गोदान-कन्या-
दान विद्यादान-भूदानोदकदानानि श्रुत्वा तानि दानानि
सत्पात्रे समर्प्य पवित्रान्तःकरणः सन् पुनर्विचारयति स्म ।
मयै-तदनुष्ठितं दानव्रतादिकं तदा सफलं भविष्यति यदा
हारावतीं गत्वा क्षणं द्रक्ष्यामीति विचार्य हारावतीं प्रति
निर्गतः । समुद्रतीरं गत्वा नाविकमाह्वय तस्मै भूरि-
द्रव्यं दत्वा भिक्षुकयोगिविदेशस्थजनानायादीनारोप्य
तैः सह प्रियवचनानि धर्मगोष्ठीः कुर्वन् यावद् गच्छति
तावत्समुद्रमध्ये कञ्चित् क्षुद्रपर्वतो दृष्टः । तत्र पर्वते मह-
दिकं देवालयमासीत् । ततो देवालयं गत्वा देवीं भुव-

नेश्वरीं षोडशोपचारै रभ्यर्च्य नमस्कृत्य च यावत्तस्या
वामभागे दृष्टिं निदधाति तावच्छिन्न शीर्षं स्त्रीपुरुषयो-
र्युगलं दृष्ट्वा पुरस्थितभित्तिभागे लिखितान् अक्षरान्
अपश्यत् । यः कोऽपि परोपकारी महाधैर्यसम्पन्नः स्वकण्ठ-
रुधिरेण भुवनेश्वरीमर्चयति तदैत् स्त्रीपुरुषयुगलं सजीवं
भविष्यति । एवं लिखितं वाचयित्वा सविस्मयो धनदः
पुनरपि नावमारुह्य दारावतीं गतः कृष्णं दृष्ट्वा प्रणम्य-
स्तौति ।

एकोऽपि कृष्णस्य सकृत्प्रणामी दशाश्वमेधावमृतेन तुल्यः ।
दशाश्वमेधो पुनरेति जन्म कृष्णप्रणामी न पुनर्भवाय ॥ १ ॥

इति स्तुत्वा श्रीकृष्णस्य षोडशोपचार पूजां विधाय
निज नगरमगमत् । सर्वान् बन्धून् कृष्णप्रसाद दानेन स-
न्भाव्य किमप्य पूर्वं वस्तु गृहीत्वा राज दर्शनार्थं गतः ।
रिक्तपाणिस्तु नोपश्येद्राजानं देवतां गुरुम् ।
नैमित्तिकं विशेषेण फलेन फलमादिशेत् । तथा च ।

दृष्टां भार्यां प्रियं मित्रं पुत्रं चाति कनीयसम् ।

रिक्त पाणिर्नपश्येत् तु तथा नैमित्तिकं नरम् ॥ २ ॥

तथा राज्ञो हस्ते कृष्णप्रसादं भेटकञ्च दत्त्वीपविष्टः
ततो राजा क्षेमयात्राञ्च पृष्ट्वा तं धनदं कमप्य पूर्ववृत्ता-
न्तमपृच्छत् । सोऽपि समुद्रमध्य स्थित भुवनेश्वरी देवालय-
वृत्तान्तमकथयत् । तच्छ्रुत्वा सविस्मयो राजा तेन धन-
देन सह तत् स्थानं गत्वा देवालये देवता वामभागे स्थितं
कबन्धयुगलमपश्यत् । तदनन्तरं देवतां मनसि कृत्वा स्व-
कण्ठे खड्गं यावत् करोति तावत्कबन्धद्वयं सशिरस्त्वं स

जीवमभवत् । देवतापि राज्ञो हस्तात् खड्गं आक-
 ष्यान्नवीत् । भो राजन् ! प्रसन्नास्मि वरं वृणीष्व । राजा-
 व्रवीत् । भो देवि ! यदि प्रसन्नासि तर्ह्यस्मै मिथुनाय
 राज्यं देहि । ततो देव्या तस्मै मिथुनाय राज्यं दत्तम् ।
 राजापि धनदेन सह निजनगरमगमदिति कथां कथयित्वा
 पुत्तलिका भोजं प्रति भणति । भो राजन् ! चेत् त्वय्येवं परो-
 पकार करणशक्तिः विद्यते तर्ह्यस्मिन् सिंहासने समुपविश ।

अथ अष्टमोपाख्यानम् ।

पुनरन्या पुत्तलिकाव्रवीत् । शृणु राजन् ! विक्रमो राजा
 भूमण्डले प्रसिद्धः नानाविनोदाश्चर्यं पूर्णः तथा परकी-
 तुकादिकं चारमुखेन जानाति ।

गावो गन्धेन पश्यन्ति वेनेनैव द्विजातयः ।

चारैः पश्यन्ति राजानश्चक्षुर्भ्यामितरे जनाः ॥ १ ॥

श्रूयतां राजन् ! यो राजा भवति तेन सर्वापि लोका-
 धिस्थितिर्ज्ञातव्या । सर्वस्य चित्तं ज्ञातव्यं प्रजाः सम्यक्
 पालनीयाः दुष्टाः दण्डनीयाः न्यायेन धनोपार्जनं कर्त्तव्यं
 अधिषु समत्वं तान्येव राज्ञः पञ्च महायज्ञकर्माणि ।
 दुष्टस्य दण्डः सुजनस्य पूजा न्यायेन कोशस्य च संप्रवृद्धिः ।
 अपक्षपातोऽधिषु राज्यरत्ना पञ्चैव यज्ञाः कथितं नृपाणाम् ॥ १ ॥
 किं ? दैवकायाणि नराधिपानां किंवा ? विरोधो परिपन्थिभिश्च ।
 तद्देव कार्यं जपयज्ञहोमा यदशुपाता न पतन्ति राष्ट्रे ॥ १ ॥

एवं विक्रमे राज्यं कुर्वति सति एकदा चाराः भूम-

ण्डले परिस्त्रम्य राजसकाशमागताः राज्ञा पृष्टाः प्रोचुः ।
 भो देव ! काश्मीरदेशे महाद्रव्यसम्पन्नः कश्चिद्वणिगास्ते
 तेन वणिजा पञ्चक्रोशविस्तारं तडागमेकं खानितं तन्मध्ये
 जलशयनस्य लक्ष्मीनारायणस्य शयनं कारितं परमुदकं
 न लगति । पुनस्तेन वणिजा जलोद्गमनिमित्तं चक्रिणमु-
 दिश्य ब्राह्मणैर्जपपूजाहवनमभिषेकादि कारितम् । त-
 द्वाप्युदकं न लग्नम् । ततोऽतिखिन्नः सन् स वणिक् तडाग-
 पाल्युपरि उपविश्य प्रतिदिनं निश्चसिति अहो केनाप्यु-
 पायेनोदकं न लगति वृथा श्रमो जात इति एकदा तडा-
 गपाल्युपरि उपविष्टे सति गगने श्रमानुषी वागासीत् ।
 किमिति भो वणिक् पुत्र ! किमर्थं निश्चसिषि द्वाविंश-
 क्षणयुक्तस्य पुरुषस्य कण्ठरक्तेन यदा तडागं सिच्यते
 तदा विमलोदकं भविष्यति नान्यथा । तच्छ्रुत्वा तेन वणिजा
 तडागपाल्युपरि महदन्नच्छत्रं कारितम् । तस्मिन् कृत्वे
 भोक्तुं स्वदेशवासिनो जनाः सर्वे समायान्ति तत्र स्थिताः
 अधिकारिणस्तेषां विदेशवासिनां पुरतः एवं वदन्ति यः
 कोऽपि स्वकण्ठरुधिरेण तडागं सेचयिष्यति तस्मै शतभारं
 सुवर्णं दीयते इति तद्वचः सर्वे शृण्वन्ति न कोऽपि तत्
 सहसा अङ्गीकुरुते इति महच्चित्रं दृष्टम् । तेषां वचनं
 श्रुत्वा विक्रमाको राजा स्वयं तत्रगतो जलाशयस्थस्य विष्णो-
 र्महाप्रासादमति मनोहरं तथा विशालं तडागं दृष्ट्वा च वि-
 स्मयङ्गतो मग्नसि विचारयति । इदं तडागं स्वकण्ठरक्तेन सेच-
 यिष्यामि तर्हि इदं जलैः परिपूर्णं भविष्यति । तदा च स-
 कललोकस्थोपकारो भविष्यति । इदं मम शरीरं सर्वथा

वर्षशतं स्थित्वापि नाशमेव वास्यति अतो महता पुरुषेण
शरीरे ममत्वं न कार्यम् । परोपकारार्थं शरीरमपि
दातव्यं उक्तञ्च ।

शतमपि च शरदो जीवितं धारयित्वा

शयनमपि शयानः सर्वथा नाशमेति ।

सुलभविपद्दि देहे सर्वलोकैक निन्द्यं

न विदधति ममत्वं ये हि लोकोत्तरास्ते ॥ १ ॥

सर्वदैव रुजा क्रान्तं सर्वदैव शुचो गृहम् ।

सर्वदा पतनप्रायं देहिनां देहपञ्चरम् ॥ २ ॥

तैरेव फलमेतस्य गृहीतं पुण्यकर्मभिः ।

विरज्य जन्मनः स्वार्थे ये शरीरं कदर्शितम् ॥ ३ ॥

एवं विचार्य पुरस्थितप्रासादगतजलशयनस्य विष्णोः
पूजां विधाय नमस्कृत्य च भणति । भो जलदेवते त्वं द्वा-
विंशत् लक्षणयुक्तपुरुषस्य कण्ठरक्तं वाञ्छसि तर्हि ममानेन
कण्ठरक्तेन तृप्ता सती इदं तडागं जलैः परिपूर्णं कुरु इ-
त्युक्त्वा वाक्त् कण्ठे खड्गं करोति तावद्देवतया खड्गं धृत्वा
भणितम् । भो वीर ! तवाहं प्रसन्नास्मि वरं वृणीष्व । राजा
अवदत् । यदि मम प्रसन्ना जातासि तर्हि इदं तडागं जलैः
परिपूर्णं कुरु । पुनर्देव्या भणितम् । भो राजन् ! त्वं
अस्मात् स्थानात् त्वरितं निर्गच्छ यावत् पश्यसि तावज्जलैः
परिपूर्णं भविष्यति । तच्छ्रुत्वा राजा सत्वरं तडागपालि-
ङ्गतः तडागञ्च जलैः परिपूर्णमभूत् । राजा विक्रमोऽपि
स्वनगरमगमत् । एवं कथां कथयित्वा पुत्तलिका भोजराज-
मवादीत् । भो राजन् ! त्वयि एवमौदार्यं परोपकारसत्त्वं

सारादिप्रसूतयो गुणाः विद्यन्ते चेत् तर्ह्यस्मिन् सिंहासने
समुपविश ।

अथ नवमोपाख्यानम् ।

पुनरन्या पुस्तिकाब्रवीत् । विक्रमे राज्यं कुर्वति
भट्टिर्मन्त्रो बभूव । उपमन्त्रो गोविन्दो बभूव । चन्द्र-
शेखरः सेनापतिः । त्रिविक्रमः पुरोहितः । तस्मै त्रिवि-
क्रमस्य पुत्रः कमलाकरः । स पितुः प्रसादात् दृतीदनं
भुक्त्वा वस्त्रभूषणलाञ्छूलादिना शरीरसम्पुष्टो विषयसुखमनु-
भवन् तिष्ठति स्म । एकदा पित्रोक्तम् । रे पुत्र ! ब्राह्मण-
जन्म प्राप्य त्वया कथमेवं स्थीयते स्वेच्छावृत्त्या । अयमात्मा
जन्मशतं नानायोगिनिं प्राप्नोति ब्राह्मणकुले जन्म महता पु-
ण्येन लभ्यते तस्मादपि त्वं दुष्टाचारो जातः । सर्वदा बहिरेव
वससि भोजनकाले गृहमायासि अनुचितमेतत् त्वया
क्रियते तवार्थं विद्याभ्यासकालः । अस्मिन् काले विद्याभ्यासं
न करोषि चेत् उत्तरत्र महान् सन्तापो भविष्यति ।
ये बालभावे न पठन्ति विद्यां कामातुरा यौवननष्टचित्ताः ।
ते वृद्धकाले परिभूयमानाः दहन्ति गात्रे शिशिरेऽपवक्त्राः ॥
येषां न विद्या न तपो न दानं न चापि शीलं न सुणो न धर्मः ।
ते मर्त्यलोके भुवि भारभूताः मनुष्यरूपेण स्याद्वरन्ति ॥ १ ॥
अस्मिन् संसारे पुरुषस्य विद्यायाः परं भूषणं नास्ति ।
विद्यानाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं
विद्या भोगकरी यशः सुखकरी विद्या गुरुणां गुरुः ।

विद्या बन्धजनो विदेशगमने विद्या परं दैवतं

विद्या राजसु पूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥ ३ ॥

किं कुलेन विशालेन विद्याहीनस्य देहिनः ।

अकुलीनोऽपि यो विद्वान् सर्वैरेव हि पूज्यते ॥ ३ ॥

रे पुत्र ! यावदहं जीवामि तावत् त्वया विद्यैवाभ्य-
सनीयाः अभ्यस्ता विद्या तव सकलमपि बन्धुक्त्य' करिष्यति ।

उक्तञ्च ।

मातेव रक्षति पितेव हिते नियुङ्क्तै

भार्यैव चाभिरमयत्यपनीय खेदम् ।

कीर्तिं च दिक्षु वितनोति करोति वित्तं

किङ्किं न साधयति कल्पलतेव विद्या ॥ ४ ॥

एवं तत् पितृवचनं श्रुत्वा पश्चात्तापयुक्तः कमलाकरी
यदाहं सर्वज्ञो भविष्यामि तदास्य पितुर्मुखं द्रक्ष्यामि इत्युक्त्वा
काश्मीरदेशं जगाम । तत्र चन्द्रमौलि भट्टोपाध्यायसमीपं
गत्वा दण्डवत् प्रणम्योक्तवान् । भो स्वामिन् ! अहं मूर्खः
भवतां नामधेयं श्रुत्वा विद्याभ्यासार्थमागतः । मयि कृपां
विधाय यथा विद्या भवति तथा विधेयं श्रीमद्भिरिति पुनर्द-
ण्डवत् प्रणाममकरोत् । ततस्तैरङ्गीकृतम् अहर्निशं च
तेषां श्रुश्रूषामकरोत् ।

गुरुश्रुश्रूषया विद्या पुष्कलेन धनेन वा ।

अथ वा विद्यया विद्या चतुर्थैर्नीपपद्यते ॥

एवं श्रुश्रूषां कुर्वतो महान् कालो गतः । एकदा उपा-
ध्यायः तस्योपरि कृपां विधाय सिद्धसारस्वतमन्त्रोपदेशं
कृतवान् । तेनोपदेशेन सर्वज्ञो भूत्वा स कमलाकर उपा-

ध्यायस्यानुज्ञां गृहीत्वा स्वनगरमगमत् । मार्गवशात् काञ्ची-
नगरमगच्छत् । तत्र राजा नरसेनः तस्य नगर्यां नरमोहिनी-
नाम्नी काचित् वनिता अस्ति सा रूपेण अद्वितीया । तां यः
कोऽपि पश्यति स कामज्वरपीडितः उन्मादावस्थां प्राप्नोति ।
यः पुनः सम्भोगार्थं तया सह निद्रां करोति तस्य
रक्तं विम्व्याचलवासी कश्चिद्राक्षसः पिबति तदा स निर्जीवो
भवति कमलाकरोऽप्येतत् कौतुकं दृष्ट्वा निजनगरमगमत् ।
तमागतं दृष्ट्वा माता पित्रादीनां महान् उत्सवो जातः ।
द्वितीयदिवसे स्वपित्रा सह राज भवनं गत्वा राज्ञे
आशीर्वादं अदात् । सभायां निज वेदग्धाञ्च अदर्शयत् ।
ततो विक्रमार्केण वस्त्रादिना सम्भाव्य पृष्टः । भो कमला-
कर ! त्वं यत्र देशे गतस्तत्र किं चित्रं दृष्टम् ? तेनोक्तम् ।
भो राजन् ! तत्र देशे किमपि न दृष्टम् । परमागमनसमये
काञ्चीनगरे अपूर्वमेकं कौतुकं दृष्टम् । राज्ञोक्तम् । किं
दृष्टं तत्कथय । कमलाकरेणोक्तम् । काञ्चीनगरे नर-
मोहिनी नाम्नी काचिवनिता अस्ति । यस्तां पश्यति उन्मादं
प्राप्नोति । यस्तया सह निद्रां करोति तस्य रक्तं विम्व्या-
चलवासी कश्चिद्राक्षसः समागत्य नरमोहिन्या रूपं दृष्ट्वा
विस्मयं प्राप्तः पिबति ततः स निर्जीवो भवति । एतत्
कौतुकं मया दृष्टम् । ततो राजा भणितम् । त्वं तर्हि
आगच्छ तत्र गच्छावः । इति तेन सह राजा काञ्चीनगर-
मागत्य नरमोहिनी रूपं दृष्ट्वा विस्मयं प्राप्तस्तस्या गृहं
गतः । तया पादप्रक्षालनाभ्यङ्ग सुगन्धपुष्पादिना सम्भा-
वितः । उक्तञ्च । भो राजन् ! अद्याहं धन्या जातास्मि ।

मम गृहं स्नाध्यमभूत् भवच्चरण प्रसादेन ।

अद्य मे सुचिरात् कालात् स्नाघनीयमभूदिदम् ।

युष्मत्पादाम्बुजस्पर्शसम्पन्नानुग्रहं गृहम् ॥

स्वामिन् ! मम गृहे भोजनं कार्यम् । राज्ञोक्तम् ।
इदानीमेव भोजनं कृत्वा समागतोऽस्मि । ततस्तथा
वीटिका दत्ता एवं रात्रौ प्रहरो गतः । सा नरमो-
हिनी निद्राङ्गता द्वितीयप्रहरे राक्षसः समागतः । राजा
राक्षससञ्चारं श्रुत्वा स्वयम् पश्चात् स्थितः ।

भूरि प्रज्वलिता दीपास्तावद्राक्षस आगतः ।

एकैव दृष्ट्वा तेनैव केवला नरमोहिनी ॥ १ ॥

तत्र किञ्चित् न दृष्ट्वा राक्षसो निर्गतस्ततः नरमो-
हिन्या मच्चं यावत् पश्यति तावत् सा एका सुप्ता अस्ति ।
द्वितीयः कश्चिन्न अस्ति । निर्गमन समये राज्ञा धृतोमारितश्च
राक्षसः तत्कोलाहलं श्रुत्वा सा नरमोहिनी निद्रां विहाय
हृतं राक्षसं दृष्ट्वा राजानं भणति । भो राजन् ! त्वत्प्रसादा-
दहंनिर्भया जाता अद्य प्रभृति राक्षसस्योपद्रवो गतः । तत्-
कृतोपकारात् कथं महमुत्तीर्णो भवामि । तर्हित्वां अनुस-
रामि त्वया यदुच्यते तदहं करिष्यामि । राज्ञोक्तम् । यदि-
मयोक्तं करिष्यसि तर्हि कमलाकरमसुं भजस्व । सा नरमो-
हिनी कमलाकरमभजत । विक्रमोऽप्युज्जयिनीमागतः । इमां
कथां कथयित्वा पुत्तलिका भोजराजमवादीत् । भो राजन् !
त्वयि एवं धैर्यं विद्यते चेत् तर्ह्यस्मिन् सिंहासने समुपविश ।

अथ दशमोपाख्यानम् ।

पुनरन्या पुस्तलिका कथयति । श्रूयताम् । राजन् ! वि-
क्रमार्के राज्यं कुर्वति कश्चिद्योगी उज्जयिनीं प्रति आगतः ।
स च वेदशास्त्रवैद्यज्योतिषगणित भरतशास्त्रादिसकल-
कलाविचक्षणः किं बहुना तत्सदृशोऽन्यो नास्ति साक्षात्
सर्वज्ञ एव । एकदा विक्रमोराजा तस्य प्रसिद्धिं श्रुत्वा
तमाह्वातुं पुरोहितं प्रेषितवान् । पुरोहितोऽपि तदन्तिकं
गत्वा नमस्कृत्वाब्रवीत् । भो स्वामिन् ! राजा भवन्तमा-
ह्वयति तत्रागन्तव्यम् । यागिनोक्तम् । तर्हि गम्यतां तत्र
गत्वा राजानं प्रति भणितम् । भो राजन् ! त्वं चेत् मन्त्र-
साधनं करिष्यसि । तर्हि तेन जरामरणरहितो भविष्यसि ।
राज्ञोक्तम् । त्वं मन्त्रं ममोपदिश्य । अहं मन्त्रं साध-
यिष्यामि । ततो योगी तस्मै मन्त्रमुपदिश्य भणितम् । भो
राजन् ! अमुं मन्त्रं ब्रह्मचर्येण वर्षमेकं पठित्वा दूर्वा-
क्षरैर्दशांशहवनं अग्नौ कृत्वा ततः पूर्णाहुतिसमये
मकुण्डात् कश्चित् पुरुषः फलहस्तो निर्गत्य तत्फलं
दास्यति । तत्फलभक्षणेन त्वं जरामरणरहितो भ-
विष्यसि । तदा राज्ञे मन्त्रमुपदिश्य स योगी निज-
गतः । राजापि ग्रामाद्दूर्वाक्षरैर्वर्षमेकं ब्रह्मचर्येण मन्त्रं
पठित्वा दूर्वादलैर्दशांशं होममग्नौ कृत्वा यावत् पूर्णाहुतिं
करोति तावद्धोमकुण्डात् कश्चित् पुरुषो विनिर्गत्य दिव्यमेकं
फलं राज्ञे ददौ । राजापि तत्फलं ग्रहीत्वा पुरं प्रविश्य
यदा राजमार्गं समायाति तदा कुष्ठव्याधिना विशीर्णावयवः

कश्चिद्ब्राह्मणो राज्ञे आशिषं प्रयुज्ज्वावदत् । भो राजन् !
राजा नाम लोकस्य मातृपित्रादिस्थाने नियोजितः ।
उक्तञ्च ।

राजा बन्धुरबन्धूनां राजा चक्षुरक्षुषाम् ।

राजा माता पिता चैव सर्वस्यार्तिहरो गुरुः ॥

यतः त्वं विश्वस्यार्तिं परिहरसि अतः ममापि आर्त्तिं
नाशय अनेन व्याधिना ममशरीरं विनश्यति शरीरनाशाद-
नुष्ठानमपि नष्टं यतः सर्वस्यापि धर्मकार्यस्य शरीरमेव
साधनम् । उक्तञ्च ।

शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनमिति । तर्हि ममैतच्छरीरं
निरामयं उपभोग्यं च यथा भवति तथा कर्तव्यम् । तद्-
ब्राह्मणवचनं श्रुत्वा स राजा तस्मै तत्फलं ददौ । ततो
ब्राह्मणः परं सन्तोषं प्राप्य निजस्थानं गतः । राजापि
स्वभवनमगमत् । इति कथयित्वा पुत्तलिका भोजराजम-
गदीत् । भो राजन् ! एवमौदार्यं धैर्यं च विद्यते
मेनं सिंहासने समुपविश । तच्छ्रुत्वा राजा तूष्णी-

॥

अथ एकादशोपाख्यानम् ।

पुनरन्या कथयति । भो राजन् ! श्रूयताम् । विक्रमे
राज्यं कुर्वति भूमण्डले पिशुनस्तकरश्च पापकर्म निरतो
नासीत् । अन्यच्च । यस्य राज्ञः सदा राज्यभारचिन्ता बलव-
द्द्वैरिविजयचिन्ता अस्ति स दिवारात्रिं निद्रां नायाति ।
उक्तञ्च ।

अर्थातुराणां न पिता न बन्धुः कामातुराणां न भयं न लज्जा ।
चित्तातुराणां न सुखं न निद्रा क्षुधातुराणां न बलं न तेजः ॥

अयं विक्रमादित्यो राजा तथाविधो न भवति । सर्वान्
अर्थिभूभुजः स्वपादपद्माश्रितान् विधाय आज्ञाप्रदानेन
राज्यं करोति । उक्तञ्च ।

आज्ञामात्रं फलं राज्यं ब्रह्मचर्यफलं तपः ।

ज्ञानमात्रं फला विद्या दत्तभुक्तफलं धनम् ॥ २ ॥

एकदा राज्यभारं मन्त्रिषु निधाय स्वयं योगिविशेण देशान्तरं
निर्गतः । यत्रात्मनश्चित्तस्य सुखं भवति तत्र कतिचिद्दि-
नानि तिष्ठति यत्राश्चर्यं पश्यति तत्रापि कालं नयति । एवं
पर्यटतस्तस्य एकस्मिन् दिवसे सूर्योऽप्यस्तङ्गतः । महारण्य-
मध्ये राजा वृक्षमूलमाश्रित्य रात्रौ स्थितः । तस्य वृक्षस्यो-
परि वृद्धचिरञ्जीवि नामा कश्चित्पक्षिराजोऽभूत् । तस्य
पुत्राः पौत्राश्च देशान्तरालङ्गत्वा स्वोदरपूरणं विधाय साय-
ंकाले प्रत्येकमेकैकं फलमादाय वृद्धाय तस्मै चिरञ्जीविने
प्रतिदिनं प्रयच्छन्ति ।

वृद्धो च मातापितरौ साध्वी भार्या सुतः शिशुः ।

अप्यकार्यशतं कृत्वा भर्तव्या ममुरब्रवीत् ॥ १ ॥

ततो रात्रौ चिरञ्जीवी सुखेनोपविष्टस्तान् पक्षिणः
अपृच्छत् । राजापि वृक्षमूले स्थितस्तद्वचः शृणोति । भो
पुत्राः ! भवद्भिर्नाना देशान् पर्यटद्भिः किञ्चित् दृष्टम् ।
तत्रैकेन पक्षिणा भणितम् । मया किमप्याश्चर्यं न दृष्टम् ।
परं अद्य मम चेतसि महादुःखं भवति । चिरञ्जीविनो-
क्तम् । तत्कथय किं निमित्तं दुःखं तेनोक्तम् । केवलं कथ-

नित किं भवति । सुखमोक्षम् । भो पुत्र ! यो दुःखी
 स सुहृदि दुःखं निवेद्य सुखी भवति । तस्य वाक्यं
 श्रुत्वा दुःखकारणं कथयति । भो तात ! श्रूयताम् । अस्ति
 उत्तरदेशे शैवालघोषो नाम पर्वतस्तत्पर्वतसमीपे पलाश-
 नगरमस्ति तस्मिन् पर्वते स्थितः कश्चिद्राक्षसः प्रतिदिनं नग-
 रमागत्य सम्मुखगतं कञ्चन पुरुषं पर्वते नीत्वा भक्ष-
 यति । एकदा स ग्रामवासिभिः जनैः उक्तः । भो बका-
 सुर ! त्वं यथेच्छं सम्मुख पतितं मा भक्ष्य वयं तुभ्यं प्रति-
 दिनमाहारार्थं एकं पुरुषं दास्यामः । तद्वचस्तेनाङ्गी कृतम्
 तदनन्तरं तत्त्वतो जनः प्रतिदिनं गृहक्रमेणैकैकं पुरुषं
 तस्मै प्रयच्छति । एवं महान् कालो गतः । अद्य पूर्वजन्म-
 निमित्तं भूतस्य मम मित्रस्य ब्राह्मणस्य पाली समायाता ।
 तस्यैक एव पुत्रः पुत्रं ददाति चेत् सन्ततिच्छेदो भविष्यति ।
 आत्मानं प्रयच्छति चेत् भार्या विधवा भविष्यति । वैधव्यं
 पुनर्महादुःखम् । पत्नीं दास्यति चेत् आश्रमस्त्री भवति
 इति तेषां दुःखेनाहं महद्दुःखी इति मम महद्दुःखकार-
 णम् तस्य वचनं श्रुत्वा तत्त्वतः पक्षिभिर्भणितम् । अहो
 अयमेव सुहृत् यः सुहृदो दुःखेन स्वयं दुःखी भवति ।
 एतदेव मित्रत्वम् ।

सुखितः सुखी सुहृज्जनो दुःखिनि दुःखी स्वयं च यीभवति ।

उदितेमुदितः सिन्धुः शशिन्यस्तमयति क्षीणः ॥

क्षीरैषात्मगतोदकाय हि गुणानष्टाः पुरातिष्ठिलाः

पश्चादङ्गिरवेक्ष्यते तु पयसात्मा क्षणानीकृतः ।

गन्तुं पावकसुखमस्तद भवत् इदमपि मित्राप्रदं

युक्तं तेन जलेन शान्तिरिति सतां मैत्री पुनस्ता दृश्यौ ॥१॥
इति पक्षिणोवचः श्रुत्वा राजा तत्र नगरे गतः । ततो
बध्यशिलां निरीक्ष्य ब्राह्मणाय अभयं दत्त्वा तत्समीपे
सरोवरे स्नात्वा बध्यशिलायामुपविष्टः । तस्मिन् समये रा-
क्षसः समागत्य प्रहसितवदनं पुरुषं दृष्ट्वा विस्मितस्तं वदति ।
भो महासत्त्व ! त्वं सर्वस्यातिहरो गुरुः । यतः त्वं विश्व-
स्यातिं परिहरसि अतः अनेन पापिनः कार्येण मम शरीरं
विनश्यति शरीरनाशादनुष्ठानमपि नष्टम् । यतः सर्व-
स्यापि धर्मकार्यस्य शरीरमेव साधनम् अत्रशिलायां
प्रतिदिनं यः उपविशति स मदागमनात् पूर्वमेव
म्रियते । त्वं पुनः महाधैर्यसम्पन्नः प्रहसितवदनो दृश्यसे ।
यस्य मरणकालः समायाति । तस्येन्द्रियाणि ग्लानिं प्राप्नु-
वन्ति । त्वं पुनरधिकं कान्तिं प्राप्य हससि तर्हि कथय
को भवानिति । राजा भणति । किमनेन विचारेण । मया
परार्थमेतच्छरीरं दीयते त्वमात्मनः समौहितं कुरु तदा
राक्षसेन स्वमनसि विचारितं अहो साधुरयं यः आत्मनः
सुखभोगीच्छां विहाय परदुःखेन दुःखी भूत्वा अत्र एति ।
उक्तञ्च ।

त्यक्त्वात्म सुखदुःखेच्छां सर्वसत्त्व गुणेषिणः ।

भवन्ति परदुःखेन साधवोऽत्यन्त दुःखिनः ॥ १ ॥

स राजानमब्रवीत् । भो महापुरुष ! परार्थं शरीरं
प्रयच्छतस्तवैव एतच्छरीरं श्लाघ्यम् ।

कुतः पश्योऽपि जीवन्ति केवलाः स्निग्धभिराः ।

तस्यैव जीवितं श्लाघ्यं यः परार्थं हि जीवति ॥ २ ॥

भवादृशां परोपकारिणामेतच्चित्रं न भवति ।

किमत्र चित्रं यत् सन्तः परानुग्रहतत्पराः ।

न हि स्वदेहशैत्याय जायन्ते चन्दनद्रुमाः ॥ २ ॥

भो महासत्व ! अनेनैव परोपकारेण त्वं सर्वाः सम्पदः
प्राप्नोषि ।

परोपकारव्यापारो पुरुषो यः प्रजायते

सम्पदं स समाप्नोति परत्रापि परम्पदम् ।

परोपकार निरताः ये स्वार्थसुखनिस्पृहाः

जगद्धिताय जनिताः साधवस्त्वौदृशा भुवि ॥

एवं भणित्वा राजानमब्रवीत् । भो महासत्व ! तवा-
हन्तुष्टोऽस्मि । वरं वृणीष्व । राज्ञोक्तम् । भो राक्षस !
त्वं यदि मम प्रसन्नोऽसि तर्ह्येव प्रभृति मनुष्यभक्षणं परि-
त्यज । अन्यमपि मयोच्यमानमुपदेशं शृणु ।

तवात्मनः प्रियाः प्राणाः सर्वेषां प्राणिनां तथा ।

तस्मान्मृत्युभयात् तेऽपि त्रातव्याः प्राणिनो बुधैः ॥

अन्यच्च ।

जन्ममृत्युजरादुःखैर्नित्यं संसारसागरे ।

क्लिश्यन्ति जन्तवो घोरे मर्त्यास्तस्यन्ति मृत्युतः ॥

मरिष्यामीति यद्दुःखं पुरुषस्योपजायते ।

शक्यते नानुमानेन तद्वक्तुं केनचित् क्वचित् ॥

तथा च ।

तज्जीवितमात्मनः प्रियं तथा परिधामपि जीवितं प्रियम् ।

निरीक्षते जीवितमात्मनो यथा तथा परिधामपि रक्ष जीवितम् ॥

राज्ञा इति निरूपितः राक्षसः तदा प्रभृति जीवमा-

रणं तत्प्राज राजा खनगरीं प्रत्यगात् । इमां कथां कथयित्वा पुत्तलिका भोजराजं प्रति अग्रवीत् । त्वयि एवं परीपकार-दया-गुणादयो विद्यन्ते चेत् तर्हि अस्मिन् सिंहासने समुपविश राजा तूष्णीमासीत् ।

अथ हादयोपाख्यानम् ।

पुनरन्या पुत्तलिकावदत् । भो राजन् ! श्रूयतां विक्रमादित्ये राज्यं कुर्वति सति तस्य नगरे भद्रसेनो नाम वणिगासीत् । तस्य भद्रसेनस्य सम्पदां मर्यादा नासीत् । परं व्ययशीलोऽपि नासीत् । ततः काले गच्छति भद्रसेनो मृतः । तस्य पुत्रः पुरन्दरोऽपि पितुः सर्वस्वं प्राप्य तस्य स्यागं कर्तुं मुपक्रान्तवान् । ततः एकदा तस्य प्रियमित्रेण धनदेन भणितम् । भो पुरन्दर ! त्वं वणिक् पुत्रो भूत्वापि महाक्षत्रियकुमार इव धनव्ययं करोषि । एतद्वणिक्कुलसम्भवस्य लक्षणं न भवति । वणिक् पुत्रेण येन केनापि उपायेन संग्रहः कर्तव्यः वराटिकाया अपि व्ययो न कर्तव्यः । उपार्जितं द्रव्यं एकदा कस्याञ्चिदापदि पुरुषस्योपयोगं व्रजति । अतो बुद्धिमता आपदर्थे धनसंग्रहः कर्तव्यः । उक्तञ्च ।

आपदर्थे धनं रक्षेत् दारान् रक्षेत् धनैरपि ।

आत्मानं सततं रक्षेत् दारैरपि धनैरपि ॥ १ ॥

एतद्वचनं श्रुत्वा पुरन्दरः प्राह । भो धनदेव ! उपा-

जितं वित्तं एकदा कस्माच्चिदापि उपयोगाय भवति इति
 यो वदति सः विचारशून्यः । यदा आपदः आयास्यन्ति तदा
 संयोजितमपि धनं नश्यति । अतो बुद्धिमता पुरुषेण गतस्य
 श्लोकः आगामिनोऽर्थस्य चिन्ता च न कार्या । परं वर्त्त-
 मानमेव विचारणीयम् । उक्तञ्च ।

गत श्लोको न कर्तव्यो भाविनं नैव चिन्तयेत् ।।

वर्त्तमानेषु कार्येषु चिन्तयन्ति विचक्षणाः ॥

यद्भवितव्यं तदनायासेनापि भविष्यति । यद्गन्तव्यं
 तत् तदमिष्यत्येव ।

भवितव्यं भवत्येव नारिकेलं फलाम्बुवत् ।

गन्तव्यं गतमित्याहुर्गजभुक्तकपित्थवत् ॥ १ ॥

न हि भवति यन्नभाव्यं भवति च भाव्यं विनापि यत्नेन ।
 करतलगतमपि नश्यति यस्य हि भवितव्यता नास्ति ॥ २ ॥

एवं पुरन्दरवचनेन धनदो निरुत्तरोऽभूत् । ततः पुर-
 न्दरः प्रहृष्टस्य सर्वं व्ययमकरोत् । ततो निर्धनिकं पुरन्दरं
 बन्धुमित्रादयो न मानयन्ति स्म । तेन सह गोष्ठीरपि न
 कुर्वन्ति । पुरन्दरेण स्वमनसि चिन्तितम् । मम हस्ते
 यावत् धनमभूत् तावदेते मित्रादयो मम सेवका आसन् ।
 इदानीं सद्यः सह वाक्यमपि न कुर्वन्ति अथवा ।

यस्यार्थोऽस्ति तस्यैव मित्रादयः सन्ति । उक्तञ्च ।

यस्यार्थस्तस्य मित्राणि यस्यार्थस्तस्य बान्धवाः ।

यस्यार्थः स पुमान् लोके यस्यार्थः स च प्रसिद्धः ॥ १ ॥

पुंसि क्षीणधने न बान्धवजनः पूर्वं यथा वर्तते
 स्थिया केवलयाश्रितः परिजनः सञ्चन्दतां मुञ्चति ।

लीलत्वं सुहृदः प्रयान्ति बहुभ्यः किं चापरैर्माषितैः
भार्यायाश्चपि निश्चितं गतधने वादो मुहुःस्वादुभृशम् ।
यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः स पण्डितः स श्रुतवान् शुणञ्जः ।
स एव वक्ता स च दर्शनीयः सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ति ।

वनानि दहतीवक्त्रेः सखा भवति मारुतः ।

स एव दीपनाशाय क्षीणे कस्यास्ति सौहृदम् ? ॥

अतो दारिद्र्यात् मरण एव वरम् ।

उत्तिष्ठ क्षणमात्रमुद्धह सखे ! दारिद्र्यभारं मम
आन्तस्तावदहं चिन्म मरणजं सेवे त्वदीयं सुखम् ।

इत्युक्तं धनवर्जितस्य वचनं श्रुत्वा श्मशाने वसन्
दारिद्र्यान्मरणं वरं परमिति ज्ञात्वैव तूष्णीं स्थितः ॥ १

दारिद्र्याय नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः ।

विश्वस्थो हि जन्मः कश्चित् न मां पश्यति सर्वदा ॥

मृतो दरिद्र पुरुषो मृतं मैथुनमप्रजम् ।

मृतमप्रोत्रियं दानं मृतो यागस्त्वदक्षिणः ॥

इत्येवं विचार्य देशान्तरं गतः । परित्यज्य हिमाचल
समीपस्थितं नगरमेकमगमत् । तस्य नगरस्य नाति दूरे
वैष्णवां वनमभूत् । स्वयं ग्रामाभ्यन्तरं गत्वा रात्रौ कस्यचिद्-
गृहेष्वेदिकायां सुष्याप । अर्धरात्रिसमये वैष्णवनमध्ये रुदन्याः
कस्याचित् स्त्रिया हाहाकारोऽभूत् । भो महाजन ! मां
परित्यायध्वं परित्यायध्वमिति कोऽपि राक्षसो मां मार-
यति इति रोदनमश्रीष्वेत् । ततः प्रभात समये ग्रामस्थान्
जनान् अपृच्छत् । भो महाजनाः ! किमेतदत्र वैष्णवन-
मध्ये काचित् स्त्री रात्रौ रुदति । तैरुक्तम् । अत्र वैष्णवनमध्ये

प्रतिदिनमेवं रात्रौ रोदनध्वनिः श्रूयते । परं न कोऽपि
भयाङ्गच्छति न विचारयति च । ततः पुरन्दरः स्वनगरमा-
गत्य राजानमद्राक्षीत् । ततो राज्ञा पृष्टः । भो पुरन्दर !
देशान्तरं गच्छता त्वया किमपि अपूर्वं दृष्टं ? ततः
पुरन्दरो वेणुवन वृत्तान्तं राज्ञे समकथयत् । तत् कौतुकं
श्रुत्वा राजा तेन सह तं नगरं गत्वा रात्रौ वेणुवनमध्ये
स्त्रिया रोदनशब्दं श्रुत्वा यावहनमध्ये प्रविशति तावदति-
भयङ्कररूपं रुदतीं अनाथां स्त्रियं मारयन्तं राक्षस-
मेकमपश्यत् अब्रवीच्च रे पापिष्ठ ! स्त्रियमनाथां कि-
मर्थं मारयसि । राक्षसेनोक्तम् । तव किमनेन विचारेण ।
त्वमात्ममार्गेण गच्छ अन्यथा वृथैव मम हस्तात् मरिष्यसि ।
तत उभयोर्युद्धं जातम् । राज्ञा स राक्षसोमारितः तदा
सा स्त्री समागत्य राज्ञः पादयोः पतित्वा भणतिस्म ।
भो स्वामिन् ! तव प्रसादान्मम शापावसानमभूत् महतो
दुःखसागरात् त्वयाहम् उद्धृता । राज्ञा भणितम् । कासि
त्वम् ? तयोक्तम् । अस्मिन्नेव नगरे महाधनसम्पन्नः कश्चित्
ब्राह्मणोऽभूत् । तस्य भार्याहं व्यभिचारिणी भूत्वा तस्योपरि
प्रीतिर्नासीत् । तस्य ममोपरि महाननुरागश्चासीत् । रूपादि-
गर्वयुताहं तेन सम्भोगार्थमाहूतापि नागमम् । ततो याव-
ज्जीवं कामसन्तप्तः स मम पतिर्देहावसानसमये मामशपत् ।
किमिति रे दुराचारे ! यथा यावज्जीवं त्वया मम सन्तापः
उत्पादितः तथैव वेणुवनवासी कश्चिदति भयङ्कररूपो
राक्षसो रात्रौ त्वामनिच्छन्तीं सुरतार्थं प्रतिदिनं मारयतु
इति तेन शप्ता अहम् । पुनः शापावसानं मया याचितं कि-

मिति भो नाथ ! शापस्यावसानं देहि । तेनोक्तम् । यदा परो-
पकारो महाधैर्यसम्पन्नः पुरुषः कश्चित् समायाति तत्पादौ
नत्वा सः तं राक्षसं हनिष्यति तदा त्वं शापमुक्ता भवि-
ष्यसि । मदीयमिदं धनं तस्मै देहीति मामुक्त्वा प्राणान्
अत्यजत् । अतः परमहं त्वदधोनास्मि । इमं धनघटं च गृहा-
णति श्रुत्वा राजापि तं धनघटं तां च पुरन्दरवणिजे दत्त्वा
तेन सहोज्जयिनीमगात् । पुत्तलिका इमां कथां कथयित्वा
भोजमब्रवीत् । भो राजन् ! त्वय्येवं धैर्यमौदार्यं विद्यते
चेत् तस्मिन् सिंहासने समुपविश ।

—

अथ त्वयदशोपाख्यानम् ।

पुनरन्या पुत्तलिका वदति । शृणु राजन् ! एकदा
विक्रमो राजा राज्यभारं मन्त्रिवर्गे निधाय स्वयं योगि-
वेशेन पृथ्वीपर्यटनं कर्तुमुद्यतः । ग्रामे एक रात्रिं नयति
नगरे पञ्चरात्रौर्गमयति एवं परिभ्रमन्नेकदा नगरमेक-
मगमत् । तन्नगरसमीपस्थिते नदीतटे देवालयमेकमासीत् ।
तस्मिन् देवालये सर्वे महाजनाः पीराणिकात् पुराणं शृ-
ण्वन्ति । राजापि नद्यां स्नात्वा देवालयं गत्वा देवं नम-
स्कृत्य महाजनसमीपे उपविष्टः । तस्मिन् समये पीरा-
णिकाः पुराण वाक्यानि पठन्ति ।

अनित्यानि शरीराणि विभवो नैव शाश्वतः ।

नित्यं सन्निहितो मृत्युः कर्त्तव्यो धर्मं संग्रहः ॥ १ ॥

श्रूयतां धर्मसर्वस्वं यदुक्तं ग्रन्थकोटिभिः ।

परोपकारः पुण्याय पापाय परपौडनम् ॥ २ ॥

यो दुःखितानि भूतानि दृष्ट्वा भवति दुःखितः ।

सुखितानि सुखीवापि स धर्मं वेद नैष्ठिकम् ॥ ३ ॥

जाने भूयां स्ततो धर्मः कश्चिन्नान्योऽस्ति देहिनः ।

प्राणिनां भयभीताना मभयं यः प्रयच्छति ॥ ४ ॥

वरमेकस्य त्वस्तस्य प्रदातुर्जीवितं फलम् ।

न च विप्र सहस्रेभ्यो गोसहस्रं फलं लभेत् ॥ ५ ॥

अभयं सर्वभूतेभ्यो यो ददाति दयापरः ।

तस्य पुण्यस्य कल्पान्ते क्षयमेव न विद्यते ॥ ६ ॥

हेमधेनुधरादीनां दातारः सुलभा भुवि ।

दुर्लभः पुरुषो लोके सर्वजीवे दयापरः ॥ ७ ॥

महतामपि यज्ञानां कालेन क्षीयते फलम् ।

अथाभय प्रदानस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ ८ ॥

चतुः सागरपर्यन्तां यो दद्यादसुधामिमाम् ।

यथाभयं च भूतेभ्यस्तयोरभयदोऽधिकः ॥ ९ ॥

अध्रुवेण शरीरेण प्रतिक्षण-विनाशिना ।

भुवं यो नार्जयेत् धर्मं स शोच्यो मूढचेतनः ॥ १० ॥

यदि प्राण्युपकाराय देहोऽयं नोपयुज्यते ।

ततः किमुपकारेण प्रत्यहं क्रियते नृभिः ॥ ११ ॥

एकतः क्रतवः सर्वे समग्रवरदक्षिणाः ।

एकतो भयभीतस्य प्राणिनः प्राणरक्षणम् ॥ १२ ॥

एवं पुराण कथन समये कश्चिद्दृष्टो ब्राह्मणः पत्न्या

सह नदीमुत्तरन् महापूरेण नीयमानो हाहाकारं कुर्वन्

नदीमध्ये महाजनान् प्रति वदति भो भो महाजनाः !
 धावध्वं धावध्वं वृद्धः सपत्नीको ब्राह्मणोऽहं नदी प्रवा-
 हेण बलात् नीयमानः । कोऽपि सत्वाधिको धार्मिकः
 मम सपत्नीकस्य जीवदानं ददातु । जलेनोद्यमानस्य
 दीनध्वनिं श्रुत्वा महाजनाः सर्वेऽपि सकौतुकं पश्यन्ति ।
 परं न कोऽपि नदीमध्ये प्रविश्य प्रवाहादपनेतुं तस्या-
 भयं प्रयच्छति ततो विक्रमो राजा माभैषीरिति तस्याभयं
 दत्त्वा नदीमध्ये प्रविश्य पत्न्या सह तं ब्राह्मणं महापूरादा-
 क्ण्य तटमानीतवान् । ब्राह्मणोऽपि स्वस्थः सन् राजानमव-
 दत् । भो महासत्व ! ममैतच्छरीरं पूर्वं माता पितृभ्या-
 मुत्पादितम् । इदानीं त्वत्संकाशात् द्वितीयं जन्म प्रा-
 प्तम् । अतः प्राणदानान् महोपकारिणस्तव किमपि
 प्रत्युपकारं न करिष्यामि चेत्तर्हि मम जीवितं व्यर्थं
 स्यात् । तस्मात् गोदावर्युदकमध्ये द्वादशवर्षपर्यन्तं मन्त्र-
 जपस्य पुण्यं तुभ्यं दीयते । अन्यच्च । यत्कच्छुचा-
 न्द्रायणादिना किमपि सुकृतसुपार्जितमस्ति तत् सर्वं
 गृह्णाणेत्युक्त्वा तत्पुण्यं राज्ञे समर्प्याग्निषं दत्त्वा पत्न्या
 सह निजस्थानं गतः । तस्मिन् समये अतिभयङ्कररूपः क-
 श्वित् ब्रह्मराक्षसो राजसमीपमागतः । राजापि तं दृष्ट्वा
 अवदत् । भो महासत्व ! कोऽसि त्वम् । तेनोक्तम् । अहमतैव
 नगरे ब्राह्मणः कश्चित् सर्वदा दुष्प्रतिग्रहजीवी अयाज्यया-
 जकश्च तथाविधोऽपि गुरुन् वृद्धान् साधून् महतश्च
 दूषयामि । तस्मात् पातकवशात् अस्मिन् अश्वत्थपादपे
 ब्रह्मराक्षसो भूत्वा अत्यन्त दुःखितो दशवर्षसहस्रं तिष्ठामि ।

अथ भवतः प्रसादादुत्तीर्णो भविष्यामि । इति तद्वाक्यं
 श्रुत्वा राजा तदैव तत्पुण्यं तस्मै दत्तम् । सोऽपि तेन पु-
 ष्पेन तस्मात् कर्मणोमुक्तो दिव्यरूपधरः सन् राजानं
 स्तुत्वा स्वर्गं जगत् । राजापि स्वनगरमगमत् । इति कथां
 कथयित्वा पुत्तलिका भोजनमदत् । त्वय्येव परोपकारं धे-
 र्यमौदार्यं चेत् विद्यते तस्मिन् सिंहासने समुपविश्य ।
 राजाण्यधीमुखो बभूव ।

अथ चतुर्दशोपाख्यानम् ।

पुनरन्या पुत्तलिकाब्रवीत् । एकदा विक्रमादित्यो
 राजा पृथ्वी तले कस्मिन् स्थाने किमाश्चर्यं केन सन्तः किं
 तीर्थं का वा देवतास्तीति विलोकयन् स्वयं योगि-
 वेशेन परिभ्रमन्नगरमेकमगमत् । तत्समीपे तपोवनमेकं
 अस्ति । तस्मिन् तपोवने जगदम्बिकायाः महान् प्रासादो-
 ऽभूत् । तत्समीपे नदी वहति राजापि नद्यां स्नात्वा देवतां
 नमस्कृत्य तत्र देवालये उपविष्टो यावत् पश्यति तावत्
 अवधूतसारो नाम कश्चिद्योगी तत्र समागतः । सुखी चे-
 त्युक्तः तेन सह तत्र देवालये उपविष्टः । योगिनोक्तम् ।
 कुतः समागतो भवान् ? राज्ञोक्तम् । मार्गस्थोऽहं कोऽपि
 तीर्थयात्रिकः । योगिनोक्तम् । त्वं विक्रमादित्यो राजा ननु
 मया एकदा उज्जयिन्यां दृष्टोऽसि अतोऽहं जानामि । कि-
 मर्थं आगतोऽसि ? राजाब्रवीत् । भो योगिराजन् ! मम म-

नसि एवं इच्छा वर्तते पृथ्वीपथ्यं टनेन किमप्यासर्वं विलोक
नीयमिति तथा सतां संदर्शनमपि भविष्यति । प्रव धृतसारी-
ऽवधीत् । भो राजन् ! त्वं तादृशः विषयस्योऽपि प्रमत्तः सन्
देशान्तरे आगतोऽसि । राज्यमध्ये विप्रवसे भविष्यति
तदा किं करिष्यसि । राज्ञोक्तम् । अहं सर्वमपि राज्य-
भारं मन्त्रिहस्ते निधाय समागतोऽस्मि । योगिनोक्तम् ।
राजन् ! तथापि त्वया नीतिशास्त्रविरोधः कृतः ।
उक्तञ्च ।

नियोगि हस्तार्पित राज्यभारास्तिष्ठन्ति ये शैलविहारसाराः ।
विडालवृन्दाहितदुग्धकुम्भाः स्वपन्ति ते मूढधियः चित्तोन्माः ॥१॥

अन्यच्च राज्यञ्च स्ववंशागतमिति नोपेक्षणीयं पुनः
सुदृढं कर्त्तव्यम् ।

कृषिर्विद्या वणिग्भार्या स्वधनं राज्यसम्पदः ।

सुदृढं चैव कर्त्तव्यं कृष्णसर्पमुखं यथा ॥ २ ॥

तच्छ्रुत्वा राजा भणति । योगिन् सर्वमेतदनर्थकं अत्र
दैवबलमेव बलवत् । सुदृढोक्तं सर्वसामग्रीसहितेऽपि
राज्ये पौरुष युक्तोऽपि पुरुषो दैववैमुख्यात् पराभवं प्रा-
प्नोति । तदुक्तम् ।

नेता यस्य बृहस्पतिः प्रहरणं वज्रं सुराः सैनिकाः

स्वर्गी दुर्गमनुग्रहः खलु हरेरैरावती वाहनः ।

इत्याश्चर्यं बलान्वितोऽपि बलिभिर्भञ्जः परैः सङ्गरे

तद्व्यक्तं ननु दैवमेव शरणं धिग्धिग्वृथा पौरुषम् ॥१॥

तथा च ।

नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं

विद्यापि नैव न च यत्न कृतापि सेवा ।

भाग्यानि पूर्वतपसा खलु सञ्चितानि

काले फलन्ति पुरुषस्य यद्येव वृक्षाः ॥ २ ॥

येनाखण्डलदन्ति दन्तकुमुदान्या कुञ्चितान्वाहवे

धारा यत्न पिनाकपाणिपरशोरा कुञ्चितान्वाहताः ।

तद्वच्चोऽथ नृसिंहपाणि करजैर्दीर्णं हि यत् साम्प्रतं

दैवे दुर्बलतां गते दृष्टमपि प्रायेण वज्राधते ॥

वटवृक्षस्थिता यक्षा ददतीह हरन्ति च ।

अक्षान् पातय कल्याणि ! यद्वाप्य तद्विष्यति ॥

योगिनोक्तम् । कथञ्चितद् राजाब्रवीत् । अस्ति उत्तरदेशे
मदीपर्वतवर्द्धनं नाम नगरम् । तत्र राजशेखरो नाम राजा
राज्यभारं करोति स्म । स देव द्विजपरायणोऽतीव धार्मिकः ।
एकदा तस्य दायादाः सर्वे समागत्य तेन सह विगृह्य
राज्यं गृहीत्वा सपत्नीकं तं नगरात् निरासिषुः । ततः
स राजा पत्न्या पुत्रेण च सह देशान्तरं पर्यटनं कस्यचिन्न-
गरस्थोपवर्ते गतः । तत्र सूर्योऽप्यस्तं गतः । स पत्न्या पुत्रेण
च समन्वितो वटवृक्षमूले गत्वापविष्टः । तस्मिन् वृक्षे पञ्च
षष्ठिणः आसन् ते परस्परं वदन्ति स्म । तत्र एकेनोक्तम्
अस्मिन्नगरे राजा मृतः । तस्य संस्ततिर्मास्ति । को वा
राजा भविष्यति द्वितीयेनोक्तम् । अत्र वटवृक्षमूले यो
राजा तिष्ठति तस्य राज्यं भविष्यति । अन्यैरुक्तम् ।
तथासु । राजापि पक्षिणां तद्वाक्यमशृणोत् । ततः सूर्योदयो
जातः सर्वोऽपि जनः स्वस्व कर्माणि कर्तुं प्रवृत्तः रा-
जापि सन्ध्यादिकं कर्मा कृत्वा सूर्यार्घ्यं दत्त्वा सूर्यं

नमस्कृत्य च तावद्राजमार्गमभिमुखं निर्गतः तावद्रा-
जोत्पत्तिं निमित्तं मन्त्रिभिर्मुक्ता धृतमालां कारिणी
राजानं विलोक्य तस्य कण्ठे मालां निधाय पृष्ठमारोप्य रा-
जभवनं निनाय । ततः सर्वैर्मन्त्रिभिर्मिलित्वा अभिषेकं विधाय
राजशेखरो राजा राज्ये स्थापितः । एकदा सर्वे प्रतिस्पर्धि-
नो नृपाः सन्धिवद्धाः राजशेखरमुन्मूलयितुं नगरमाजग्मुः ।
तदा राजा स्वदेव्या सह पाशक्रीडां करोति अथ देव्या
भणितम् । भो नाथ ! भवता कथं तूष्णीं स्थीयते । प्रत्यर्थि-
नृपैर्नगरीवेष्टिता । प्रभाते नगरमस्मानपि ते ग्रहीष्यन्ति ।
राज्ञोक्तम् । भो मुग्धे ! किं प्रयत्नेन यदा दैवमनुकूलं भवति
तदा सर्वं कार्यं स्वयमेव भवेत् । यदा प्रतिकूलं दैवं
तदा सर्वं स्वयमेव नश्यति । त्वया नानुभूतम् । अतो वृद्धौ-
क्षये च दैवमेव परं कारणम् ।

वृक्षमूले स्थितस्य मे येन राज्यं दत्तं तस्यैव चिन्ता
पतिता । तेन चिन्तितञ्च । अहोऽयं मय्येव । मयि स एव
चिन्तां करोतु अपि च ममापि चिन्ता स एव करिष्यति ।
इति तस्य वाक्यं श्रुत्वा येनास्य राज्यं दत्तं तस्य चिन्ता प-
तिता विश्वस्य राज्यभारमर्पितवान् । यदि इदानीं मयास्य
प्रयत्नो न क्रियते । तर्हि महान् प्रत्यवायो भविष्यतीति
विचार्य स देवो भयङ्कररूपं धृत्वा सर्वान् शत्रून् अतर्जयत् ।
ते सर्वे पराजिता बभूवुः । ततो राजशेखरो राजा निष्क-
ण्ठकं राज्यमकरोत् । एषा कथा विक्रमेश कथिता । ततो
योगीन्द्र इमां कथां श्रुत्वा अतिसन्तुष्टः सन् राज्ञे काश्मीर-
लिङ्गमेकं दत्त्वा अभवत् । भो राजन् ! एतत् काश्मीरलिङ्गं

चिन्तामणिरिव चिन्तितं वस्तु ददाति । एनं सम्यक्
पूजय । राजापि तथास्तु इत्युक्त्वा तस्मै प्रणम्य यावन्नग-
रमार्गे आगच्छति तावद्ब्राह्मणः कश्चित् समागत्य राजा-
नमाशौर्वादपूर्वकमवदत् ।

भो राजन् ! मम शिवलिङ्गपूजने नियमः मार्गेलिङ्गं
नष्टं दिनत्रयमुपोषणं जातं तर्हि अद्यमेतच्छिव लिङ्गं
दातव्यम् । राजापि तस्मै ब्राह्मणाय काश्मीरलिङ्गं दत्त्वा
निजनगरमगमदिति कथां कथयित्वा पुत्तलिका भोज-
राजमवदत् । त्वयि एवमौदार्यादयो गुणा विद्यन्ते चेत्
तर्ह्यत्र सिंहासने समुपविश ।

अथ पञ्चदशोपाख्यानम् ।

पुनरन्या पुत्तलिकाब्रवीत् । शृणु राजन् ! विक्रमार्के
राज्यं कुर्वति तस्य पुरोहितो वसुमित्रः अत्यन्तरूपवान्
सकलकलाभिज्ञः राज्ञोऽत्यन्तप्रियतमश्च परोपकारी
सर्वलोकस्य महाधनसम्पन्नश्च आसीत् ततः तेन एकदा
विचारितं ननु उपार्जितानां पापानां गङ्गास्नानादन्यत्
पापक्षयकरं नास्ति । उक्तञ्च ।

न हि तीर्थाभिषेकात् विद्यते पावनं परम् ।

तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञैर्दानेन वा पुनः ॥ १ ॥

गतिमप्राप्य वै जन्तुर्गङ्गासंसेव्य तां व्रजेत् ।

स्नातानां शुचिभिस्तीर्थैर्माङ्गैर्या नियतात्मनाम् ॥ २ ॥

शुद्धिर्भवति या पुंसां न सा कृतशतैरपि ॥ २ ॥
 अपहृत्य तमस्तौत्रं यथा यात्युदयं रविः ।
 तथापहृत्य पापानि भाति गङ्गाजलाद्भुतः ॥ ३ ॥
 अग्निं प्राप्य यथा सद्यः स्तूलराशिर्विनश्यति ।
 तथा गङ्गाप्रवाहेण सर्वं पापं विनश्यति ॥ ४ ॥
 यस्तु सूर्यांशुभिस्तप्तं गाङ्गेयं सलिलं पिबेत् ॥
 स गव्यं विधियुक्तं हि पीत्वा पापात् प्रमुच्यते ॥ ५ ॥
 चान्द्रायण सहस्रेण यः कुर्यात् कायशोधनम् ।
 पिबेद्यथापि गङ्गाश्वः समौ स्यातामुभावपि ॥ ६ ॥
 भूतानामपि सर्वेषां दुःखाभिहतचेतसाम् ।
 गतिमन्वेषमाणानां नास्ति गङ्गा समा गतिः ॥ ७ ॥
 महद्भिः पातकैर्यस्तान् अनेकान् हतमानसान् ।
 पततो नरके घोरे गङ्गा तरति सेवनात् ॥ ८ ॥
 सप्तावरान् सप्तपरान् पितृणां हि वैभ्रुवम् ।
 नरस्तारयते नित्यं गङ्गातोयावगाहितः ॥ ९ ॥
 दर्शनात् स्पर्शनात् ध्यानात् तथा गङ्गेति कीर्तनात् ।
 पुनाति पुरुषं पुण्यं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १० ॥
 जाल्यन्वा रहितुल्यास्ते मृगैः पशुभि रिव च ।
 समर्था ये न पश्यन्ति गङ्गां पापप्रणाशिनीम् ॥ ११ ॥
 इत्येवं विचार्य वाराणसीं गतो विश्वेश्वरं दृष्ट्वा प्रयागे
 पुनर्माध स्नानं विधाय खनगराभिसुखमगच्छत् । मार्गे नग
 रभिकमासीत् । तत्र नगरे शापभ्रष्टा सुराङ्गना काचित्
 राज्यं करोति तस्याः भर्ता नास्ति । तत्र लक्ष्मीनारायणश्च
 महान् प्रासादोऽस्ति । तत्र विवाहमण्डपः कृतोऽस्ति तत्र

देवता प्रासाद द्वारे महति लोहपात्रे तैलं तप्यते तत्र
 नियुक्ताः पुरुषाः देशान्तरादागतानेवं वदन्ति । यदि क-
 थित् सत्त्वाधिकोऽस्मिन् सप्ततैलमध्ये पतिष्यति तस्येयं
 मन्मथसञ्जीवनी नाम्नी अप्सरा कण्ठे मालामर्पयिष्यति ।
 वसुमित्तोऽपि सर्वं पश्यन् स्वनगरं ययौ सर्वैर्बन्धुभिः सह
 सन्दर्शनं जातम् । क्षेमेण आगत इति सर्वेषां आनन्दोऽभूत् ।
 प्रभाते राजमन्दिरं गतः राजानं दृष्ट्वा राज्ञे गङ्गोदकं विश्वे-
 श्वरप्रसादञ्च दत्त्वोपविष्टः । ततः राज्ञा पृष्टः भो वसुमित्त !
 क्षेमेण तीर्थयात्रा कृता तेनोक्तं भो स्वामिन् ! तवप्रसादा-
 तीर्थयात्रां विधाय क्षेमेण समागतोऽस्मि । राज्ञोक्तम् ।
 तत्र देशान्तरे गतेन किमपूर्वं दृष्टम् । वसुमित्तेण
 सुराङ्गनाततैल वृत्तान्तः कथितः । ततः राजा तेन सह
 तत्र स्थाने गतः तत्र स्नानं विधाय लक्ष्मीनारायणं नत्वा च
 तप्ततैलमध्ये पपात । तत्रत्यैस्तैर्जनैर्हाहाकारः कृतः । तदा
 राजशरीरं मांसपिण्डाकारमभूत् । तच्छ्रुत्वा मन्मथ-
 सञ्जीवनी अमृतमानीय मांसपिण्डस्याभिषेकमकरोत् ।
 ततः राजा दिव्यरूपधरः पुरुषो जातः । ततो मन्मथ सञ्जी-
 विनी यावद्राज कण्ठे मालामर्पयति । तावद्राज्ञा भणिता ।
 भो मन्मथसञ्जीविनि ! यदि त्वं मदीया भवसि
 तर्हि महच्चः शृणु । तयोक्तं भो स्वामिन् ! निरुप्यताम् ।
 सर्वथा भवद्वचनं करिष्याम्येव । राज्ञोक्तम् । यदि मदुक्तं
 करिष्यसि तर्हि मत्पुरोहितं वृणीष्व । तथापि तथा-
 स्त्विक्ता पुरोहितकण्ठे मालां निक्षिप्य विवाहमकरोत् ।
 अथ राजा स्वनगरं गतः । इमां कथां कथयित्वा पुस्तलिका

भोजनमवदत् । त्वय्येवं धैर्यं विद्यते चेत् तस्मिन् सिंहा-
सने समुपविश ।

अथ षोडशोपाख्यानम् ।

पुनरन्या पुत्तलिकाव्रवीत् । शृणु राजन् ! विक्रमाको-
राजा दिग्विजयार्थं निर्गत्य पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरदिशो
विदिशश्च परिभ्रम्य तत्रत्यान् नृपतीन् पादतलाक्रान्तान्
विधाय तैः समर्पितमन्यैरनास्वादितवस्तुजातं गृहीत्वा
पुनस्तान् स्वपदे संस्थाप्य निजनगरं प्रति समागतः । अथ
नगरप्रवेशसमये दैवज्ञेनोक्तम् । भो देव ! दिनचतुष्टयं नग-
रप्रवेशे मुहूर्तो नास्ति । तस्य वचनं श्रुत्वा राजा ग्रामादहि-
रेव स्थितः । उद्यानवने पटमण्डपान् कारयित्वा तत्रैव
दिनचतुष्टयं नेतुमुपक्रान्तवान् । तस्मिन् समये ऋतुराजो
वसन्तः समागतः ।

अथ वसन्तविलासं दृष्ट्वा सुमन्त्रिः मन्त्री राज-
समीपमागत्योक्तवान् । भो राजन् ! ऋतुराजो वसन्तः
समायातः अथ वसन्तपूजा कर्तव्या । तस्मिन् पूजिते सर्वे-
ऽपि तव प्रसन्ना भविष्यन्ति । सर्वोऽपि लोकः सुखी भवि-
ष्यति सर्वस्याप्यरिष्टस्य शान्तिर्भविष्यति । तस्य वचनं श्रुत्वा
राजा तथास्त्वित्यङ्गीकृत्य वसन्तपूजा सम्पादने तमेव समा-
दिदेश । तदनन्तरं स मन्त्री सुमनोहरं सभामण्डपं कारयित्वा
वेदशास्त्र-सम्पन्नान् ब्राह्मणान् मीतवाद्याभिज्ञान् भरतान्
इतरकला कुशला नर्तकीः समाह्वयत् । तथा दीनाम्भवधिर-

पङ्क्तुक्रादयश्च स्वयमेवागताः । तत्र समामण्डपे नव-
रत्नखचितं सिंहासनं स्थापितम् । तत्र लक्ष्मीनारायण-
प्रतिमाद्वयं प्रतिष्ठितम् । पूजायै कुङ्कुमकूर्पूरकस्तू-
रिकाचन्दनागुरुप्रभृतीनि सुगन्धद्रव्याणि पुष्पाणि जाती-
युषिकामल्लिकाकुन्दशतपत्रमदनचम्पककेतकीप्रभृतीनि स-
मानीतानि । एवं विधानेन राजा स्वयं नारा-
यणस्य स्नपनादि षोडशीपचारं कारयित्वा ब्राह्म-
णादिकलाकुशलजनान् वस्त्रादिना सम्भावितवान् । तद्-
नन्तरं गायकाः वसन्तरागालापं कृत्वा वसन्तं जगुः । ततो
राजा तेषां वीटिकां ददौ ततः कश्चिद्ब्राह्मणः समागत्य ।

कल्याणदायि भवतोऽस्तु पिनाकपाणेः

पाणिग्रहे भुजगकङ्कणभूषितायाः ।

संभ्रान्त दृष्टि सहसैव नमः शिवाये-

त्यधीक्षत लज्जित नतं मुखमम्बिकायाः ॥

इत्याश्रितः प्रयुज्य वदति । भो राजन् ! विज्ञप्तिरस्ति ।
राज्ञोक्तम् । निवेदय । ब्राह्मणेनोक्तम् । अहं नन्दिवर्द्धननग-
रवासी ब्राह्मणः ममाष्टौ पुत्रा एव जाताः कन्या नास्ति ततः
सभार्येण मया जगदम्बिकायाः पुरत एव संकल्पः कृतः भो
अम्बिके ! मम कन्या यदि भविष्यति तदा तां तव नाम धा-
रयिष्यामि । अन्यच्च कन्यया तुलितं सुवर्णं दास्यामि कन्यां
च कस्मैचिद् वैदिकवराय दास्यामीति तर्हि तस्या विवा-
हकालो वर्त्तते एकादश स्थाने गुरुर्वर्त्तते पुनरागामि वत्सरे
कर्तुं नायाति । अतो मया कन्यया तुलितं सुवर्णं दातुं
इच्छामि । अन्यः कश्चित् विक्रमं विना राजा भूमण्डली नास्ति

इति तदन्तिकं समागतोऽस्मि । राज्ञोक्तम् । भो ब्राह्मण !
साधु समनुष्ठितं त्वया तव यावता धनेन कार्यं भवति तावन्नं
गृहाणेति भाण्डारिकमाह्वयोक्तवान् । भो भाण्डारिक !
अस्मै ब्राह्मणाय एतत्कन्या तुलितं सुवर्णं देहि पुनरप्यष्ट-
वर्गाईमष्टकोटि सुवर्णं पृथग्दीयताम् । ततस्तेन आज्ञप्तो
भाण्डारिकस्तस्मै ब्राह्मणाय तावत् सुवर्णं ददौ । ब्राह्मणो-
ऽप्यतिसन्तुष्टः सन् कन्यया सह निजस्थानमगात् ।
राजापि शुभे मुहूर्ते पुरं प्रविवेश । अथ पुत्तलिकाब्रवीत्
देव ! त्वयि औदार्यं एवं चेत् तर्हि अस्मिन् सिंहासने समु-
पविश । राजा तूष्णीमासीत् ।

अथ सप्तदशोपाख्यानम् ।

पुनरन्या पुत्तलिकावदत् । शृणु राजन् ! औदार्यं
विक्रमसदृशो नासीत् तेन औदार्यगुणेन त्रिभुवने तस्य
कीर्तिः विस्तारं गता । सर्वोऽप्यर्थिजनस्तमेव राज्ञानं
स्तौति । सर्वदा स्वस्तिवचनं दातॄणामेव प्रीत्यै भवति ।
न तु शूराणाम् । उक्तञ्च ।

दातॄणामेव संप्रीत्यै स्वस्तिवाचो धनार्थिनाम् ।

शूराणां हि प्रहाराय रसितं रणदुन्दुभिः ॥

वीर्यधैर्यज्ञानानुष्ठानादयो गुणाः सर्वेषामेव भवन्ति ।

न तु त्यागगुणः ।

मुह्यन्ति पशवः सर्वे पठन्ति च शूकादयः ।

ददाति कोऽपि दानं यः स शूरः स च पण्डितः ॥

केचित् स्वभाववीरा हि दयावीराश्च केचन ।

ते सर्वे दानवीरस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥

त्याग एको गुणः श्लाघ्यः किमन्यैर्गुणराशिभिः ।

त्यागादेव हि पूज्यन्ते पशुपाषाणपादपाः ॥

त्यागोगुणो गुणशताधिको हि मतो मे

विद्यापि भूषयति तं यदि किं ब्रवीमि ।

शौर्यञ्च नाम यदि तत्र नमोऽस्तु तस्मै

तच्च त्वयं न च मदोऽप्यति विक्रमे यत् ॥

एतच्चतुष्टयं तस्मिन् विक्रमार्के सदा आसीत् । एकदा परमण्डलस्थस्य कस्यचिद्राज्ञः पुरतः केनचित् स्तुतिपाठकेन विक्रमार्कस्य गुणावली पठिता । तेन राज्ञा तां श्रुत्वा मनसि स्रष्टां विधाय स्तुतिपाठकं प्रति उक्तम् । भो वन्दिन् ! किमर्थमेते सर्वे स्तुतिपाठकाः विक्रममेव राजानं स्तुवन्ति किमन्यो राजा नास्ति । वन्दिनोक्तम् । भो राजन् ! त्यागे उपकारे साहसे शौर्ये धैर्ये तेन सदृशो राजा त्रिभुवनेऽपि नास्ति । परोपकारकरणे स्वदेहेऽपि ममत्वं नासीत् । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स राजा अहमपि परोपकारं करिष्यामीति मनसि विचार्य कञ्चन योगिनमाह्वय अवादीत् । भो योगिन् ! परोपकार करणार्थं प्रतिदिनं नव नवं द्रव्यं यथा भवति तथा कञ्चिदुपायोऽस्ति नवां ? योगिनोक्तम् । भो राजन् ! किमपि नास्ति । राज्ञोक्तम् । अस्ति चेत्तमुपायं ममाग्रे निवेदय अहं तं साधयामि । योगिनोक्तम् । कृणुचतुर्दशी दिवसे चतुः षष्टियोगिनीचक्रं पूजनीयम् । तत्पुरतो मन्त्रं पुरश्चरणं विधाय दशांशं होमः

कर्तव्यः । होमावसाने पूर्णाहुतिनिमित्तं स्वशरीरमेवाग्नी
होतव्यं ततो योगिनी चक्रं प्रसन्नं भूत्वा राज्ञे नवं
शरीरं दत्त्वा भणति भो राजन् ! वरं वृणीष्व । राज्ञो-
क्तम् । भो मातरः यदि प्रसन्ना भवन्ति तर्हि मम गृहे
सप्त महाघटाः सन्ति तान् प्रतिदिनं सुवर्णपूर्णान् कुर्वन्तु
ताभिरेवमुक्तम् । त्वं एवं मासत्रयं प्रतिदिनं स्वशरीरमग्नी
होष्यसि चेत् तथा वयं करिष्यामः । राजापि तथास्त्वित्युक्त्वा
प्रतिदिनं स्वशरीरमग्नी जुहोति । एकदा विक्रमार्को
राजा इमां वार्त्तां श्रुत्वा तत् स्थानं समागत्य पूर्णाहुति-
समये स्वयमेवाग्नी पपात ततो योगिनीभिः परस्परं
भणितं अद्य तन्वन्तरं मांसं अतीव स्वादुतरं विद्यते अस्य
हृदयं महासारमस्ति । इति पुनस्तमुज्जीव्य भणितम् ।
भो महासत्त्व ! को भवान् । तव शरीरत्यागे किं प्रयो-
जनम् । तेनोक्तम् । मया परोपकारार्थं शरीरमग्नी हुतं
योगिनीभिर्भणितं तर्हि वयं प्रसन्नास्मः । वरं वृणीष्व ।
राज्ञोक्तम् । यदि मम प्रसन्ना भवन्ति अतस्तर्हि अयं राजा
मरणात् प्रतिदिनं महत्कष्टं प्राप्नोति । तत् निवारिणी-
यम् । अस्य सप्त महाघटाः नित्यं सुवर्णेन पूरणीयाः ।
योगिनीभिर्भणितं तथा करिष्याम इति अङ्गीकृत्य राज्ञः
मरणं निवारितम् । घटाश्च सुवर्णेन पूरिताः । अथ राजा
निजमगरं प्रत्यागतः । इमां कथां कथयित्वा पुत्तलिका
भोजमवदत् । भो राजन् ! त्वयि एवं परोपकारो धैर्यं दया
च विद्यते चेत् तर्हि अस्मिन् सिंहासने समुपविष्य ।

अथ अष्टादशोपाख्यानम् ।

पुनरपि भोजो यावत् सिंहासने सम्पविशति । ताव-
दन्था पुत्तलिका भणति । भो राजन् ! विक्रमस्यौदार्यादयो
गुणा भवन्ति चेत् तर्हि अस्मिन् सिंहासने अध्यासितव्यं
राज्ञोक्तं नीतिमार्गं कथं कथ्यताम् । भो राजन् ! श्रूयतां
मणिपूरे गोविन्दशर्मा ब्राह्मणः सकल नीतिशास्त्रज्ञः स्वपु-
त्राय नीतिशास्त्रं कथयति तदा मयापि नीतिशास्त्रं श्रुतं
तत् तुभ्यं निवेदयामि । राज्ञोक्तं निरूपय । पुत्तलिकयोक्तं
श्रूयतां राजन् ! बुद्धिमता पुरुषेण दुर्जनैः सह सङ्गो न
कर्त्तव्यः । यतोऽनर्थपरम्परया हेतुर्भवति । उक्तञ्च ।

दुर्जन सङ्गतावनर्थपरम्परायां

हेतुः सतामधिगतं वचनीयमत्र ।

लङ्केश्वरो हरति दाशरथेः कलत्रं

प्राप्नोति बन्धमथ दक्षिणसिन्धुराजः ॥

अपि च ।

अपनयति विनयमनयं

घनयति यशः सततं यशसः ।

निरयञ्चयति तरसा पुंसा-

मसतः समागमो जगति ॥

सज्जनानां सङ्गो विधेयः । लोके सत्सङ्गात् परोलाभो
नास्ति यतो महानन्दादयो गुणा जायन्ते । उक्तञ्च ।

कन्दलयत्या नन्दं निन्दति मन्दानिलेन्दु चन्दनम् ।

मदयति मन्दभावं सन्धते सम्पदोऽपि सत्सङ्गः ॥

अन्यच्च । केनापि वैरं न कर्त्तव्यं परेषां सन्तापो
न करणीयः । अनपराधतो भृत्या न दण्डनीयाः महादोषं
विना स्त्री न त्याज्या यतो नरकभाक् भवति । उक्तञ्च ।

आज्ञा सम्पादिनीं दक्षां सुरूपां शीलमण्डनाम् ।

योऽदृष्ट दोषां त्यजति सोऽक्षयं नरकं व्रजेत् ॥

लक्ष्मी स्थिरेति न मन्तव्या वार्ध्निव चञ्चला । उक्तञ्च ।

अनुभव ददतु वित्तं मान्यान्मानय सज्जनान् भजत ।

अति परुषपवन विलुलित दीपशिखेव चञ्चला लक्ष्मीः ॥ १ ॥

न स्त्रियै गुह्यं वचनं निवेदनीयम् । भविष्य चिन्ता न
कार्या । वैरिणामपि हितमेव कथनीयम् । नित्यं दानाध्य-
यनादि विना दिवसं न यापयेत् । पित्रोः सेवा कर्त्तव्या ।
चोरैः सह सन्भाषणं न कर्त्तव्यम् । सर्वदा निष्ठुरमुत्तरं
न वाच्यम् । अन्य निमित्तं न बहुकरणीयम् । उक्तञ्च ।

न स्वल्पस्य कृते भूरि नाशयेन्मतिमान्नरः ।

एतदेव हि पाण्डित्यं यत् स्वल्पाङ्गूरिरक्षणम् ॥ १ ॥

आर्ताय दानं दातव्यम् धर्मं स्थाने मनसा कर्मणा वाचा
परोपकारः कर्त्तव्यः । एतत्सामान्यं पुरुषाणां नीति-
शास्त्रमुपदिष्टम् । स विक्रमो राजा स्वभावत एव नीतिशा-
स्त्रज्ञः । एवं काले गच्छति एकदा कश्चित् वैदेशिको राजानं
दृष्ट्वा उपविष्टः ततो राजा भणितम् । भो देवदत्त ! तव
निवासः कुत्र तेनोक्तम् । भो राजन् ! अहं वैदेशिकः
मम कोऽपि निवासो नास्ति सर्वदा परिभ्रमणमेव करोमि
राज्ञोक्तम् । पृथिवीं भ्रमता त्वया किं किं अपूर्वं दृष्टम् । भो
राजन् ! महदेकं आश्चर्यं दृष्टम् । राज्ञोक्तम् । किं दृष्टं

तेनोक्तम् । उदयाचलपर्वते आदित्यस्य महान् प्रासादोऽस्ति
तत्र गङ्गा वहति गङ्गातटाके पापविनाशनं नाम शिवालय-
मस्ति । तत्र गङ्गाप्रवाहात् कश्चित् सुवर्णस्तम्भो निर्गच्छति तस्य
उपरि नवरत्नखचितं सिंहासनमस्ति । स सुवर्णस्तम्भः सूर्यो-
दया उपरि पूर्णवृद्धिं प्राप्नोति मध्याह्ने सूर्यमण्डलं प्राप्नोति
ततः सूर्यो यावदस्तं प्राप्नोति तावत् स्वयमेव उत्तीर्णो
गङ्गाप्रवाहे मज्जति । प्रतिदिनमेवं तत्र भवति । एतन्महदा-
श्चर्यं मया दृष्टं राजा विक्रमोऽपि तच्छ्रुत्वा तेन सह तत्
स्थानं गतो रात्रौ निद्राङ्गतः । प्रभात समये यावदुदयो भवति
तावत् गङ्गाप्रवाहात् रत्नसिंहासनयुक्तो हेमस्तम्भो निर्गतः ।
तस्मिन् समये स्तम्भे राजा स्वयमुपविष्टः स्तम्भोऽपि सूर्य-
मण्डलं प्रति गन्तुं प्रवृत्तः यावत् सूर्यसमीपं गच्छति ताव-
दग्निकणा सदृशैः सूर्यकिरणैः राजशरीरं मांसपिण्डा-
कारमभूत् । ततः पिण्डरूपेण सूर्यमण्डलं प्राप्य ।

नमः सवित्रे जगदेकचक्षुषे

जगत् प्रसूति स्थितिनाशहेतवे ।

त्रयीमयाय त्रिगुणात्मधारिणे

विरिञ्चि नारायणशङ्करात्मने ॥ ॥

इत्येवं नमचस्कारः । सूर्यः स्तम्भं अमृतेनाभ्यसिञ्चत ।
राजा दिव्यशरीरो जातः । सूर्योक्तम् भो राजन् ! त्वं
महासत्त्वाधिकोऽसि एतन्मण्डलं कस्याप्यगम्यं तत्र त्वं
प्राप्तोऽसि तर्ह्यहं प्रसन्नोऽस्मि वरं वृणीष्व । राजा वदति ।
किं मत्तोऽधिकः परोऽस्ति ? यन्मुनीनामप्यगम्यं तव स्थानम् ।
तदहं प्राप्तः । तव प्रसादात् सर्वमप्यर्थं जातमस्ति तद्व-

चनेनाप्यतिसन्तुष्टः सूर्यो नवरत्नसूचिते स्वकीय कुण्डले
दत्त्वा भणति । भो राजन् ! एतत् कुण्डलद्वयं प्रतिदिन-
मेकं सुवर्णभारं प्रयच्छति । ततो राजा कुण्डलद्वयं
गृहीत्वा पुनः सूर्यं नमस्कृत्य तस्मादुत्तीर्य यावदुज्जयिनीं
प्रति आगच्छति तावत् कश्चित् ब्राह्मणो मार्गे समागत्य ।

वेदान्तेषु यमाहुरेक पुरुषं व्याप्य स्थितं रोदसी

यस्मिनीश्वर इत्यनन्यविषयः शब्दो यथार्थक्षरः ।

अन्तर्यश्च मुमुक्षुभिर्नियमितः प्राणादिभिर्मृग्यते

संस्थाणः स्थिरभक्तियोग सुलभो निश्चेयसायास्तु वः ॥१॥

इत्याशीर्वादमुच्चाय्य भणति भो यजमान ! अहं कुटम्बी
ब्राह्मणः परं दरिद्रः सर्वत्र भिक्षाटनं करोमि तथापि उदरं
न पूरयामि । तच्छ्रुत्वा राजा कुण्डलद्वयं तस्मै दत्त्वा भणति ।
भो ब्राह्मण ! एतत् कुण्डलयुगलं नित्यं सुवर्णभारमेकं तुभ्यं
दास्यति तत् श्रुत्वा ब्राह्मणोऽतिसन्तुष्टो राजानं स्तुत्वा
निजस्थानं जगाम । राजाप्युज्जयिनीमगात् । इति कथां
कथयित्वा पुत्तलिका अब्रवीत् भो राजन् ! त्वयि एवं
औदार्यं धैर्यं विद्यते चेत् तर्हि अस्मिन् सिंहासने समुप-
विश । राजा तूष्णीं बभूव ।

अथ जनविंशोपाख्यानम् ।

पुनरपि राजा यावत् सिंहासने समुपविशति तावदन्या
पुत्तलिकावदत् भो राजन् ! तव विक्रमस्यौदार्यादिमुष्णा
भवन्ति तर्हि अस्मिन् सिंहासने समुपविश राज्ञोक्तं भो

पुत्तलिके ! कथय तस्य विक्रमस्त्रौदार्यादिगुणं वृत्तान्तं
 सा कथयति श्रूयतां राजन् ! विक्रमे शासति सुमहति भू-
 मण्डले सर्वोऽपि लोकः आनन्दपरिपूर्णः आसीत् । ब्राह्मणः
 षट्कर्म्म निरतः स्त्रियः पतिव्रताः शतायुषः पुरुषाः सदाफला
 वृक्षाः कामवर्षीपर्जन्यः मही सर्वदा सम्पूर्णं शस्यवती लो-
 कानां पापात् भयं अतिथीनां पूजा जीवेषु दया गुह्यणां सेवाः
 सर्वदा दानं एवं प्रजासु वृत्तिरासीत् । अथ विक्रमः एकदा
 सिंहासने उपविष्टोऽभूत् तत्र सभायामुपविष्टाः कीदृक् विधाः
 सामन्त राजकुमाराः केचित् स्तुति पाठकैः स्ववंशावलीः पा-
 ठयन्ति केचनोद्धताः स्वभुजबलं स्वयमेव स्तुवन्ति केचन षड्विं-
 शदण्डायुधसाधनाभिज्ञाः श्मश्रूला युवानः अन्योऽन्यं हसन्ति ।
 केचन शरणागतपरिपालनप्रवणाः एके परत्रविषये
 साधनाः केचन धर्मसंग्रहकारिणः एवंविधा राजकुमाराः ।
 तदा कश्चित् पापर्षिः समागत्य राजानं प्रणम्यावदत्
 भो देव ! अरण्यमध्ये अञ्जनापर्वताकारो महान्
 वराहः समागतोऽस्ति तं देवः समागत्य पश्यतु तस्य
 वचनं श्रुत्वा राजा तैरेव राजकुमारैः सह वनङ्गत्वा नदी-
 तटाके स्थितनिकुञ्जान्तर्गतं वराहमपश्यत् ततः स वराहो
 वीराणां कोलाहलं श्रुत्वा तस्मान्निकुञ्जान्निर्गतः । तदनन्तरं
 सर्वैः राजकुमारैः सह महत् स्वहस्त कौशलं दर्शयतः विक्र-
 मस्य षड्विंशायुधानि तस्योपरि निपेतुः वराहस्तान्यायुधानि
 अगच्छन् पर्वतान्तर्गतं कन्दरं विवेश । राजापि
 तस्य पृष्ठतो लम्बः पर्वतमगमत् । तत्र काञ्चनं विलहारं
 दृष्ट्वा स्वयमेव विलहारं प्रविष्टो महत्प्रयत्नकारि क्रियन्त'

दूरङ्गतः उत्तरत्र महान् प्रकाशोऽभूत् । ततः कियद् दूरे सु-
वर्णमयप्राकारं शुभ्रं अभ्रंस्निहप्रासाद् विशिष्टं नगरमेकं
अपश्यत् । तत्र च देवालयोपवनादिभिरलङ्कृतसमस्तवस्तुप-
रिपूर्णविपणिभूषितं धनिकलोकसमाकीर्णं नानाविलासी-
जनसेव्यमानं विलासिनोजनमतिमनोहरमपश्यत् । तत्र
प्रविश्य विपणिमध्ये यावत् प्रविशति तावदतीव मनोहरम-
ण्डपयुतं राजभवनमपश्यत् । तत्र विरोचनसुतो बलिः राज्यं
करोति । राजा राजभवने प्रविष्ट एव बलिना भटिति स-
मागत्य आलिङ्गितः अतिरमणीये सिंहासने च समुपवेशितः
पृष्ट्य भो स्वामिन् ! भवतः कुतः समागतिः विक्रमेयीकं
अहं भवत्सन्दर्शनार्थं समागतोऽस्मि । बलिः राजानं
भणति । अद्य मम सन्ततिः पवित्रीभूता सफला च
जाता । बहुना पुण्योदयेन भवतोऽस्माकं गृहे आगतिः
संहता ।

अद्य मे बहुकालेन आचनीयमभूदिदम् ।

युष्मत् पादाम्बुजस्पर्शं सम्पन्नानुग्रहं गृहम् ॥ १ ॥

विक्रमेयीकम् । भो राजन् ! त्वं पवित्रीभूतान्तःकरणः
तवैव जन्म आरब्धं यतः साक्षाद् कुण्ठाधिपो नारायणस्तव
मन्दिरे सदा विराजति अथ बलिनीकम् । स्वामिन् !
किमागमनकारणम् । विक्रमेयीकम् भो दानवेन्द्र ! अहं
भवद्दर्शनार्थं एव समागतोऽस्मि नान्यत् कारणम् । अथ
बलिनीकम् । यदि मयि मैत्रीं विधाय स्वामिना समागतं
तर्हि मयि कृपां कृत्वा किमपि वस्तु त्वया आचनीयम् ।
विक्रमेयीकम् । मम किमपि न्यूनं नास्ति अहमपि तव

प्रसादात् सर्वत्र सम्पूर्णोऽस्मि । बलिनीकृतम् । भो स्वामिन् !
भवतो न्यूनमिति न मया चेतः किन्तु मैत्रीं उद्दिश्य
ददामि यतो बुधा एवं मित्रं लक्षणं वदन्ति । उक्तञ्च ।

ददाति प्रतिगृह्णाति युह्यमाख्याति पृच्छति ।

भुङ्क्ते भोजयते चैव षड्विधं प्रीतिलक्षणम् ॥ १ ॥

नोपकारं विना प्रीतिः कदाचित् कस्य जायते ।

उपयाचितं दानेन यथा देवा ह्यभीष्टदाः ॥ २ ॥

अन्यच्च ।

पुत्रादपि प्रियतमं नियते हि दाने

मेने पशोरपि विवेकविवर्जितस्य ।

दत्तं खलेऽपि निखिलं खलु वै न दग्धं

नित्यं ददाति महिषी खलु चानपत्या ॥ ३ ॥

एवं भणित्वा तेन विक्रमाय राज्ञे रसायनं रसश्च
दत्तः । ततः राजा तस्मादनुज्ञां प्राप्य विलनिर्गतोऽश्वमा-
रुह्य यावद्राजमार्गं समायाति तावत् महद्दैन्ययुतो दरिद्रः
पीडितः सपुत्रः कश्चित् वृद्धब्राह्मणः समागत्य ।

कठिनतरुदामवेष्टनरेखासन्देहदायिनो यस्य ।

विलसन्ति बलिविभागाः स पातु दामोदरो भवन्तम् ॥ १ ॥

इत्याशिषमुक्त्वा भणति भो यजमान ! अहं अत्यन्त-
दरिद्रः पीडितः बहुकुटुम्बी ब्राह्मणः अद्य सकुटुम्बस्य मम
किमपि भोजनपर्याप्तं धनं देहि महत्या शुधा पीडिता
वयम् । राज्ञा भणितम् । भो ब्राह्मण ! इदानीं मम हस्ते
किमपि धनं नास्ति परं रसश्च रसायनश्चेति वस्तुद्वयमस्ति
अनेन रससम्पर्केण सप्त धातवः सुवर्णादयो भवन्ति । इदं

रसायनं यस्तु सेवते जरामरणरहिती भविष्यति उभयोर्मध्ये
एकं गृहाण तदा पित्रा उक्तम् । येन रसायनसेवनेन जरा-
मरणरहिती भविष्यामि तद्दीयताम् । पुत्रेणोक्तम् । किं
क्रियते रसायनेन जरामरणरहितेनापि पुनर्द्वारिद्र्यमेवानु-
भवितव्यम् । येन रसेन सम्पर्के सति सुवर्णं भवति स आह्वः
इत्युभयोर्विवादो जातः ततः राजा उभयोर्विवादं श्रुत्वा
रसं रसायनञ्च ताभ्यां ददौ । ततो ब्राह्मणः राजानं स्तुत्वा
निजनिलयङ्गतः । राजापि निज भवनमगमत् । इमां कथां
कथयित्वा पुत्तलिका अब्रवीत् भो राजन् ! त्वयि एवं धैर्यं
औदार्यं विद्यते चेत् तर्हि अस्मिन् सिंहासने उपविश ।

अथ विंशोपाख्यानम् ।

पुनरपि राजा सिंहासने यावत् समुपवेष्टुं उपक्रमते
तावदन्या पुत्तलिकाब्रवीत् । भो राजन् ! यदि त्वयि विक्रम-
स्यौदार्यगुणवृत्तान्तादयः सन्ति तदा सिंहासने समुपविश
राजा अब्रवीत् । भो पुत्तलिके ! कथय तस्य विक्रमस्यौदा-
र्यगुणवृत्तान्तादीन् । पुत्तलिका वदति । श्रूयतां राजन् !
विक्रमो राजा षण्मासं राज्यं करोति षण्मासं देशान्तरे
गच्छति एकदा देशान्तरगतो नानादेशान् परिभ्रम्य पञ्चा-
लयं नाम नगरमगमत् । तस्य नगरस्य बहिरुद्याने अति-
वमलोदकं सरोवरं दृष्ट्वा ततोदकपानं कृत्वा उपविष्टः ।
ततोऽन्यतः अन्येऽपि केचन वैदेशिकाः समागत्य जलपानं
विधायोपविष्टाः परस्परं गोष्ठीः कुर्वन्ति । अहो अस्माभिरनेका

देया दृष्टा बहूनि तीर्थस्थानानि दृष्टानि अति दुर्गमाः
 कैरप्यनधिगम्याः पर्वता आरूढाः परमेकत्रापि महापुरुष-
 दर्शनं नाभूत् । अन्येन भणितं कथं महापुरुषदर्शनं भवि-
 श्यति अत्र महासिद्धोऽस्ति तत्र गन्तुं अशक्यम् । यतः
 मार्गोऽति दुर्गमः मध्ये अनेकविघ्नाः सम्भवन्ति देहस्य नाशो
 भवति । येनोद्यमे प्रथममात्मैव विनाशनं प्राप्नोति तस्य फलं
 कीदा अनुभविष्यति अतः कारणात् बुद्धिमता प्रथममेव
 आत्मा रक्षणीयः ।

उक्तञ्च ।

पुनर्दारा पुनर्वित्तं पुनः क्षेत्रं तथैव च ।

पुनः शुभाशुभं कर्म शरीरं नः पुनः पुनः ॥ १ ॥

तस्मात् बुद्धिमता पुरुषेण अकार्याणि न कर्त्तव्यानि ।

तथा चोक्तम् ।

व्यसनानि दुरन्तानि सम्यग्व्यय फलानि च ।

अशक्यानि च कार्याणि नारभेत विचक्षणः ॥ २ ॥

तथा च ।

पर्वतं विषमं घोरं बहुव्यालसमाकुलम् ।

नारोहेत नरं प्राज्ञः संशयेऽपि कदाचन ॥ ३ ॥

राजापि तस्य एवं वचनं श्रुत्वा भणति अहो वैदे-
 शिक ! किमेवमुच्यते यावत् पुरुषेण पौरुषं साहसञ्च क्रि-
 यते तावदेव सकलं कार्यं दुर्लभं न भवति । उक्तञ्च ।

दुष्प्राप्याणि च वस्तूनि लभ्यन्ते वाञ्छितानि च ।

पुरुषैः संशयारूढै रलसैर्न कदाचन ॥

तथा च ।

पदाचिदेति नभसः खाते जलन्तु पातालात् ।

दैवमच्चिन्त्यबलवत् बलवानिह साहसौ ॥ १ ॥

क्लेशस्यागममदत्त्वा न लभ्यते सुखस्थानम् ।

मधुमिन्मथनायासैर्लब्धा चिरेण लक्ष्मीः ॥ २ ॥

तस्य न हि किमपि स्यात् विशोर्नृसिंहकरस्य ।

निद्रां यो भजते मासांश्चतुर उदधौ स्थितः ॥ ३ ॥

दूरधिगमः परभागी यावत्पुरुषेण पौरुषं न कृतम् ।

हरति तुलामधिरूढो भास्वान् स्वजलदपटलानि ॥ ४ ॥

एतद्राजवचनं श्रुत्वा तेन उक्तं महासत्व ! किं कार्यं

कथय । राज्ञोक्तं अस्मात् स्थानात् द्वादशयोजनपर्यन्तं यदि
गम्यते तर्हि तत्र महारण्यमध्ये विषमः कश्चित् पर्वतो-
ऽस्ति त्रिकालनाथो नाम योगीश्वरो विद्यते च । यदि तस्य
दर्शनं क्रियते तर्हि स सर्वं वाञ्छितमयं दास्यति अहं
तत्र गच्छामि तैरुक्तं वयमप्या गमिष्यामः राज्ञोक्तम् । सुखेन
आगच्छ ततस्ते राज्ञा सह निर्गता महारण्ये मार्गमति
विषमं दृष्ट्वा राजानं प्रोचुः भो महासत्व ! कियद्दूरे
पर्वतोऽस्ति । राज्ञोक्तम् । इत अष्टयोजनात् विद्यते । तर्हि
वयं गमिष्यामी यद्यपि महद्दूरमस्ति मार्गोऽप्यति विषमः
इति ब्रुवन्तः षड्योजनानि गत्वा पुरतो यावत्
गच्छन्ति तावन्महाकालवदनः विषाग्निमुदमन् अति भय-
ङ्करः कश्चित् सर्पो मार्गमावृत्य तिष्ठति । तेऽपि तत् सर्वं
दृष्ट्वा सभयाः पलायाञ्चक्रुः । राजा पुनरपि मार्गं गन्तुं
प्रवृत्तः । अथ सर्पः समागत्य राजानं वेष्टयित्वा सन्द-
शत् । ततः स विषवत् शरीरं वस्त्रखण्डेन आवेष्टय

दुर्गमं पर्वतमारुह्य त्रिकालनाथं योगिनं दृष्ट्वा नमस्य-
कार । योगीसन्दर्शनमात्रेण सर्पस्तं त्यक्त्वा गतः राजापि
निर्विषो बभूव योगिनोक्तम् । भो महासत्त्व !
महाप्रमादभूयिष्ठमेवममानुषं स्थानं अतिकष्टेन किमर्थ-
मागतोऽसि राज्ञोक्तम् । भो स्वामिन् अहं तव सन्दर्शनार्थं
आगतोऽस्मि योगिनोक्तम् । महत्कष्टं अनुभूतं खलु
त्वया । राज्ञोक्तम् । किमपि नास्ति भवत् सन्दर्शनमात्रेण
सकलमपि पातकं गतं कष्टं कृत्वा अद्याहं धन्योऽस्मि
यतो महतां दर्शनमतीव दुर्लभं अन्यच्च ।

यावत् शरीरं सुदृढं यावत्सन्तीन्द्रियाणि च ।

तावदेव च कर्तव्यं पुरुषैर्हि हितं सदा ॥

तथाचोक्तम् ।

यावत् स्वस्थमिदं शरीरमखिलं यावज्जरा दूरतो

यावच्चेन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत् क्षयो नायुषः ।

आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान्

उद्दीप्ते भवने च कूप खनने प्रत्युद्यमः कीदृशः ? ॥ १ ॥

ततः प्रसन्नेन योगिना घुटिका योगदण्डः कन्या च
दत्ता उक्तञ्च । भो राजन् ! अनया घुटिकया भूमौ या-
वत्स्यः रेखा लिख्यन्ते तावति योजनानि एकस्मिन् दिने
गन्तुं शक्यन्ते एनं योगदण्डं दक्षिण हस्ते धृत्वा स्पर्शते
यदि तर्हि मृतसैन्यं सञ्जीवितं भूत्वा उत्तिष्ठति वाम हस्ते
धृत्वा स्पर्शते यदि तदा सर्वस्यापि विपक्षस्य सैन्यनाशी
भवति इयं कन्यापि ईप्सितवस्तूनि प्रयच्छति राज्ञापि तत्
क्षयं गृहीत्वा योगिनं नमस्कृत्य अनुज्ञां लब्ध्वा यावद् गम्यते

तावद्राजमार्गे कश्चिद्राजकुमारः सम्मुखे अग्निं संस्थाप्य
काष्ठानि सञ्चिनोति राजा तमपृच्छत् । भो सौम्य ! किमेवं
क्रियते तेनोक्तम् । अहं कश्चिद्राजकुमारः मम राज्यं
दायादैरपहृतं दरिद्रोऽहं जीवनं धारयितुमक्षमः सन् अग्नी
प्रवेशं कर्तुं काष्ठानि सञ्चिनोमि ततो राजा तस्याभयं
दत्त्वा घुटिकां योगदण्डं कन्याञ्च ददौ । तेषां गुणानपि
अकथयत् तदनन्तरं अतिसन्तुष्टो राजकुमारो राजानं
प्रणम्य स्वदेशमगमत् । विक्रमोऽपि उज्जयिनीमगात् । इमां
कथां कथयित्वा पुत्तलिका भोजराजानमवदत् भो
राजन् ! त्वयि यदि एवं औदार्यं विद्यते तर्हि अस्मिन्
सिंहासने समुपविश । राजा तूष्णीं स्थितः ।

—

अथ एकविंशोपाख्यानम् ।

पुनरपि राजा यावत् सिंहासने समुपविशति ताव-
दन्या पुत्तलिका भणति तेन सिंहासने उपवेष्टव्यं यस्य
विक्रमस्यौदार्यं भवति राजा अवदत् कथय तस्य विक्रम-
स्यौदार्यवृत्तान्तं सा अब्रवीत् । श्रूयतां राजन् ! विक्रमे
राज्यं शासति बुद्धिसिन्धुनामा मन्त्रौ समभवत् तस्य पुत्रः
अनर्गलोनाम सष्टतीदनं भुक्त्वा कुमारवृत्त्या तिष्ठति
किमपि विद्याभ्यसनं न करोति एकदा पित्रा भणितं हे
अनर्गल ! त्वं ममोदराज्जातोऽपि परमतीव दुर्विदग्धः
विद्याभ्यसनं न करोषि हृदयशून्यो मूर्खः सन् तिष्ठसि यस्तु
हृदयशून्यः स एव मूर्खः उक्तञ्च ।

अपुत्रस्य गृहं शून्यं शून्यदेशो ह्यवाप्तवः ।

मूर्खस्य हृदयं शून्यं सर्वशून्या दरिद्रता ॥ १ ॥

मम तव सम्बन्धे कोऽप्यर्थो नास्ति तथा हि ।

कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विदामधार्मिकः ।

तथा गवा किं क्रियते या न दोग्ध्री न गर्भिणी ॥ १ ॥

अन्यच्च ।

अजात-मृत-मूर्खेभ्यो मृताजातौ वरौ सुतौ ।

यतस्तौ स्वल्पदुःखाय यावज्जीवं जडौ दहेत् ॥ १ ॥

अन्यच्च ।

किं तेन जातु जातेन मातुर्यौवनहारिणा ।

नारोहन्ति कुलं यस्य वंशस्याग्रे ध्वजो यथा ॥ २ ॥

एतत् पितृवचनं श्रुत्वा पञ्चत्तापयुक्तो अनर्गलो वैराग्यं प्राप्य देशान्तरं जगाम । तत्र देशान्तरे एकस्मिन्नगरे कस्यचिदुपाध्यायस्य सकाशात् सकलं नीतिशास्त्रं पठित्वा निजमगरं प्रति समागच्छत् । मार्गे अरण्यमध्ये देवालयमपश्यत् । तद्देवालयसमीपे पद्मिनी खण्डमण्डितं चक्रवाक्युगयुतं अतिविमलोदकं सरः आसीत् । तत्र सरोवरस्य एकदेशे अतिसन्तप्तमुदकं अस्ति एतत् सर्वं दृष्ट्वा तत्रोपविष्टे सूर्योऽस्तं गतः तदनन्तरं रात्रिसमये तस्मात् सन्तप्तोदकमध्यात् अष्टौ दिव्याः स्त्रियः निर्गता देवालयं गत्वा च देवस्याभिषेकादि षोडशीपचारं कृत्वा नृत्यगौतादि कलया देवं तोषयामासुः । ततो देवः प्रसन्नो भूत्वा ताभ्यः प्रसादमदात् । एतत् सर्वमनर्गलोऽपि पश्यति प्रभाते निर्गमन समये ताभिरनर्गलो दृष्टः तासां मध्ये

एकया दिव्याङ्गनया भञ्जितं भो सौम्य ! एहि अस्माकं
नगरं प्रति । इत्युक्त्वा सन्तप्तोदकमध्ये प्रविष्टा । सोऽपि
तथा सह गन्तुं इक्षेव । परं सन्तप्तोदकमध्ये तस्यां
प्रविष्टायां अनर्गली भयान्न प्रविष्टः । अथ स्वमगरमागत्य
पित्वादिसर्वबन्धजनान् अपश्यत् तेषां महानुत्साहो
जातः । द्वितीयदिवसे राजसन्दर्शनार्थं राजसभां गत्वा
राजानं प्रणम्य उपविष्टः राज्ञा कुशलं पृष्टोक्तम् । भो
अनर्गल ! एतावति दिनानि व्याप्य कुत्र स्थितोऽसि । तेनो-
क्तम् विद्याभ्यासं कर्तुं देशान्तरं गतोऽस्मि राज्ञोक्तम् ।
तत्र देशान्तरे किं किमपूर्वं दृष्टम् । अनर्गलेन राज्ञः सन्त-
प्तोदकवृत्तान्तः कथितः । तत् श्रुत्वा राजा तेन सह तत्
स्थानं गतः । सूर्योऽप्यस्तं गतः मध्यरात्रिसमये ताः
दिव्यस्त्रियः समागत्य देवस्य षोडशोपचारान् विधाय नृत्या-
दिना देवमुपस्थाय प्रभाते यदा अगच्छन् तदा तासां मध्ये
काचिदेका राजानं दृष्ट्वा समवदत् भो सौम्य ! एहि
अस्माकं नगरं प्रति । इति तत् श्रुत्वा राजापि तथा
सह निर्गतः सर्वाः स्त्रियः तप्तोदकमध्ये प्रविष्टाः सप्त-
पाताले निजनगरे गताः राजापि तप्तोदकमध्ये निमग्न-
स्ताभि सह गतः ततः सर्वाः स्त्रियः तस्य नीराजनाद्युपचारं
कृत्वा प्रोचुः भो महासत्त्व ! तव सदृशः शौर्यादिगुणसम्पन्नः
कश्चित् नास्ति तर्हि अस्य राज्यस्याधिपतिर्भव वयं सर्वाः
स्त्रियस्तव सेवां करिष्यामः राज्ञोक्तम् । मम अनेन राज्येन
प्रयोजनं नास्ति अहमेतत् कीतूहलं द्रष्टुं समागतोऽस्मि
ममापि राज्यमस्ति । ताभिरुक्तं भो महापुरुष ! वयं प्रसन्नाः स्म

वरं वृणीष्व । राज्ञोक्तम् । भवत्यः का ताभिरुक्तं वयमष्टौ महा-
सिद्धयः तर्हि मह्यं अष्ट महासिद्धयो दातव्याः । ततो राज्ञे
ताः स्त्रियः अष्टौ रत्नानि ददुः । तान्येव अणिमाद्यष्ट गुण-
युक्तानि । ततो राजा तानि रत्नानि गृहीत्वा यावदा-
गच्छति तावन्मार्गे कश्चित् वृद्धो ब्राह्मणः समागत्य ।

उषितो नाभिकमले हरैर्यश्चतुराननः ।

स पातु सततं युष्मान् वेदानामादिपाठकः ॥

इत्याशिषं प्रयुक्तवान् ततो राज्ञा पृष्टः भो ब्राह्मण
कुतः समागम्यते तेन ब्राह्मणेनोक्तम् । अहं चम्पापुरनिवासी
ब्राह्मणः बहुकुटुम्बी परं अत्यन्तदरिद्रः भार्यया निर्भत्सितो
देशान्तरमागतः भो राजन् ! लोकोक्तौ नीतौ च प्रसिद्धिः
यत् निर्धनं नरं भार्यादयो परित्यजन्ति उक्तञ्च ।
स्वामी वेशसुशेवितोऽपि बहुशः प्रोक्तोऽति सत्त्वान्धवैः ।
द्वीतन्तं सगुणास्त्यजन्ति मनुजं स्फारीभवन्त्यापदः ॥
भार्या साधु सुवंशजा न भजते नो यान्ति मित्राणि च ।
न्यायारोपितविक्रमानपि नरान् येषां न हि स्याद्वनम् ॥१॥
तथा च ।

गुरुः सुरुपः सुभगस्तु वाग्मी शास्त्राणि चास्त्राणि विदांवरस्तु ।
अर्थं विना नैव कलाकलापं प्राप्नोति मर्त्यो हि मनुष्यलोके ॥२॥
किञ्च ।

तानीन्द्रियाणि विकलानि तदेव नाम

सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव ।

अर्थीभणा विरहितः पुरुषः स एव

सोऽप्यन्य एव भवतीति किमत्र चित्रम् ॥ ३ ॥

राजा तस्य वचनं श्रुत्वा अतिसन्तुष्टः अष्टौ रत्नानि ददौ । स च राजानं श्रुत्वा निजनगरं जगाम । राजा-
प्यञ्जयिनीं प्रति समागतः । इमां कथां कथयित्वा पुत्तलिका
राजानमवदत् भो राजन् ! तवेदृशं धैर्यं शौर्यादिकं अस्ति
चेत् तर्हि अस्मिन् सिंहासने समुपविश तत् श्रुत्वा राजा
तूष्णीं स्थितः ।

अथ द्वाविंशोपाख्यानम् ।

मुनरपि राजा सिंहासने यदा समुपविशति तावदन्यथा
मुत्तलिकयोक्तः भो राजन् ! अस्मिन् सिंहासने तेनोप-
वेष्टव्यं यस्य विक्रमस्यौदार्यादयो गुणा भवन्ति । राज्ञोक्तम् ।
भो पुत्तलिके ! कथय तस्य विक्रमस्यौदार्यवृत्तान्तं सा
अब्रवीत् । भो राजन् ! शृणु विक्रमादित्यो राजा राज्यं
प्रतिपालयन् एकदा पृथिवीपथ्यं टनार्थं निर्गत्य नानाविधाः
तीर्थयात्रा देवालयं पुरपर्वतादिकं दृष्ट्वा कदाचिन्महारत्न-
प्राकारपरिवृतमम्बुलिहप्राकारोपशोभितं अनेकशिवालय
हरिमन्दिर सहितमेकं नगरमपश्यत् । तत्र नगरं बाह्य-
स्थितः विष्णुगृहं गत्वा तत्रस्थिते सरोवरे स्नात्वा
नमस्कृत्य ।

मया न ज्ञायते नाथ ! माहात्म्यं परमं तव ।

न जानाति परो ब्रह्मा हरिं वाचामगोचरम् ॥ १ ॥

नान्यं भजामि न वदामि न प्राश्रयामि

नान्यं शृणोमि न पठामि न चिन्तयामि ।

भक्त्या त्वदीयचरणाम्बुजमादरेण

श्री श्रीनिवासपुरुषोत्तम ! देहि दास्यम् ॥ १ ॥

इत्यादि वाक्यैः स्तुत्वा रङ्गमङ्गणे उपविष्टं ब्राह्मणं राजा
अवदत् भो ब्राह्मण ! कुतः समागतीऽसि ब्राह्मणोऽवदत् अहं
कश्चित् तीर्थयात्रिकः पृथ्वीविपर्यटनं करोमि भवान् कुतः
समागतः । राज्ञा भणितं अहं भवादृशः कश्चित् तीर्थया-
त्रिकः ब्राह्मणेन सख्यक् विलोक्य भणितं भो नैवं अतीव
तेजस्वी दृश्यसे राजलक्षणानि सर्वाण्यपि त्वयि दृश्यन्ते
त्वं राजराजं सिंहासनयोग्यः पृथिवीपर्यटनं किमर्थं
करोषि अथवा शिरसि लिखितं को वा लङ्घयति ।
तथा हि ।

हरिणापि हरेणापि ब्रह्मणापि सुरैरपि ।

ललाटे लिखिता रेखा न शक्या परिमार्जितुम् ॥ २ ॥

तस्य वचनं राज्ञाप्यङ्गीकृतं कुतः युक्तियुक्तविशिष्टं
हि तत् ।

युक्तियुक्तं उपादेयं वचनं बालकादपि ।

विभुनापि सदा ग्राह्यं वृद्धादपि न दुर्वचः ॥ ३ ॥

भो ब्राह्मण ! किमर्थं अतिश्रान्त इव दृश्यते । तेनोक्तम् ।
अमकरणं किं कथयामि राजा अवदत् कथ्यतां कष्टस्य का-
रणं ब्राह्मणः कथयति श्रूयतां भो राजन् ! अत्र समीपे नीलो
नाम पर्वतोऽस्ति तत्र कामाक्षी नाम देवतास्ति तत्र पाताल
विवरद्वारं पिनदमस्ति तत् कामाक्षी मन्त्रजपेन समुदघा-
टयते । मन्त्रमध्ये रसस्य कुण्डमस्ति तेन रसेन अष्टौ धातवः
सुवर्णादयः भवन्ति मया द्वादशवर्षपर्यन्तं कामाक्षी मन्त्र-

जपः कृतः परं विवरुद्धारं मोदुघाटते इति । तावदेव तदचनं
श्रुत्वा राजा यावत् कण्ठे खड्गं निक्षिपति तावद् देवतयो-
क्तम् । तवाहं प्रसन्नास्मि वरं वृषीम् । राज्ञोक्तम् । भो देवि !
यदि प्रसन्नासि तर्हि अस्मै ब्राह्मणाय रसं प्रयच्छ देवताऽपि
तथास्त्वित्युक्त्वा विलहारं समुदघाट्य ब्राह्मणाय रसं ददौ
सोऽपि ब्राह्मणो राजानं श्रुत्वा निजनगरं जगाम । राजा
च निजनगरीमगात् इति कथां कथयित्वा पुत्तलिका भो-
जराजानमवदत् भो राजन् ! त्वयि एवं धैर्यं औदार्यं
व्रियते यदि तर्हि अस्मिन् सिंहासने समुपविश ।

अथ त्रयोविंशोपाख्यानम् ।

पुनरपि राजा सिंहासने यावत् उपवेष्टुं प्रयतते तावत्
पुत्तलिका भणति भो राजन् ! एतत्सिंहासनमधिरोढुं
न एव योग्यो भवति यस्य विक्रमवदौदार्यं अस्ति राज्ञो-
क्तम् । भो पुत्तलिके ! कथय तस्य विक्रमस्यौदार्यवृत्तान्तम् ।
पुत्तलिका कथयति श्रूयतां राजन् ! एकदा राजा विक्र-
मार्को महीं परिभ्रम्य निजनगरं समागतः । नगरवासिनां
सर्वेषां जनानां महानन्दोऽभूत् । राजा स्वभवनं प्रविश्य
मध्याह्नसमये अभ्यङ्गस्नानादिकं कृत्वा चन्दनवस्त्रादि-
भिर्लङ्घितः सन् देव भवनं प्रविष्टः । देवस्य षोडशीपचारं
विधाय च देवस्तुतिं करोति ।

त्वमेव माता च पिता त्वमेव त्वमेव बन्धुश्च सखा त्वमेव ।
त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव त्वमेव सर्वं मम देवदेव ! ॥१॥

इति देवं सुत्वा नमस्कृत्य ब्राह्मणेभ्यः कपिलाभूतिला-
दिदानानि दत्त्वा तदनन्तरं दीनान्धवधिरकुलपङ्कनाथा-
दिभ्यो भूरि दानं दत्त्वा भोजनगृहं प्रविष्टो बालसुवासिनी-
वृद्धादीन् सम्भोज्य स्वयमन्यैर्बन्धुभिः सह भुक्तवान् ।
तथा च उच्यते ।

बालसुवासिनीवृद्धा गर्भिण्यातुरकन्यकाम् ।

सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्च दम्पत्योः शेषभोजनम् ॥ १ ॥

एक एव न भुञ्जीत य इच्छेत् सिद्धिमात्मनः ।

द्वात्रिभिर्बहुभिः सार्धं भोजनं कारयेन्नरः ॥ २ ॥

अभीष्टफलसंसिद्धिस्तुष्टिः काम्यं सुसम्पदः ।

द्वात्रिभिर्बहुभिः सार्धं भोजनेतु प्रजायते ॥ ३ ॥

ततो भोजनानन्तरं किञ्चित्कालं विश्राम्य समुपविष्टः

उक्तञ्च ।

भुक्तोपविशतो ह्येवं भुक्त्वा संविशतः सुखम् ।

आयुष्यं क्रममाणस्य मृत्युर्धावति धावतः ॥ १ ॥

अन्यच्च ।

अत्यम्बुपानाद्विषमाशनाच्च दिवाशयाज्जागरणाच्च रात्रौ ।

संरोधनान्मूत्रपुरीषयोश्च षड्विप्रकारेण भवन्ति रोगाः ॥ १ ॥

तदनन्तरं सन्ध्याकाले तात्कालिकं कर्म विधाय भो-
जनं कृत्वा शयनस्थानमागतः । तत्र शशिकरनिकर शुक्ल-
प्रभप्रच्छदपरिस्तीर्णं कुन्दमल्लिकाशतपत्रादि कुसुम-
विकीर्णं मञ्चके स्थित्वा सुप्तः । प्रभातसमये स्वप्ने राजा
स्वयमात्मानं महिषारूढं दक्षिणां दिशं गच्छन्तं दृष्ट्वा
सहसा विष्णुं स्मरन् समुपविष्टः । प्रभातसमये सन्ध्याकर्म

समनुष्ठाय सिंहासने ससुविष्टी ब्राह्मणानां पुरतः स्वप्न-
वृत्तान्तं अकथयत् । तत् श्रुत्वा सर्वेऽनोक्तम् । भो
राजन् ! स्वप्नास्तु द्विविधाः सन्ति केचन शुभाशुभं फलं प्रय-
च्छन्ति केचन अशुभाः अरिष्टं प्रयच्छन्ति तत्र शुभाः
स्वप्नाः गजारीहणं प्रासादारोहणं रोदनं मरणं अगम्या-
गमनं कृत्स्न-चामरसमुद्र-ब्राह्मण-गङ्गा-पतिव्रता-शङ्ख सुवर्ण-
सन्दर्शनादयश्च उक्तञ्च ।

आरोहणं गोवृष कुञ्जराणां प्रासादशैलाग्र वनस्पतीनाम् ।
विष्ठानुलेपो रुदितं मृतञ्च स्वप्ने ह्यगम्यागमनञ्च धन्यम् ॥१॥

अशुभं फलञ्च । महिषारोहणं खरारोहणं कण्टक-
वृक्षारोहणमस्त्रकार्पासधूस्रव्याघ्रसर्पवराहवानरादिसन्दर्शनं
उक्तञ्च ।

खरोष्ट्रमहिषव्याघ्रान् स्वप्ने यस्त्वधिरोहति ।

षण्मासाभ्यन्तरे तस्य मृत्युर्भवति निश्चितम् ॥

अन्यञ्च ।

स्वप्नेषु प्रथमे यामे संवत्सर विपाक भाक् ।

द्वितीये चाष्टभिर्मासैः त्रिभिर्यामैः त्रिमासकैः ॥१॥

गोविसर्जनवेलायां सद्यस्तु फलमिष्यते ॥२॥

किं बहुना भो राजन् ! अयं स्वप्नः तवानिष्टकारी राज्ञोक्तं
भो ब्राह्मण ! अस्य दुःस्वप्नस्य उपशमनार्थं किं करणीयम् । स-
र्वज्ञ भट्टेनोक्तं त्वं स्नानं विधायेज्यावेक्षणं कृत्वा सर्वमलङ्का-
रजातं सवस्त्रादियुतं ब्राह्मणाय देहि पुनर्वस्त्रं परिधाय
देवस्याभिषेकं कारयित्वा नवरत्नैः पूजां विधेहि ब्राह्मणेभ्यो
गवादिदशधान्यानि देहि अन्धबधिरपङ्गकुम्भानाथादीन्

भूरिदानेन सभावय । अनेनानुष्ठानेन ब्राह्मणाशीर्षवनेन च
 तव दुःसप्तजारिष्टफलनाशाय स्वस्ति भविष्यति । राजा एत-
 सर्वं भद्रवचनं श्रुत्वा यथोक्तं अनुष्ठाय भूरिदानार्थं दिन-
 व्रथं भाण्डारिकमुक्तवान् । ततो यस्य यावता धनेन हृत्ति-
 भवति तेन तावदनं नीतम् । इति कथां कथयित्वा पुत्त-
 लिका राजानमवदत् भो राजन् ! त्वयि एवमौदार्यं धैर्यं
 विद्यते चेत्तर्हि अस्मिन् सिंहासने समुपविश राजा तूष्णी-
 मासीत् ।

अथ चतुर्विंशोपाख्यानम् ।

पुनरपि राजा सिंहासने यावत् समुपविशति ताव-
 दन्या पुत्तलिका समवदत् भो राजन् ! यस्य विक्रमस्यौदा-
 र्यादयो गुणा भवन्ति सोऽस्मिन् सिंहासने उपवेश्य चमः ।
 भोजेनोक्तं पुत्तलिके ! कथय तस्य विक्रमस्यौदार्यवृत्तान्तम् ।
 सा अववीत् श्रूयतां राजन् ! विक्रमादित्यस्य विषये पुरन्द-
 रपुरीनाम नगरी बभूव । तत्र महाधनिकः कश्चिद्वणिगासीत् ।
 स चतुरः पुत्रान् आह्वयावादीत् भोः पुत्रा ! मयि मृते चतुर्णा-
 मेकत्रावस्थानं भवति वा नवा पञ्चाद्विवादो भविष्यति तर्हि
 जीवन्नेव भवतां चतुर्णां ज्येष्ठानुक्रमेण भागं करोमि । अथ
 चतुर्णां भागं कृत्वा च मञ्चाधस्ताच्चत्वारो भागाः मया
 निक्षिप्ताः सन्ति ज्येष्ठकनिष्ठभागक्रमेण गृह्णीध्वं तथा
 च तैरङ्गीकृतम् । ततस्तस्मिन् परलोकं गते चत्वारो भ्रातरो
 मासमेकत्र स्थिताः । ततः तेषां स्त्रीणां परस्परं कलहो

जातः । तदनन्तरं तैर्विचारितं किमर्थं कोलाहलः क्रियते
 पित्रा जीवतैव पूर्वं चतुर्णां विभागः कृतोऽस्ति तन्मञ्चा-
 धःस्थितं विभागक्रमं गृहीत्वा विभक्ताः सन्तः सुखेन
 तिष्ठाम इत्युक्त्वा यावन्मञ्चाधः खनन्ति तावच्चतुर्णां पादानां
 अधश्चत्वारि संपुटानि दृष्टानि तेषां मध्ये एकत्र संपुटे
 मृत्तिकाभूत् एकत्र अङ्गारा आसन् अन्यस्मिन् संपुटे
 अस्थीनि स्थितानि एकत्र पलालपुञ्जः स्थितः । एतत् चतु-
 ष्ठयं दृष्ट्वा ते चत्वारः परस्परं विस्मयं गताः प्रोचुः अहो
 अस्मात् पितृकृतसम्यग्विभागक्रमात् अर्थविभागक्रमः केन
 ज्ञायते इत्युक्त्वा राज सभामपश्यन् तस्याः पुरतो निवेदितो
 वृत्तान्तः सभ्यैर्विभागक्रमो न ज्ञातः । पुनश्चत्वारः भ्रातरो
 यत्र यत्र ज्ञातारः सन्ति तेषां पुरतः अमुं वृत्तान्तं निवेदय-
 न्तिस्म परं कोऽपि निर्णयं कर्तुं न शशाक । एकदा उज्ज-
 यिनीं समागताः । राज सभामागत्य राज्ञः सभायाश्च पुरतो
 विभागवृत्तान्तमकथयन् । ततो राज्ञः सभया विभागक्रमो न
 ज्ञातः । तदनन्तरं एकदा अन्यनगरमगमन् तत्रत्यानां महा-
 जनानां पुरतो भणितुमारब्धं तैरपि निर्णयो न ज्ञातः त-
 स्मिन् समये कुम्भकारगृहे स्थितः शालिवाहनो अमुं
 वृत्तान्तमाकर्ण्य तत्र गतान् महाजनान् प्रति भणतिस्म । भोः
 सभ्याः ! किमत्र दुर्बोधमस्ति किमाश्चर्यं च कथय सोऽ-
 वदत् एते चत्वारः एकस्य धनिकस्य पुत्राः । जीवता तेषां
 पित्रा ज्येष्ठकनिष्ठानुक्रमो विभागः कृतः तद्यथा ।

ज्येष्ठस्य मृत्तिका दत्ता तेन या समुपार्जिता भूमिः
 सा सर्वथा दत्ता । द्वितीयस्य पलालपुञ्जो दत्तः । तेन

सर्वविधधान्यानि दत्तानि । तृतीयस्य अस्थीनि दत्तानि तेन सर्वेऽपि पशवो दत्ताः । चतुर्थस्याङ्गारो दत्तः तेन सकलमपि सुवर्णं दत्तं एवं शालिवाहनेन तेषां विभागः कृतः । तेऽपि सुखिनो भूत्वा स्वनगरं जग्मुः । राजा विक्रमोऽपि इमं विभागवृत्तान्तस्य निर्णयं श्रुत्वा विस्मयं गतः प्रतिष्ठा नगरीं प्रति पत्रिकां प्रेषयामास । स्वस्ति श्रीयजनयाजना-
 ध्यापनदानप्रतिग्रह षट्कर्मनिष्ठान् यमनिय-
 मादिगुणनिष्ठान् प्रतिष्ठानगरवासिनो महाजनान् कुशलप्रश्नपूर्वकं राजा विक्रमः कथयति भवतां ग्रामे एषां चतुर्णां विभागनिर्णयकारी मदन्तिकं प्रेषयितव्यः । महा-
 जना अपि राज्ञा प्रेषितां पत्रिकां वाचयित्वा शालिवाहन-
 माहुय कथयामासुः भोः शालिवाहन ! त्वां राजाधिराज-
 परमेश्वरः आसमुद्रपृथिवीपतिः विक्रमो राजा उज्जयिनी-
 वासी सकलकलार्थश्लोककल्पद्रुमः समाह्वयति । त्वं तत्र गच्छ । तेनोक्तं विक्रमो राजा कोऽसौ ? तेनाहृतो न गच्छामि यदि तस्य प्रयोजनमस्ति स्वयमेवागच्छतु मम समीपे तेन किमपि प्रयोजनं नास्ति मम । तस्य वचनं श्रुत्वा महा-
 जनैः स न यातीति पुनः पत्रिका राजानं प्रति प्रेषिता । ततः राजा पत्रिकालिखितार्थं श्रुत्वा क्रोधाग्निना देदीप्य-
 मानविग्रहोऽष्टादशभिरक्षौहिणीबलैः सह निर्गत्य प्रति-
 स्थाननगरमागत्य शालिवाहनं प्रति दूतं प्रेषितवान् । ततस्तेनागत्य शालिवाहनो भणितः भो शालिवाहन ! राजाधिराजो विक्रमो राजा त्वामाह्वयति । तर्हि त्वं तस्य दर्शनार्थमागच्छ शालिवाहनेनोक्तं भो दूता ! अहं

एकाकी सन् राजानं न द्रक्ष्यामि षडङ्गवलोपेतः समराङ्गणे
विक्रमस्य दर्शनं करिष्यामि । रात्रे एव निवेदयन्तु भवन्तः
तस्य वचनं श्रुत्वा दूता रात्रे तथैवाचख्यः, तत् श्रुत्वा
राजा विक्रमोऽपि समरभूमिमागतः । शालिवाहनोऽपि
कुम्भकारगृहे मृत्तिकया कृतान् हस्त्यश्वरथपदातिबलान्
मन्त्रेण समुज्जीव्य तेन षडङ्गबलेन नगरात् निर्गत्य सम-
राङ्गणं प्रति समागतः तदा उभयदलनिर्गमसमये ।

दिक्चक्रं चलितं तदा जलनिधिर्जातो भृशं व्याकुलः
पाताले चकितो भुजङ्गमपतिः पृथ्वीधरः कम्पितः ।
सोत्कम्पा पृथिवी महाविषभृतः क्रौडं नमत्युत्काटं
वृत्तं सर्वमनेकधा दलपतेरेवं चमूनिर्गती ॥ १ ॥

पवनगतिसमानैरश्वयूथैरनन्तै-
र्मदधरगजयूथैः राजते सैन्यलक्ष्मीः ।
ध्वजचमरवरास्त्रैरावृतं खं समस्तं
पटुपटुहृदङ्गैर्भेरिनादैस्त्रिलोके ॥

ततः उभयदलं मिलितं तस्मिन् समये ।
अश्वादेः खुररेणुभिर्बहुतरैर्व्याप्तं च शेषं नभः
छत्रैरावृतमन्तरालमनिशं व्याप्तं च भेरीरवैः ॥
निर्घोषैः रथजैः गजाश्वनिरदैस्तत्किङ्किणीनां रवैः ।
वीराणां निनदैः प्रभूतभयदैरन्योन्यसेना बभूवुः ॥ ३ ॥

खट्वाङ्गैर्भक्तशस्त्रैः खलखुरणगदा मुहुराङ्गैर्न्दुबाणै-
र्नाराचैर्भिन्दिपालैर्हलवरमुसलैः शक्तिकुन्तैः कृपाणैः ।
पट्टोद्यैः शक्तिवज्रप्रभृतिभिरपरैर्दिव्यशस्त्रैः सुतीक्ष्णैः ।
रन्योन्यं युद्धमेवं मिलितदलयुगे वर्तते सङ्गदानाम् ॥ ४ ॥

तत्र रणे ।

एके वै हन्यमाना रणभुवि सुभटा जीवहीनाः पतन्ति
 एके मूर्च्छां प्रपन्नाः स्युरपि निजवलैरुत्थिताः सम्भवन्ति ।
 सुञ्चन्ते सादृहासं निजनिष्कृतिपरं मानमाद्यं प्रसादं
 भूत्वा धावन्ति चाग्रे जितमरणभयाः प्रौढिमङ्गे हि कृत्वा ॥५॥
 एके वै शात्रवाणां समरभयवशात् त्रासमुत्पादयन्ति
 एके सम्पूर्णघातैरुपहतवपुषो नाकनारीप्रियाःस्युः ।
 एके वै वीरधूयां रिपुहतजठरा भिद्यमानाश्च शस्त्रैः
 अस्त्रैः सन्निवृत्तदेहा अपि भयरहिता वैरिभिर्यान्ति युद्धम् ॥६॥
 तत्रारेष्कु, रिकादि शस्त्र निचया भान्तौव मीनादयः
 केशस्त्रायुशिरान्त्र जाल निवहैः शैवालवद् दृश्यते ।
 यानीभेन्द्रकलेवराणि पतितानी दृङ् न शम्भोर्मधे
 प्रेतानीव बिभान्ति तानि रुधिरे चास्थीनि शङ्का इव ॥७॥

ततो विक्रमार्केण शालिवाहनस्य सैन्यं सर्वं पातितं
 शालिवाहनोऽपि शेषनागेन्द्रं संस्मार शेषेण सर्पाः प्रेषिताः
 तैः सर्पैर्दष्टं विक्रमादित्यसैन्यं विशेषेण मूर्च्छितं रणाङ्गणे
 पपात । तदनन्तरं विक्रमार्को राजा एकाकी निजनगरं
 जगाम । स्वसैन्यं सञ्जीवनार्थं अद्भोदके स्थित्वा नववर्षपर्यन्तं
 वासुकिमन्त्रमनुष्ठितवान् । ततो वासुकिः तस्मै प्रसन्नो-
 भूत्वा बभाण भो राजन् ! वरं वृणीष्व विक्रमेण भणितं
 भो सर्पराज ! यदि मम प्रसन्नोऽसि तर्हि सर्पविषवेगेन
 मूर्च्छितस्य मम सैन्यस्य सञ्जीवनार्थं अमृतघटं देहि अथ
 वासुकिना अमृत घटोदत्तः । तममृतघटं गृहीत्वा राजा
 विक्रमो यावत् मार्गं समायाति तावद् ब्राह्मणः कश्चिदागत्य

हरेर्लीलावराहस्य दंष्ट्रा दण्डः पुनातु वः ।

हिमाद्रिशिखरस्येव धात्री यस्य श्रियं दधौ ॥ १ ॥

इत्याशिषमुक्तवान् ततो राज्ञा भणितं भो ब्राह्मण !
कुतः समागतोऽसि ब्राह्मणेनोक्तम् । अहं प्रतिष्ठा नग-
रादागतः राज्ञोक्तम् । किं वदसि ब्राह्मणो वदति भवान्
अर्थिजनचिन्तामणिः यतश्चिन्तितं वस्तु दातुं समर्थः
अतो ममैकस्मिन् वस्तुनि प्रीतिरस्ति तद्दीयते तर्हि
वदामि । राज्ञोक्तम् । यत् त्वया याच्यते तत् दास्यामि ब्राह्म-
णेनोक्तम् । मल्लममृत घटो दातव्यः राज्ञोक्तम् । त्वं केन
प्रेषितोऽसि ब्राह्मणेनोक्तम् । अहं शालिवाहनेन प्रेषितः
तत् श्रुत्वा राज्ञा विचारितं मया पूर्वं अस्मै दास्यामि
इति भणितं इदानीं न दीयते चेत् अपकीर्त्तिरधर्मेऽपि
भविष्यति अतः सर्वथा दातव्यमेव । ब्राह्मणेन भणितं भो
राजन् ! किं विचारयति ? भवान् सज्जनः । सज्जनस्य
भाषणे पुनरन्यथा न भवति तथा चोक्तम् ।

उदयति यदि भानुः पश्चिमे दिग्विभागे

प्रचलति यदि मेरुः शीतलो याति वह्निः ।

विकसति यदि पद्मं पर्वताग्रे शिलायां

न भवति पुनरन्यद् भाषणं सज्जनानाम् ॥ १ ॥

राज्ञोक्तम् । सत्यमुक्तं भवता । तथैव क्रियते गृह्यतां अमृ-
तघटः । अथ तस्मै घटं ददौ । सोऽपि ब्राह्मणो राजानं सुत्वा
निजस्थानं गतः । राजापि उज्जयिनीमगात् । इमां कथां
कथयित्वा पुत्तलिका भोजराजानमवोचत् भो राजन् ! त्वयि
* एवमौदार्यं धैर्यं विद्यते तर्हि अस्मिन् सिंहासने समुपविश ।

अथ पञ्चविंशोपाख्यानम् ।

पुनरपि राजा सिंहासने यावत् समुपविशति तावद्-
न्यथा पुत्तलिकयोक्तं भो राजन् ! यस्य विक्रमस्यौदार्या-
दिगुणाः सन्ति तेनैव उपवेष्टव्यम् पुत्तलिके ! कथय विक्रमस्य
औदार्यं वृत्तान्तम् । सा अब्रवीत् श्रूयतां राजन् ! विक्रमा-
दित्ये राज्यं शासति एकदा कश्चित् ज्योतिषिकः समागत्य ।

सूर्यः शौर्यमथेन्दुरिन्द्रपदवीं सम्पङ्गलं मङ्गलः

सहवृद्धिश्च बुधो गुरुश्च गुरुतां शुक्रः सुतं शं शनिः ।

राहुर्बाहुर्वलं करोतु नियतं केतुः कुलस्योन्नतिं

नित्यं प्रीतिकरा भवन्तु भवतां सर्वेऽनुकूला ग्रहाः ॥१॥

इत्याशिषमुक्त्वा पञ्चाङ्गानि कथयामास । अथ भूपतिः
ज्योतिषिकमपृच्छत् भो दैवज्ञ ! अस्मिन् संवत्सरे राजा रविः
मन्त्री भीमः मेघाधिपो भीमः । शनैश्चरो रोहिणी शकटं
भित्वा यास्यति तस्मात् सर्वथा अनाहृष्टिर्भविष्यति उक्तञ्च ।
वराहमिहिर संहितायाम् ।

यदाह्यर्कं सुतो भङ्गे रोहिणी शकटं खलु ।

भित्वा न वर्षति तदा मेघो द्वादशवर्षाणि ॥

तथा च ।

रोहिणी शकटमर्कनन्दनञ्चेद्भिनत्ति रुधिरौघ भाक् मही ।

किं ब्रवीमि न हि वारिसागरे सर्वलोक उपयाति संचयम् ॥१॥

मतान्तरे च । यदा भिनत्ति मन्दोऽयं रोहिण्या शकटं तदा ।

वर्षाणि द्वादशानीह वारिवाहो न वर्षति ॥ २ ॥

एतद्दैवज्ञ वचनं श्रुत्वा राजा अब्रवीत् । तस्यावर्षणस्य

कोऽप्युपायोऽस्ति ? दैवेनोक्तम् । कुतो नास्ति । कमपि
ग्रहहोमादिकं क्रियते चेत् वृष्टिर्भविष्यति ततो विक्रमो
राजा श्रोत्रियान् ब्राह्मणान् आहूय तेषां पुरतः पूर्ववृत्तान्तं
उक्त्वा तैर्होमं कारयितुमारब्धवान् । ततः सर्वाऽपि होमसा-
मग्री सम्पादिता । राज्ञा द्रव्यान्नवस्त्रादिना ब्राह्मणाः सन्तो-
षिताः दश दानानि दत्तानि । तदनन्तरं भूरिदानेन दीना-
न्धबधिरपङ्गुनाथादयः सन्तोषिताः । परं वृष्टिर्न भवति
तदभावेन सर्वा लोकाः बुभुक्षिताः परं क्लेशमगमन् ।
राज्ञापि तेषां दुःखेन स्वयं दुःखितः सन् एकदा यज्ञ-
शालायां समुपविष्टो यावच्चिन्तयति तावदशरीरिणी वागा-
सीत् भो राजन् ! पुरस्थित-देवालय-निवासिनी देवी
ते आशां पूरयिष्यति देवतायाः पुरतो द्वात्रिंशलक्षणयुक्तस्य
पुरुषस्य शिरःकृत्वा बलिः दीयते चेत् वृष्टिर्भविष्यति । तत्
श्रुत्वा राजा देवालयं गत्वा देवीं नत्वा यावत् खड्गं शिरसि
दधाति तावद्देवतया धृतो भणितश्च भो राजन् ! तव
धैर्येण प्रसन्नाऽस्मि वरं वृणीष्व राजा वदति भो देवि ।
यदि मम प्रसन्नासि तर्हि अनावृष्टिं निवारय । देवत-
योक्तं तथा करिष्यामि । ततो राजा निजसभामागतः
इमां कथां कथयित्वा पुत्तलिका भणति भो राजन् ! यदि
त्वयि एवं धैर्यं परोपकारवासना च विद्यते तर्हि अस्मिन्
सिंहासने समुपविश ।

अथ षड्विंशोपाख्यानम् ।

पुनरपि राजा सिंहासने यावत् समुपविशति तावदन्यथा पुत्तलिकयोक्तम् । भो राजन् ! अस्मिन् सिंहासने स एव उपविष्टुं योग्यः यस्य विक्रमस्यौदार्यदयो गुणा भवन्ति । भोजिनोक्तम् । पुत्तलिके ! कथय तस्य विक्रमस्यौदार्यवृत्तान्तं सा अब्रवीत् भो राजन् ! अयतां औदार्यं दया विवेक धैर्यादिगुणैः अन्यो विक्रमसदृशो राजा नास्ति अन्यच्च यदुक्तं तदन्यथा न करोति यच्चित्ते स्थितं तत् तथैव वदति यद्वचने स्थितं तत् तदेव करोति अतः सज्जनोऽयं उक्तञ्च ।

यथाचित्तं तथावाक्यं यथावाक्यं तथा क्रिया ।

चित्ते वाचि क्रियायाञ्च साधूनामेकरूपता ॥

एकदा सुरनगर्यां इन्द्रः सिंहासने उपविष्टोऽभूत् तस्य सभायामष्टाशीतिसहस्राणि ऋषीणां आसन् । त्रयस्त्रिंशत्-
कोट्यः देवता उपविष्टा आसन् । अष्टौ लोकपालाः एको-
नपञ्चाशन्नरुहणाः द्वादशादित्याश्च नारदः तुम्बुरुश्च
उर्वशीमेनकारन्भातिलोत्तमामिश्रकेशी घृताचीमञ्जुघोष
प्रियदर्शना प्रभृति दिव्यस्त्रिय उपविष्टा बभूवुः । सर्वोऽपि
गन्धर्वाणां गणः उपविष्टोऽभूत् । तस्मिन्नवसरे नारदेन उक्तं
अभ्रादि भूमण्डले विक्रमार्कं सदृशः कीर्तिमान् परोपकारी
महासत्त्वसम्पन्नो राजा नास्ति तद्वचनमाकर्ण्य सर्वे देव-
सभास्थिताः परं विस्मयं जग्मुः । कामधेनुरपि भणति
कोऽत्र सन्देहः विस्मयोऽपि न कार्यः उक्तञ्च ।

दाने तपसि शौर्ये च विज्ञाने विनये नये ।

विस्मयो न च कर्त्तव्यो बहुरत्ना हि वसुन्धरा ॥ १ ॥

तथा च, बाजिवारण स्त्रीहानां काष्ठपाषाणवाससाम् ।

नारीपुरुषतोयानां अन्तरं महदन्तरम् ॥

तदनन्तरं इन्द्रेण सुरभिः भणिता त्वं मर्त्यलोकं गत्वा
विक्रमस्य दयापरोपकारादीन् गुणान्विष्टित्य मम निवेदय
इति । ततः सुरभिरत्यन्तदुर्बलं गोरूपं धृत्वा मर्त्यलोकं गता ।
यावत् विक्रमाकीर्णं मार्गं समायाति तावत् स्वयं अत्यन्तदुस्तरे
पङ्के निमग्ना आसीत् । राजानं दृष्ट्वा च कातरं शब्दं चकार
राजापि तत्समीपमागत्य यदा पश्यति तदा अतिसङ्कीर्णं
दुस्तरे पङ्के निमग्ना आसीत् तत्समीपे व्याघ्रः कश्चित् समु-
पविष्टो अस्ति । राजनि ताङ्गां उत्थापयितुं प्रयत्नं क्रियमाणे
सूर्योऽप्यस्तं गतः । अथ रात्रिरागता । सोऽपि अनार्थां ताङ्गां
रक्षन् तत्रैव स्थितः । ततः सूर्योदयो जातः । गौरपि राज्ञो
दयाधैर्यादिगुणान्विरीक्ष्य स्वयमेवोत्थिता राजानमवदत्
भो राजन् ! अहं सुरभिधेनुः तव दयादिगुणानवलोक-
यितुं स्वर्गात् समागता तत्र प्रत्ययो दृष्टः त्वत्सदृशो
राजा दयापरो भूतले नास्ति अहं प्रसन्नाऽस्मि वरं वृणीष्व
राज्ञा भणितं त्वत्प्रसादात् मयि न्यूनता नास्ति किं मया
प्रार्थ्यते तयोक्तं मम वाक्यं कथमपि निःफलं न भवति
तर्हि अहं तव समीपे एव तिष्ठामि इति राज्ञा सह
निर्गता । ततो राजा यावत् तथा सह मार्गं गच्छति
तावत् ब्राह्मणः कश्चिदागत्य ।

सानन्दं नन्दिहस्ताहतमुरजरवाहृत कौमारबर्हिः

स्नासान्नासाग्र रन्ध्रं विशति फणिपती भोगसङ्कोचभाजि ।

गण्डोड्डीनालिमालामुखरितककुभस्ताण्डवे शूलपाणे-
वैनायक्यश्चिरं वो वदनविधूतयः पान्तु चीत्कारवत्यः ॥

इत्याशिषं प्रयुज्याब्रवीत् । भो राजन् ! अहं दारिद्रः
कृतः अतोऽहं सर्वान् जनान् पश्यामि मां केचन न
पश्यन्ति ।

दारिद्र्याय नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः ।

जगत् पश्यामि येनाहं न मां पश्यन्ति केचन ॥

यस्तु दारिद्र्यमुद्रितस्तस्य गृहे सर्वदा सूतकमेव
भवति ।

स्वयासं पथिकाय देहि सुभगे ! नो नो गिरो निष्फलाः
कस्मात् ? ब्रूहि, सखे ! नु सूतकमिदं कालावधिर्नास्तिकी ।
यावज्जीवमिदं न याति विषमं पुत्रोद्भवं सूतकं
को जातो मयि सर्ववित्तरहिते ? दारिद्र्यनामासुतः ॥

राज्ञोक्तम् । भो ब्राह्मण ! किं याचसे ? ब्राह्मणेन भणितं
भो राजन् ! भवान् आश्रितकल्पवृक्षः यावज्जीवं मम
दारिद्र्यविच्छित्तिर्यथा भवति तथा विधेयं राज्ञोक्तं तर्हि
इयं कामधेनुस्तर्पेयिता दास्यति इमां गृहाण इति तस्मै
कामधेनुं प्रादात् । ब्राह्मणः स्वर्गसुखं गत इव कामधेनुं
गृहीत्वा निजस्थानं जगाम । राजापि निजनगरीमगात् ।
इमां कथां कथयित्वा पुत्तलिका भोजराजानं जगाद भो
राजन् ! त्वयि एवमीदार्थः यदि विद्यते तर्हि अस्मिन्
सिंहासने समुपविश्य राजा तूष्णीं अभूत् ।

अथ सप्तविंशोपाख्यानम् ।

पुनरपि राजा सिंहासने उपवेष्टुं यावत् प्रयतते तावदन्या
पुत्तलिका भणति भो राजन् ! यस्य विक्रमस्यैव औदार्योदयो
गुणा भवन्ति सोऽस्मिन् सिंहासने उपवेष्टुं क्षमः । भोः पुत्त-
लिके ! कथय तस्य विक्रमस्यौदार्यादिगुणवृत्तान्तम् । सा अब्र-
वीत् श्रूयतां राजन् ! विक्रमो राजा पृथिव्यां पर्यटन् नग-
रमेकमगमत् । तत्रान्यो राजा अतीव धार्मिकः श्रुतिस्मृति-
विहितानुष्ठानपरः तत्र स्थितान् ब्राह्मणादिचतुर्वर्णान्
सम्यक् प्रतिपालयति स्म सर्वो लोकः सदाचाररतः अतिथि-
प्रियो दयापरश्च । राजा विक्रमोऽपि दिनत्रयं दिनपञ्चकं
वा तत्र स्थास्यामि इति कृतनिश्चयः कञ्चन अतिमनोहरं
देवालयं गत्वा देवं नमस्कृत्य रङ्गमण्डपे उपविष्टः । अत्रान्तरे
कश्चिद्राजकुमार इव अतिमनोहररूपो दुकूलवस्त्रधारी
नानाभरणालङ्कृतशरीरः कुङ्कुमकूर्पूरकस्तूरीमृगमदमिश्रितैः
घन्टनैर्विलिप्ततनुः यैः सह तत्रागतः तैः सह नानाविध-
कानकथाप्रस्ताव विनोदादिकं विधाय पुनस्तैः सह निर्गतः ।
राजापि तं दृष्ट्वा कोऽयमिति विचारयन् स्थितः । ततो
द्वितीयदिने स एव एकाकी वस्त्रादिरहितः कौपीन-
मात्रशेषः सन् समागत्य देवालयस्य रङ्गमण्डपे पपात ।
राजा तं दृष्ट्वा भणति भो देवदत्त ! पूर्वद्युः अलङ्कृतशरीरो
राजकुमार इव वयस्यैः संसेव्यमानोऽत्र समागतः अद्य किमी-
दृशीं कष्टां दशां प्राप्तोऽसि तेनोक्तम् । भो स्वामिन् ! किमेव-
मुच्यते अहं पूर्वद्युस्तदा तथैव स्थितः इदानीं दैवयोगात्
एवं तिष्ठामि । तथा हि,

ये वर्द्धिताः करिकपोलमदेन भृङ्गाः

प्रोत्फुल्लपङ्कजरजःसुरभीकृताङ्गाः ।

ते साम्प्रतं विधिवशात् क्षपयन्ति कालं

निम्बेषु चार्ककुसुमेषु च चत्वरेषु ॥

तथा च ।

रस सह कारताली परिमलकेलि परायणी मधुपः ।

अधुना हतविधिवशाद्वर्कवने शरभसङ्कुले स्त्रमति ॥

तथा च, ये वर्द्धिताः कनकपञ्जर रेणुमध्ये

मन्दाकिनी विमलनीरजरङ्गभङ्गे ।

ते साम्प्रतं विधिवशात् कलहंसपोताः

शैवालमालजटिलं जलमाविशन्ति ॥

अपि च, वातान्दोलितपङ्कजच्युतरजः पीठाङ्गरागोज्ज्वलो

यः श्रुत्वोत्कलकूजितं मधुलिहां सञ्जातहर्षीत्सवः ।

कान्ताचञ्चुपुटाञ्चलस्थितविसर्गासग्रहेऽप्यक्षमः

सोऽयं सम्प्रति हंसको विधिवशात् काष्ठं तृणं याचते ॥

अन्यच्च कर्मणा नियमितो जनः किं कष्टं न प्राप्नोति ।

तथा चोक्तम् ।

ब्रह्मा येन कुलालवत् नियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे

विष्णुर्येन दशावतार गहने क्षिप्तो महा सङ्कटे ।

रुद्रो येन कपालपाणिपुटको भिक्षाटनं कारितः

सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥

राज्ञा भणितं को भवान् ? तेनोक्तं अहं द्यूतकारः । रा-

ज्ञोक्तम् । द्यूतक्रीडां जानासि, किं ? तेनोक्तं द्यूतविद्यावि-

षये अहं विचक्षणः । अन्यच्च । सारौक्रीडां जानामि बुद्धि-

बलं जानामि परं सर्वमेव तदनर्थकं दैवमेव बलवदिति ।

उक्तञ्च, गजभुजङ्गविहङ्गमवम्भनं

शशिदिवाकरयोर्ग्रहपौडनम् ।

मतिमताञ्च निरीक्ष्य दरिद्रतां

विधिरहो बलवानिति मे मतिः ॥

तथा च, नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं

विद्यापि नैव न च यत्नकृताऽपि सेवा ।

भात्यानि पूर्वतपसा खलु सञ्चितानि

काले फलन्ति पुरुषस्य यथैव वृत्ताः ॥

। राज्ञोक्तम् । भो देवदत्त ! त्वमेवं अतिप्राज्ञोऽपि कथ-
मेवं अतिपापे द्यूतकर्मणि रतोऽसि तेनोक्तम् । प्राज्ञोऽपि
पुरुषः कर्मणा प्रेर्यमाणः किं किं न करोति उक्तञ्च ।

किं करोति नरः प्राज्ञः प्रेर्यमाणः स्वकर्मभिः ।

प्रायेण हि मनुष्याणां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥

राज्ञा भणितम् । भो देवदत्त ! द्यूतं महदापन्नमूलं
सर्वेषां व्यसनानामाश्रयो द्यूतमेव च उक्तञ्च ।

भवनमिदमकीर्तिश्चोरवेश्याङ्गनानां

व्यसनपतिरुदारः सन्निधिः पापभाजाम् ।

विषम नरकमार्गे प्रज्ञया ह्यत्र को हि

विमलविशद बुद्धिर्द्यूतमङ्गीकरोति ? ॥

तथा च ।

क्वा कीर्तिः क्व दरिद्रता क्व विपदः क्व क्रोध लोभोदय-
शौर्यादिव्यसनं क्व वा हि नरके दुःखं मृतानां कृणाम् ।
यदुद्यतैर्गुरुमोहतो हि मनुजो दुःखेषु निक्षिप्यते

प्राज्ञो वा भुवि दुर्जनेषु सकलैर्नष्टेषु च स्मर्यते ॥

तस्मात् कारणात् महापापानि सप्त व्यसनानि त्या-
ज्यानि उक्तञ्च ।

द्यूतमांस सुरावेद्या खेटचौर्यपराङ्मना ।

महापापानि सप्तैव व्यसनानि त्वजेद् बुधः ॥

अन्यच्च, यस्त्वेक व्यसनायुक्तो निर्गमे च न पश्यति ।

किं पुनः सप्तभिर्युक्तो व्यसनैः सङ्कुलः पुमान् ॥

तथा हि ।

द्यूतात् धर्मसुतः पलादिह वको मयाद् यदीर्नन्दना-

स्योरः कामवशात् मृगान्तकरणात् स ब्रह्मदत्तो नृपः ।

चौर्यत्वाच्चैव भूतिरन्यवनितासङ्गाद् दशास्यो हठा-

देकैक व्यसनाहता इति नराः सर्वेर्न को नश्यति ॥

अतस्त्वया एतानि परित्याज्यानि । द्यूतकारिणीकम् ।
भो स्वामिन् ! मम तदेव जीवनम् कथं परित्यज्यते यदि त्वं
ममोपरि कृपां विधाय कमपि धनार्जनोपायं कथयिष्यसि
तर्हि अहं द्यूतं त्यज्यामि अस्मिन्नवसरे विदेशवासिनौ हौ
ब्राह्मणावागत्य देवालयस्य एकदेगे समुपविष्टौ परस्परं
मन्त्रयन्तः तत्र एकेनोक्तम् । मया च सर्वोऽपि पिशाचलिपि-
कञ्जोऽवलोकितः तत्र एवं लिखितमस्ति अस्य देवालयस्य
ईशानभागे पञ्चधनुप्रमासि दीनारपूरितं घटत्रयं स्थापित-
मस्ति तत्समीपे भैरवस्य प्रतिमास्ति भैरवं स्वरक्तेन
खेचयित्वा ग्राह्यमिति राजापि तस्य वचनमाकर्ण्य तत्र
गत्वा स्वदेह रक्तेन भरवं यावत् सिञ्चति तावत् प्रसन्नेन
भैरवेण भणितं भो राजन् ! वरं वृणीष्व राज्ञोक्तम् । अथ

द्यूतकाराय दीनारपूरितं घटत्रयं देहि ततो भैरवेण तद्धनं
द्यूतकाराय दत्तं द्यूतकारो राजानं सुत्वा निजनगरं
गतः । राजापि निजनगरमागतः । इमां कथां कथयित्वा
पुत्तलिका राजानं ममणत् भो राजन् ! त्वयि एवमी-
दाय्यं धैर्यं परोपकारादिगुणाः चेत् विद्यन्ते तर्हि
अस्मिन् सिंहासने समुपविश्य राजा तूष्णीमासीत् ।

अथ अष्टाविंशोपाख्यानम् ।

पुनरपि राजा यदा सिंहासने समुपविशति तावदन्या
पुत्तलिका वदति भो राजन् ! अस्मिन् सिंहासने धैर्या-
दिगुणयुक्तो विक्रम एव उपवेष्टुं क्षमः नान्यः भोजिनोक्तम् ।
भो पुत्तलिके ! कथय तस्य विक्रमस्योदाय्यं गुणवृत्तान्तं सा
कथयति श्रूयतां राजन् ! विक्रमादित्यो राजा पृथिव्यां
पर्यटन् नगरमेकमगमत् । तत्र नगरसमीपे विमलो-
दका नदी प्रवहति नदीतीरे नानाविधतरु कुसुम-
फलोपशोभितं वनमासीत् तमध्ये अतिमनोहरं देवालयं
आसीत् । राजा तत्र नदीजले स्नात्वा देवं नमस्कृत्य देवा-
लये उपविष्टः । अत्रान्तरे चत्वारो वैदेशिकाः समागत्य
राज्ञः समीपे उपविष्टाः । ततो राजा तान् अप्राचीत् भो यूयं !
कुतः समागताः ? तत्रैकेनोक्तम् । अयं अपूर्वदेशादागतः
राज्ञोक्तम् । तत्र देशे किं किमपि अपूर्वं दृष्टं ? तेनोक्तम् ।
तत्र देशे वेतालपुरी नाम पुरी वर्तते तत्र शोणितप्रिया देव-
तास्ति तत्रत्यो महाजनो राजा च प्रतिवत्सरं स्वमनोरथ-
पूरणार्थं अशुभनिवृत्त्यर्थं च तस्यै देवतायै पुरुषोपहारं प्रय-

च्छति तस्मिन् दिने यदि कोऽपि वैदेशिकः समायाति तर्हि
तमेव देवतायै पशुवत् समर्पयति वयमपि तस्मिन्ने-
वदिवसे मार्गवशात् तं नगरं गता ततस्तत्रस्था अस्मान्
समुद्धर्तुं समागताः तत् श्रुत्वा वयं प्राणान् गृहीत्वा
पलाय्य समागताः । एतन्महदाश्चर्यं अस्माभि दृष्टं तत्
श्रुत्वा राजा विक्रमस्तत्र गत्वा देवतां प्रणमति भयङ्कराश्च
विलोक्य देवतां स्तौति ।

ब्रह्माणी कमलेन्दु सौम्यवदना माहेश्वरी लीलया

कौमारी रिपुदर्शनाशनकरी चक्रायुधा वैष्णवी ।

वाराही घनघोरधर्वररवा ऐन्द्री च वज्रायुधा

चामुण्डा गणनाथरुद्रसहिता रक्षन्तु मां मातरः ॥

इति स्तुतिं विधाय रङ्गमण्डपे उपविष्टः । तस्मिन्नवसरे
कश्चिद्दीनवदनो महाजनैः सह वाद्यं पुरस्कृत्य समायातः
राजापि तं दृष्ट्वा मनसि विचारयतिस्म अयमेव देवताबलि-
निमित्तं महाजनैः समानीतः । ततः अत्यन्तक्लान्तवदन
इव दृश्यते अस्मिन्नवसरे मम शरीरं दत्त्वा एनं मोचयिष्यामि
इदं शरीरं शतवर्षाणि स्थित्वा सर्वथा नाशमेव यास्यति
अतः शरीरिणां स्वदेहव्ययेनापि धर्मः कीर्त्तिश्चोपार्जनौया
उक्तञ्च ।

चला लक्ष्मीश्वलाः प्राणाश्वलो देहोऽथ यौवनम् ।

चलाचलश्च संसारः कीर्त्तिर्धर्मश्च निश्चलः ॥

अन्यच्च, अनित्यानि शरीराणि वैभवं नैव शाश्वतम् ।

नित्यं सन्निहितो मृत्युः कर्त्तव्यो धर्मसंग्रहः ॥

तथा च, अर्थाः पादरजोपमा गिरिनदीवेगोपमं यौवनं

आयुष्यं जलविन्दुचञ्चलतरं फेनीपमं जीवितम् ।

धर्मं यो न करोति निश्चलमतिः स्वर्गार्गलोद्घाटनं

पञ्चात्तापहतो जरापरिणतः शोकाग्निर्ना दह्यते ॥

एवं विचार्य राजा तान्महाजनानुवाच । भो महा-
जना ! अयं दीनवदनः कुत्र नीयते तैरुक्तं एनं देवतायै
बलि निमित्तं दास्यामः राज्ञोक्तम् । कस्मात् कारणात् ? तैरुक्तं
देवता अनेन पुरुषोपहारेण तुष्टा सती अस्माकं मनोरथं
पूरयिष्यति राज्ञोक्तम् । भो महाजना ! अयमत्यन्ताल्प-
तनुः परं भीतश्च अस्य शरीरोपहारेण देवतायाः का हृत्ति-
र्भविष्यति तस्मादमुं मुञ्चत अहमेव तदर्थं मम शरीरं दा-
स्यामि अहं पुष्टाङ्गोऽस्मि मम मांसोपहारेण देवतायाः हृत्ति-
र्भविष्यति अतो मां मारयत इति भणित्वा तं मोचयित्वा
राजा स्वयमेव देवतायाः पुरतो गत्वा खड्गं यावत् कण्ठे
पातयति तावद्देवतया खड्गं धृत्वा भणितः भो महासत्व !
तव धैर्येण परोपकारकरणेन च सन्तुष्टास्मि वरं वृणीष्व
राज्ञोक्तम् । भो देवि ! यदि मम प्रसन्नाऽसि तर्हि अद्य-
प्रभृति पुरुष मांसोपहारं परित्यज देवतया तथासु इति
भणितं महाजना राजानं वदन्तिस्म भो राजन् ! त्वं सुखा-
भिलाषी सन् द्रुम इव परार्थमेव खेदं वहसि तथा हि ।

अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीव्रमुष्णं

शमयति परतापं छायाया संश्रितानाम् ।

स्वसुखं विनिहताशः खिद्यते लोकहेतोः

प्रतिदिनमथवा ते वृत्तिरेवंविधैव ॥

अथ तेषां अनुज्ञां गृहीत्वा निजनगरमगमत् । इति कथां

कथयित्वा पुत्तलिका भोजं अवदत् भो राजन् !
 त्वयि एवं धैर्यं औदार्यं परोपकारादिगुणा विद्यन्ते चेत्
 तर्हि अस्मिन् सिंहासने समुपविष ।

—

अथ जनत्रिंशोपाख्यानम् ।

पुनरपि राजा यावत् सिंहासने समुपविशति तावद-
 न्यथा पुत्तलिकयोक्तम् । भो राजन् ! यस्य विक्रमस्यैव औ-
 दार्यादयो गुणा विद्यन्ते स एवात्र सिंहासने उपवेष्टुं क्षमः
 भोजेनोक्तम् । पुत्तलिके ! कथय तस्य विक्रमस्यौदार्यगुणव-
 त्तान्तम् सा अवब्रवीत् श्रूयतां राजन् ! एकदा विक्रमाकीर्ण-
 राजकुमारैरुपास्यमानः सभायां उपविष्टोऽस्ति तदा
 कश्चित् स्तुतिपाठकः समागत्य ।

यावद्दीचीतरङ्गान् वहति सुरनदी जाङ्गवी पुण्यतोया
 आवञ्चाकाशमार्गे तपति हि भुवनं भास्करो लोकपालः ।
 यावदञ्जलील स्पटिक मणिशिला विद्यते मेरुशृङ्गे
 तावत्पुत्रैश्च गौत्रैः स्वजनपरिवृतो भुञ्क्ष्व राज्यं नृपालम् ॥

इत्याशिषमुक्त्वा राजानं स्तौति भो राजन् !

यथा सरति जीमूते मयूरो ग्रीष्मपौडितः ।

वृषितो याचते तोयं तथाहं तव दर्शनात् ॥

अहं हि दूरदेशवासी तव कीर्त्तिं समाकर्ष्य दूरा-
 दागतोऽस्मि तव कीर्त्तिः समार्णवमेदिनीमण्डिता ।

कपूरादपि कैरवादपि दलात् कुन्दादपि स्वर्णदि-
 कक्षोलादपि कैरवादपि चलत्कान्तादृगन्तादपि ।

निःशेषश्च यथा कलङ्करहितात् शीतांशुखण्डादपि
श्वेताभिं स्तव कौत्सिभिर्धवलिता सप्तार्णवा मेदिनी ॥

भो राजन् ! त्वां अर्थिजन कल्पद्रुममागत्य अथ दारिद्र्य
व्याधिसुक्तोऽस्मि अन्यच्च । अस्मिन् देशे सकलार्थिकल्पद्रुमं
भवन्तं विलोक्य धनेश्वरनामा कश्चिद् राजा अस्माकं स्मृति-
प्रथि उदेति । उत्तरस्यां दिशि ईशानभागे जम्बीरनगरे धने-
श्वरनामा कश्चिद् राजा अर्थिनां दारिद्र्य दुःख निवारणार्थं
याचकेभ्यो धनं वितरितवान् एकदा धनेश्वरेण माघशुद्ध
सप्तमौदिवसे वसन्तपूजायां कृतायां सर्वे विदेशवासिनः या-
चकाः समायाताः तस्मिन् समये राज्ञा दानार्थं अष्टादश-
कोटि सुवर्णं दत्तम् । एवमत्यन्तमौदार्यवरिष्ठः स राजा इव
अस्मिन् देशे त्वमेव एकः दृष्टोऽसि । तस्य वचनं श्रुत्वा
विक्रमादित्यः भाण्डारिकमाह्वय अभणत् भो भाण्डारिक !
ऋषुं स्मृति पाठकं भाण्डारगृहे लीत्वा महाहर्षिणि रत्नानि
दर्शय ततोऽयं यावन्ति रत्नानि अन्यान्यपि वस्तूनि गृही-
यन्ति तावन्ति गृह्णातु तदनन्तरं भाण्डारिकस्तं भाण्डारे
लीत्वा दिव्यानि अनेकानि वस्तूनि अदर्शयत् स्मृतिपाठको-
ऽपि स्वेष्विवस्तूनि रत्नानि च गृहीत्वा परिपूर्णं मनोरथः
राजसमीपमागत्य भणति भो राजन् ! महेश्वरस्य तव प्रसा-
दादहं धनपतिर्जातोऽस्मि तव निधयो मम हस्तं प्राप्ताः ।
इदानीं तव चरित्र सादृश्यमिति क्रान्तं तव सादृश्यं हर-
हरिहरब्रह्मादयोऽपि न विभ्रति ।

तथा हि ।

वेधा वेदायनाविष्टो गोविन्दोऽपि गदाधरः ।

शम्भुः शूली विषादी च देवैस्त्वं केनोपमीयते ॥

एवं सुत्वा सुतिपाठकः ब्रह्मायुर्भवेत्याशिषमुक्त्वा निज-
स्थानं गतः । इति कथां कथयित्वा पुत्तलिका भोजमवदत्
भो राजन् ! त्वयि एवमौदार्यं विद्यते चेत् तर्हि अस्मिन्
सिंहासने समुपविश राजा तूष्णीमासीत् ।

अथ विंशोपाख्यानम् ।

पुनरपि यावत् राजा सिंहासने समुपविशति तावदन्या
पुत्तलिका भणति भो राजन् ! यस्तु विक्रम इव औदार्य-
दिगुणयुक्तः सोऽस्मिन् सिंहासने उपवेष्टुं योग्यः अन्यो न ।
राजाऽब्रवीत् भो पुत्तलिके ! कथय तस्य विक्रमस्यौदार्यवृ-
त्तान्तं साऽब्रवीत् श्रूयतां राजन् ! एकदा सकलसामन्त-
राजकुमारादिभिरुपास्य मानो राजा सिंहासने समुपविष्टो-
ऽभूत् । तस्मिन् समये ऐन्द्रजालिकः कश्चित् समागत्य ब्रह्मा-
युर्भवेत्याशिषमुक्त्वा भणति भो देव ! त्वं सकलकलाभिज्ञः
तव समीपमागत्य अनेकैः महेन्द्रजालिकैर्लाघवानि दर्शि-
तानि तर्हि अद्य मम एकं लाघवं सुप्रसन्नेन निरीक्षणीयं
राज्ञोक्तम् । नेदानीमवसरोऽस्माकं स्नानभोजनवेला जाता
प्रभाते द्रक्ष्यामः । ततः प्रभाते महाकायो महाश्मश्रुभिर्देदी-
प्यमानवपुः विपुलकन्धरे देदीप्यमानं खड्गं धृत्वा अति मनो-
हरया स्त्रिया कयाचिद्युक्तो राजसभायां समुपविष्टे राज्ञि
नमस्कारः । तदा तत्रत्यैरधिकारिभिः तदकार्यं दृष्ट्वा सविस्म-
येर्भणितं भो नायक ! भवान् कुतः समागतः तेनोक्तम् । अहं
महेन्द्रस्य सेवकः कदाचित् स्वामिना शप्तः अधुना भूमः

खड्गे तिष्ठामि इयं मम भर्त्या । अद्यैव देवदैत्ययोर्महद्युधं
 धारब्धं तर्हि अहं तत्र गच्छामि । अयं विक्रमादित्यः पर-
 नारौ सहोदरः इति विचार्य अस्य समीपे भार्यां निक्षिप्य
 युद्धार्थं गमिष्यामि । तत् श्रुत्वा राजापि परं विस्मयं गतः ।
 सोऽपि राज्ञः समीपे भार्यां निक्षिप्य राजानं निवेद्य खड्गेन
 धावत् गगने उत्पतति तावदाकाशे महान् भैरवरवो जातः
 “रे रे मारय मारय घातय इति” सभायां उपविष्टाः सर्वेऽपि
 लोकाः ऊर्ध्वमुखाः सकीर्तकं पश्यन्ति स्म । तदनन्तरं मुहूर्त्ते
 गते राजसभामध्ये गगनात् खड्गो रक्तलिप्तः तथैको
 बाहुः पतितः एवं सर्वैरवलोक्य भणितं अहो एतस्याः
 स्त्रिया वीरः पतिः संग्रामे प्रतिभटैर्हतः तस्यैको बाहुः
 खड्गश्च पतितः । एवं वदति सभाजने पुनः शिरश्च पतितं
 तथा कबन्धः पतितः । एतत् सर्वं दृष्ट्वा वीरस्य स्त्रिया भ-
 णितं भो देव ! मम भर्ता रणाङ्गणे युद्धं विधाय शत्रुभि-
 र्निहितः तस्यैदं शिरः सखड्गो बाहुः कबन्धोऽपि पतितः
 तर्हि स मे प्रियी भर्ता दिव्याङ्गनाभिः त्रियते तन्नमित्तमेतत्
 शरीरं स्थितं स मम स्वामी रणाङ्गणे प्रतिभटैर्हतः इदानीं
 एतच्छरीरं कस्य कृते रक्ष्यामि प्रमदाः पतिमार्गगाः इति
 विचेतनैरपि ज्ञातं तथा हि ।

शशिना सह याति कौमुदी सह मेघेन तडित् प्रलीयते ।

प्रमदाः पतिमार्गगा इति प्रतिपन्नं हि विचेतनैरपि ॥

तथा च, स्मृतिः, मृते भर्तारि या नारौ समारोहेद्वा ताश्चनम् ।

साबन्धतीव पूज्या स्यात् स्वर्गलोके निरन्तरम् ॥

धावच्चाम्नौ मृते पत्यौ स्त्री नात्मानं प्रदाहयेत् ।

तावन्न सुच्यते सा हि नरकादि कथञ्चन ॥
 मातृकं पैतृकं चापि श्वशुरस्य कुलं तथा ।
 कुलत्रयं तारयेद्भि भर्तारं यातुगच्छति ॥
 तथा च, तिस्रः कोट्यर्द्धकोटी च यानि रोमाणि मानवे ।
 तावत्कालं वसेत् स्वर्गे भर्तारं यातुगच्छति ॥
 व्यासग्राही यथा व्यालं बलादुद्धरते विलात् ।
 तथा स्त्री पतिमुद्धृत्य सह तेनैव मीदते ॥
 दुर्वृत्तं वा सुवृत्तं वा सर्वपापरतं तथा ।
 भर्तारं तारयत्येषा भार्या धर्मेषु निष्ठिता ॥
 अन्यच्च, जीवितं पतिहीनाया निष्फलञ्च भवेत् ध्रुवम् ।
 दीनायाः पतिहीनायाः किं तार्या जीविते फलम् ॥
 मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः ।
 अमितस्य च दातारं भर्तारं का न पूजयेत् ॥
 किञ्च, अपि बन्धुशता नारी बहुपुत्रैश्च संयुता ।
 शोच्या भवति सा नारी पतिहीना तपस्विनी ॥
 तथा च, गन्धैर्मास्यैस्तथा धूपैर्विविधैर्भूषणैरपि ।
 वासोभिः शयनैश्चैव विधवा किं करिष्यति ॥
 तथा च, नातन्तरी विद्यते वीणा माचक्रौ वर्तते रथः ।
 नापतिः सुखमाप्नोति नारी बन्धुशतैरपि ॥
 दरिद्रो त्यसनी वृद्धो व्याधितो विकलस्तथा ।
 पतितः कृपणो वापि स्त्रीणां भर्ता परा गतिः ।
 नास्ति भर्तृसमो बन्धुर्नास्ति भर्तृसमा गतिः ॥
 किञ्च, वैधव्यं सदृशं दुःखं स्त्रीणां अन्यं न विद्यते ।
 धन्या सा योषितां मध्ये भर्तृग्रे म्रियते हि या ॥

इत्युक्त्वा अग्निप्रवेशार्थं राज्ञः पादयोः पपात । राजा
तस्या वचनं श्रुत्वा करुणाद्ररससिक्तकर्णः सन् शीखण्डा-
दिभिश्चितां विरच्य तस्यै अनुज्ञां ददौ । सापि राज्ञः सकाशात्
अनुज्ञां लब्ध्वा भर्तुः शरीरेण समं अग्निं विवेश । ततः
सूर्याऽस्तमगात् । प्रभाते राजा सन्ध्यादिकं कर्म समनुष्ठाय
सिंहासने समुपविष्टो यावत् सकलसामन्त राजकुसारा-
दिभि रूपास्यते तावत् स एव नायकः पूर्ववत् खड्गहस्तः
अति दीर्घाकारो देदीप्यमानवपुः समागत्य राज्ञः कण्ठे
कल्पतरुकमलग्रथितां मालां परिमललब्धसुगन्धमधुकरनिकु-
रम्बनिरन्तरां निधाय ततस्तस्मै नानाविधयुद्धगोष्ठीं
वक्तुं प्रवृत्तः । ततः तं समागतं दृष्ट्वा सर्वापि सभा विस्म-
यङ्गता । पुनस्तेन भणितं भो राजन् ! मयि अस्मात् स्थानात्
स्वर्गं गते तव महेन्द्रस्य दैत्यानां च महान् संग्रामोऽभूत्
तस्मिन् समये बहवो राज्ञसा निपातिताः केचन पलाय-
गताः । युद्धावसाने देवेन्द्रेण सप्रसादमहं भणितः भो नायक !
त्वया अद्यप्रभृति भूलोकं प्रति न गन्तव्यम् । तव शापस्याव-
सानं जातम् । तवाहं प्रसन्नोऽस्मि गृहाणिदं कुबलयमिति रत्न
खचितं स्वकरात् मुक्तावलयं मम हस्ते अदात् । पुन-
र्मया भणितं भो स्वामिन् ! अत्रागमनसमये मया भार्या
विक्रमार्क समीपे निविष्टा । तां गृहीत्वा भ्रष्टिति पुनराग-
मिष्यामि इति पुरन्दरं उक्त्वा समागतोऽस्मि । त्वं परनारी
सहोदरः । सा मम भार्या दातव्या । तथा सह पुनः स्वर्लोकं
अमिष्यामि । तद्वचनं श्रुत्वा राजा सर्वैः सह सभायां तटस्थो
जातः । परं विस्मयं गत्वा तूष्णीं स्थितः । पुनस्तेन गदितं भो

राजन् ! किमिति जोषमास्यते राज्ञः समीपस्थैर्भणितं तव
 भार्या अग्निं प्रविष्टा । तेनोक्तम् । किमर्थं ? ततस्ते निरुत्तरी-
 भूताः आसन् । तदा तेन भणितं राजशिरोमणे ! परनारी
 सहोदर ! लोककल्पद्रुम ! विक्रमभूमिपाल ! ब्रह्मायुर्भव अहं
 महेन्द्रजालिकः तव पुरतः इन्द्रजालविद्यालाघवं दर्शितं
 राजापि विस्मयं गतः प्रसन्नोऽभूत् । तस्मिन्नवसरे भाण्डारि-
 केणागत्य उक्तं भो महाराज ! पाण्डुराजेन स्वामिने करः
 प्रेषितः । राज्ञोक्तम् । किं किं प्रेषितम् । तेनोक्तम् । स्वामिन् !
 अवहितं शृणु ।

अष्टौ हाटककोटयः त्रिनवतिर्मुक्ताफलानां तुलाः
 पञ्चाशन्मधुगन्धलुब्धमधूपैः संशोभिताः सिन्धुराः ।
 अश्वानां त्रिशतं च वै चतुरं पण्याङ्गनानां शतं
 श्रीमद्विक्रम भूमिपाल ! भवतः श्रीपाण्डुराट् प्रेषितम् ॥
 ततो राज्ञा भणितं एतत् सर्वं ऐन्द्रजालिकाय देहीति ।
 तदा तत् सर्वं तेन दत्तम् । इमां कथां कथयित्वा पुत्तलिका
 भोजराजमवदत् । भो राजन् ! त्वयि एवं औदार्यं विद्यते
 चेत् तर्हि अस्मिन् सिंहासने समुपविश राजा अधोमुखी
 बभूव ।

एकविंशोपाख्यानम् ।

पुनरपि राजा सिंहासने यावत् समुपविशति तावदन्या
 पुत्तलिका वदतिस्म । भो राजन् ! अस्मिन् सिंहासने स एवो
 उपवेष्टुं क्षमः यस्य विक्रमस्येव औदार्यादयो गुणा भवन्ति
 राज्ञोक्तम् । भो पुत्तलिके ! कथय तस्य विक्रमस्यौदार्य-

वृत्तान्तम् । सा कथयति भो राजन् ! श्रूयतां विक्रमाकैः
राज्यं कुर्वति एकदा कश्चिद्दिगम्बरः समागत्य राज्ञो हस्ते
फलं दत्त्वा आशिषं प्रयुज्य भणति भो राजन् ! अहं
मार्गशीर्षं कृष्णचतुर्दशीदिवसे श्मशाने हवनं करि-
ष्यामि तर्हि भवान् परोपकारी सत्त्वाधिकः तत्र ममो-
त्तरसाधकेन भवितव्यं तस्य श्मशानस्य नातिदूरे शमी-
पादपो आस्ति तत्र कश्चिद्देतालः लग्नस्तिष्ठति स त्वया
मौनेन नेतव्यः । राज्ञा तथा करिष्यामि इति प्रतिज्ञातम् ।
अथ क्षपणकः कृष्णचतुर्दशीदिवसे श्मशाने होमसाधन द्र-
व्याणि गृहीत्वा स्थितः । अथ तेन दर्शितं शमीपादपस्थितं
वेतालं दृष्ट्वा स्तब्धे गृहीत्वा राजा यावत् मार्गे आगच्छति
तावत् वेतालेनोक्तम् । भो राजन् ! मार्गश्रमापनोदनाय
कामपि कथां कथय । राजा मौनं भङ्गं भयात् तूष्णीं स्थितः ।
पुनर्वेतालेनोक्तम् । त्वं मौनं भङ्गं भयात् कथां न कथयसि
अहं तावत् कथयिष्यामि । कथावसाने मौनं भङ्गं भयान्न
कथयिष्यसि चेत् तव शिरः सहस्रधा भविष्यति इति
भणित्वा कथां कथयति ।

राजन् ! श्रूयतां हिमवतो दक्षिणपार्श्वे विन्ध्यवती
नाम्नी नगरी आसीत् । तत्र सुविचारको नाम राजा
प्रतिवसतिस्म तस्य पुत्रो मयसेनः स एकदा आखेटनार्थं
वनं गतः बने हरिणमेकं दृष्ट्वा तदनुगतो महारण्यं प्रविष्टः ।
तदा कञ्चिन्नगरमार्गमासाद्य एकाकी यावदागच्छति
तावन्मध्ये एका नदी दृष्ट्वा तत्र नदी तटाके कश्चिद्ब्राह्मणः
अनुष्ठानं करोति । राजपुत्रः तस्य समीपं गत्वा तमवदत्

भो ब्राह्मण ! यावत् जलं पास्यामि तावत् मम अश्वं
 गृहाण । ब्राह्मणेनोक्तम् । अहं किं तव प्रेथः यद् अश्वं धार-
 यिष्यामि । ततस्तेन कशया ताडितः ब्राह्मणः रुदन्
 राजसमीपमागत्य निवेदयामास । राजाऽपि क्रोधदारुणलो-
 चनः सन् पुत्रं स्वदेशात् निर्वासयितुमादिदेश । तस्मिन्नवसरे
 मन्त्रिणा भणितम् । अयं राज्यभागे न योग्यः कुमारो न तु
 स्वदेशात् निर्वासनीयः । एतदुचितं न भवति राज्ञोक्तम् ।
 भो मन्त्रिन् ! तदुचितं एव यतः ब्राह्मण शरीरं कशया
 ताडितं तस्मादयं समीचीनदण्डो भवति बुद्धिमता ब्रह्म-
 द्वेषो न कर्त्तव्यः उक्तञ्च ।

न विषं भक्षयेत् प्राज्ञो न क्रीडेत् पन्नगैः सह ।

न निन्देद्योगिष्ठन्दानि ब्रह्मद्वेषं न कारयेत् ॥

भो मन्त्रिन् ! किं त्वया पुराणानि न श्रुतानि पुरा
 ब्राह्मणस्य शापात् ईश्वरस्य लिङ्गपातो जातः नृगस्य कृक-
 लाशत्वं इन्द्रस्य दारिद्र्ययोगः नहुषस्य महोरगत्वं स्वयं
 सम्पन्नोऽपि पूज्यान् न तिरस्कुर्यात् ।

अत्युन्नतपदं प्राप्तः पूज्यान् नैवावमानयेत् ।

नहुषः सर्पतां प्राप्तश्चरुतोऽगस्त्यावमाननात् ॥

अतस्ते ब्राह्मणाः सर्वे पूजनौया च सर्वदा ।

तथा च, यैः कृतः सर्वभक्ष्योऽग्निरपेयश्च महोदधिः ।

क्षयैश्चाध्यासितश्चन्द्रः को न नश्येत् प्रकोप्य तान् ॥

किञ्च, यदस्तेन सदाश्रन्ति हव्यानि त्रिदिवौकसः ।

कव्यानि चैव पितरः को भवेत् अधिकस्ततः ॥

तथा च, ये पूजिताः सुरैः सर्वैर्मनुष्यैश्चैव भारत । ।

तपोव्रतधरा ये च तां स्नान् विप्रान् समर्चयेत् ॥

तथा च, दारावत्यां स्वयं कृष्णनाभ्युक्तम् ।

शतं शपत्तं परुषं वदन्तं स पापकृत् ब्रह्मदवाग्निमध्ये ।

यो ब्राह्मणं नार्चयते यथाहं वध्यश्च दण्ड्यश्च सदास्मदीयः ॥

किञ्च, यश्च मां परया भक्त्या आराधयितुमिच्छति ।

तेन विप्राः सदा पूज्या एवं तुष्टो भवाम्यहम् ॥

भो मन्त्रिन् ! येन हस्तेन ताडितो ब्राह्मणः तस्य हस्तस्य च्छेदः कार्यः इति यावत् तस्य हस्तं च्छेदयति तावत् स ब्राह्मणः समागत्य भणति भो राजन् ! तदा अज्ञानवशात् तथा कृतं अद्यप्रभृति एवमनुचितं न करिष्यति मम कारणात् राजपुत्रो रक्षणीयः अहं प्रसन्नो जातोऽस्मि तस्य वचनं श्रुत्वा स्वपुत्रं विससर्ज । ब्राह्मणोऽपि निजनिलयं अगात् । इमां कथां कथयित्वा वेतालो वदति भो राजन् ! एतयोर्मध्ये गुणाधिकः कः ? राज्ञा विक्रमेण भणितं राजा एव गुणाधिकः । तत् श्रुत्वा मौनभङ्गात् वेतालः शमीपादपं जगाम राजापि पुनः स्तत्र गत्वा तं स्क्रन्धे समारोप्य यावदागच्छति तावत् पुनरपि कथां कथयति एवं कथानां पञ्चविंशतिः कथिता वेतालेन । तस्य सूक्ष्मबुद्धिर्वैदग्ध्येन वेतालः प्रसन्नो जातो विक्रमं जगाद भो राजन् ! अयं दिगम्बरः त्वां निहन्तुं प्रयत्नं करोति राज्ञोक्तम् । तत्कथं ? वेतालेनोक्तम् । यदा त्वं मां तत्र नेष्यसि तदा तव परभवो भविष्यति “त्वं आन्तोऽसि इदानीमग्निकुण्डं प्रदक्षिणी कृत्य दण्डवत् प्रणम्य निजस्थानं गच्छ” इति दिगम्बरेण कथिते यदा त्वं दण्डवत् प्रणामं कर्तुं नम्रो भविष्यसि

तदा दिग्म्बरः खड्गेन त्वां निहनिष्यति ततस्तव मांसेन
 होमं करिष्यति । एवं क्रियमाणे तस्य अणिमाद्यष्टौ सिद्धयो
 भविष्यन्ति विक्रमेणोक्तम् । अधुना किं क्रियते ? वेताले-
 नोक्तम् । त्वमेवं कुरु यदा दिग्म्बरः त्वां नमस्कृत्य गच्छ
 इति वदिष्यति त्वया एवं तं प्रति वक्तव्यं अहं सार्व-
 भौमः सर्वे राजानः मां प्रणामं कुर्वन्ति मया कदापि
 कस्यापि प्रणामो न कृतः । अतोऽहं प्रणामं कर्तुं न
 जानामि त्वं प्रथमं प्रणामं कृत्वा दर्शय । तद् दृष्ट्वा पश्चादहं
 प्रणामं करिष्यामि ततः सः यदा प्रणामं कर्तुं नम्रो भवि-
 ष्यति तदा त्वं तस्य शिरः च्छिन्धि अहं तव बाधां न
 करिष्यामि तवाष्टौ सिद्धयो भविष्यन्ति एवं वेतालेन निवे-
 दिते राजा विक्रमस्तथैव अकरोत् । राज्ञोऽष्टौ महा-
 सिद्धयः जाताः । अथ वेतालेनोक्तं भो राजन् ! तवाहं प्रस-
 न्नोऽस्मि वरं वृणीष्व राज्ञोक्तम् । यदि मम प्रसन्नोऽसि तर्हि
 यदाहं स्मरिष्यामि तदा त्वया मत्समीपे आगन्तव्यं स
 तथेति प्रतिज्ञाय निजस्थानं गतः । राजापि निजनगरीं
 विवेश । इमां कथां कथयित्वा पुत्तलिका अवदत् भो
 राजन् ! त्वयि एवमौदार्यादयो गुणा विद्यन्ते चेत् तर्हि
 अस्मिन् सिंहासने समुपविश राजा तूष्णीमासीत् ।

—

अथ द्वात्रिंशोपाख्यानम् ।

पुनरपि राजा सिंहासने यावदुपविशति तावदस्या
 पुत्तलिका भणति भो राजन् ! सिंहासने स विक्रमार्क एव

सपवेष्टुं क्षमः नान्यः तस्य विक्रमस्य सदृशो राजा भूमण्डले नास्ति यः काष्ठमयेन खड्गेन पृथिवीमध्ये भ्रमन् सर्वान् पृथ्वीधरान् विजित्य एककृतेण राज्यमकरोत् योऽपि अन्येषां शङ्कां निराकृत्य आत्मनः शङ्कां प्रावर्त्तयत् भूमण्डले यावन्तो राजानः सन्ति तेषां सर्वेषां वशीकरणमन्त्रः प्रयुक्तः समस्तान् दुर्जनजनान् निष्कास्य याचकानां दारिद्र्यं मोचयित्वा दुर्भिक्षं दुःखादीन् निवार्य च विक्रमेण पृथिवी पालिता । अतो विक्रमसदृशो राजा नास्ति एवं औदार्यादयो गुणास्त्वयि विद्यन्ते यदि तर्हि अस्मिन् सिंहासने समुपविश्य तत्श्रुत्वा राजा भोजस्तूणीमासीत् ।

पुनरपि द्वात्रिंशत् पुत्तलिका भोजराजमब्रवीत् भो भोजराज ! विक्रमादित्यो राजा तथाविधः त्वमपि सामान्यो न भवसि युवां द्वौ मरनारायणावतारधारिणी तस्मात् त्वत्तः परमपवित्रचरित्रः सकलकलाप्रवीणः औदार्यगुणविशिष्टो राजा वर्त्तमानसमये नास्ति तव प्रसादादस्माकं द्वात्रिंशत् पुत्तलिकानां पापक्षयी जातः श्लाघादिमुक्तिरपि जाता । भोजेनोक्तम् । तत्कथं, श्लाघस्य हृत्तान्तं कथय । पुत्तलिका अवदत् श्रूयतां राजन् ! द्वात्रिंशत् सुराङ्गनाः पावत्याः सख्यः तस्याः परमप्रेमास्पदीभूताश्च प्रत्येकं नामधेयानि श्रूयन्तां मिश्रकेशी १ प्रभावती २ सुप्रभा ३ इन्द्रसेना ४ सुदती ५ अनङ्गनयना ६ कुरङ्गनयना ७ स्वावण्यवती ८ कामकलिका ९ चण्डिका १० विद्याधरी ११ प्रज्ञावती १२ जनमोहिनी १३ विद्यावती १४ निरुपमा १५ हरिमध्या १६ मदनसुन्दरी १७ विलासरसिका १८ शृङ्गार-

कलिका १८ मन्मथसञ्जीवनी २० रतिलीला २१ मदन-
वती २२ चित्ररेखा २३ सुरतगङ्गारा २४ प्रियदर्शना २५
कामीन्मादिनी २६ सुखसागरा २७ शशिकला २८ चन्द्र-
रेखा २९ हंसगामिनी ३० कामरसिका ३१ उन्मादिनी ३२ ।

एकदा सिंहासने समुपविष्टः परमेश्वरः प्रेम्णा विलासेन
अस्मासु दृष्टिं निदधौ तं दृष्ट्वा देवी पार्वती सक्रोधमन्त्रान्
अपठत् भवत्यो निर्जीवाः पुत्तलिका भूत्वा इन्द्रस्य सिंहासने
लभन्तु ततोऽस्त्राभिश्च सप्रणिपातं शापावसानं याचितं
अथ सा देवी समवदत् यदा तत् सिंहासनं विक्रमेण अधि-
ष्ठितं भूत्वा पुनः भोजस्य हस्तगतं भविष्यति । तदा सुरे-
श्वराप्सरादीनां भोजराजसंवादो भविष्यति यदा च विक्रम-
चरितं भोजराजा युष्मभ्यः श्रोष्यति तदैव शापावसानो भवि-
ष्यति अथ राज्ञः सकाशादनुज्ञां गृहीत्वा पुत्तलिकाः स्वस्थानं
जग्मुः । ततो भोजराजस्तस्य सिंहासनस्योपरि देवालयं
कारयित्वा तत्र देव्या अष्टदले उमामहेश्वरमूर्तिं प्रतिष्ठाप्य
प्रतिदिनं षोडशोपचारैः पूजां कारयतिस्म वर्णाश्रम धर्म-
निरतान् लोकान् परिपालयन् ऊर्वीं अशास ततो देवता-
पूजनेन सुत्या च गौरी परम सन्तोषमगमत् ।

५२ नायली व्याख्या	॥
५३ सांख्यदर्शन (भाष्यसहित)	
सांख्य प्रवचन भाष्य	२
५४ भोजप्रबन्ध	॥०
५५ नन्दोदय सटीक	॥०
५६ ईश केन कठ प्रश्न सुख	
माण्डूक्य (सटीक भाष्य)	५
५७ छान्दोग्य (उपनिषद्) सभाष्य	
सटीक	५
५८ तैत्तिरीय ऐतरेय श्वेताश्वतर	
(उपनिषद्) सभाष्य सटीक	२
५९ दृढदारण्यक (उपनिषद्)	
सटीक सभाष्य	१०
६० सुश्रुत वैद्यक	४
६१ शार्ङ्गधर (वैद्यक)	१
६२ वेतालपञ्चविंशति	॥०
६३ पातञ्जलदर्शन (सभाष्यसटीक)	४
६४ आत्मतत्त्वविवेक (बौद्धाधिकार)	२
६५ सुक्तिकोपनिषत्	॥
६६ उषमान चिन्तामणि	१०
६७ नागानन्द नाटक	१
६८ पूर्णप्रज्ञ दर्शनम् (मध्वस्वामि	
कृत भाष्य सहितम्)	२
६९ चन्द्रशेखरचम्पू काव्य	२
७० सामवेदस्य मन्त्र ब्राह्मणम्	
(भाष्य सहितम्)	२
७१ सामवेदस्य व्याख्यसंहिता	
सायणाचार्य कृत भाष्यसंहिता	१
७२ विशालभञ्जिकानाटिका सटीक	१
७३ कारणव्यूह (बौद्धशास्त्र)	२

७४ कुवलयानन्द अलङ्कारचन्द्रिका	
काव्य टीका सहित	२
७५ प्रियदर्शिका नाटिका सटीक	
(श्रीहर्षविरचित)	॥
७६ सारसत स्थाकरण सटीक	
पूर्वाङ्गम्	११
७७ वासवदत्ता सटीक	२
७८ (कालिदास कृत) पुष्पवाण-	
विलास काव्य सटीक	॥
७९ महिष शतकम्, पदारविन्द	
शतकम्, स्तुतिशतकम्, मन्द-	
स्मितशतकम्, कटाक्षिशतकम्	१
८० मनुसंहिता कुल्लुकभट्ट कृत	
टीका सहित	५
८१ नैषधचरितम् (मल्लिनाथ कृत	
टीका सहित)	१०
८२ चन्द्रालोक प्राचीन अलङ्कार	॥
८३ वीरमिलोदय (स्तुतिशास्त्र)	१०
८४ भावप्रकाश (वैद्यक)	१०
८५ प्रबोधचन्द्रोदय नाटक सटीक	२
८६ अनर्घराघवनाटक (सरारिकृत)	२
८७ देवतब्राह्मणसभाष्य	१
८८ प्रह्विंशब्राह्मणम् सभाष्य	१
८९ मीमांसा परिभाषा	॥०
९० अर्थसंग्रह (लौगाक्षीमीमांसा)	॥१
९१ रघुवंश सटीक	१॥०
९२ मेघदूत सटीक	॥०
९३ ईश्वरनिरूपणम्	१
९४ ईश्वरानुमानचिन्तामणि	
(गङ्गेशोपाध्याय कृत)	१

६६ भाष्यदर्शन सभाष्य सहित २॥०

६६ सटीक बालमीकिरामायण

बालकाण्डस्य प्रथमावधि

सप्तमष्टि सर्गपर्यन्तम् २

६७ सटीक बालमीकिरामायण

बालकाण्डस्य अष्टमष्टि सर्गावधि

सप्तसप्तति सर्ग पर्यन्तम् १

६८ मदनमालनिघण्टुः (वैद्यक) १

६९ संस्कृतशिवमञ्जरी प्रथमभागः

१०० संस्कृतशिवमञ्जरी द्वितीयभागः

१०१ साहित्यदर्पणम् (अलङ्कार) १॥०

१०२ श्रीहर्षचरित वाणभट्टकृत २

१०३ अमरकोष ॥०

१०४ वेदान्तसूत्र शङ्कराचार्य कृत

शारीरकभाष्य तथा गोविन्दा-

नन्द कृत टीका सहित १०

१०५ वेदान्तपरिभाषा १

१०६ वेदान्तसार सटीक १

१०७ सटीक निदान (वैद्यक) ४

१०८ कामन्दकी नीतिसार सटीक १

११९ (दण्डिकवि कृत) मल्लिका-

भारतप्रकरण सटीक २

११० अत्रि विष्णु, हारीत, याज्ञ-

बल्क्य उशना अङ्गिरा यम व्याप-

काश्व, संवत्स कात्यायन बृहस्पति

पराशर व्यास शङ्ख लिखित दक्ष-

गौतम यातातप यशिष्ठ प्रणीत

संहिता (धर्मशास्त्र) १५

१११ मत्स्यपुराण ६

११२ चरकसंहिता (वैद्यक) सम्पूर्ण १०

११३ रसिन्द्रचिन्तामणि तथा रस-

रत्नाकर (वैद्यक) ६

११४ भगवद्गीता शाङ्करभाष्य आनन्द-

गिरिकृतटीका तथा सुबोधिनीसमेत ५

११५ शब्दशक्तिप्रकाशिका १

११६ मालतीमाधव सटीक १॥

११७ सटीक भट्टिकाव्य ४

११८ सटीक काव्यप्रकाश ४

११९ सभाष्यशाण्डिल्यसूत्र ॥१

१२० लघुकौमुदीव्याकरणम् ॥०

१२१ महानाटकम् (हनुमन्नाटक) १

१२२ दशरूपकम् (अलङ्कार) १॥०

१२३ भोजचम्पू (भोजदेव कृत

चम्पूरामायणम्) १

१२४ भारत चम्पू सटीक ४

१२५ मार्कण्डेयपुराणम् ५

१२६ गोलाध्यायः १

१२७ गणिताध्यायः १

१२८ पञ्चदशी (सटीक) १

१२९ पातञ्जलदर्शनस्य भोजवृत्तिः १

१३० शकुन्तलानाटक टीकासहित १

१३१ शब्दरूपादर्श ॥०

१३२ दृष्टसंहिता

वा वाराहीसंहिता ४/१

१३३ तर्कामृत (जगदीशकृत) १०

१३४ द्वाविंशत्पुत्तलिका १

१३५ उत्तररामचरित सटीक १॥०

१३६ शङ्करविजय १॥०

१३७ मृच्छकटिक सटीक २

